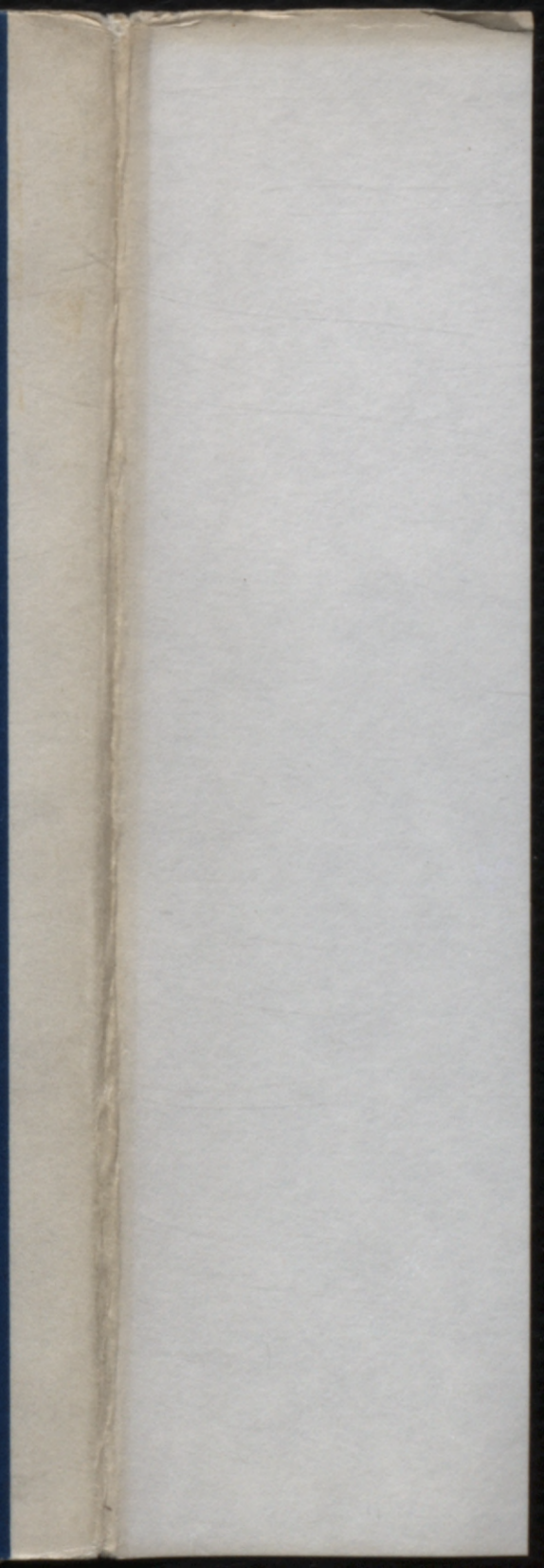
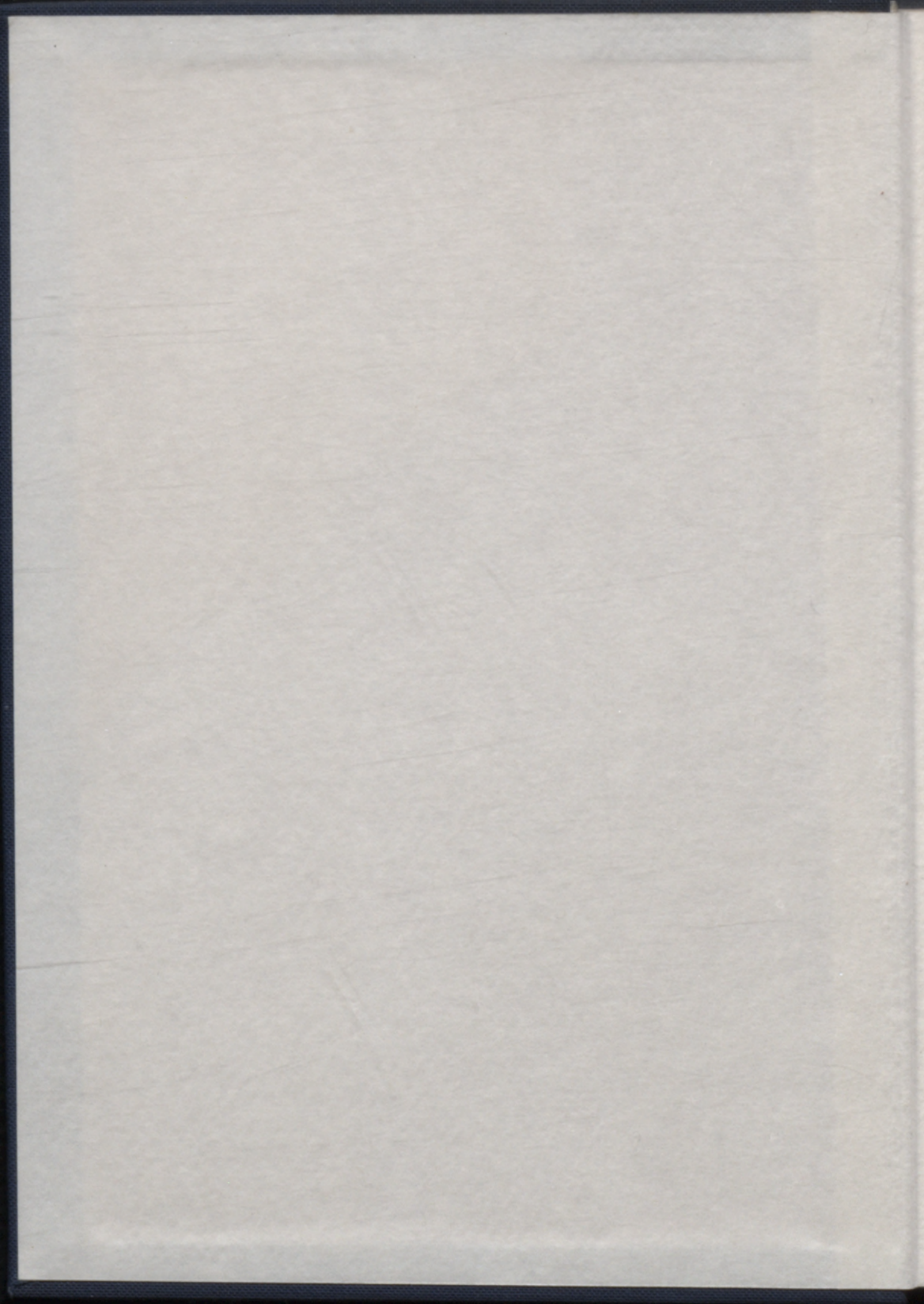

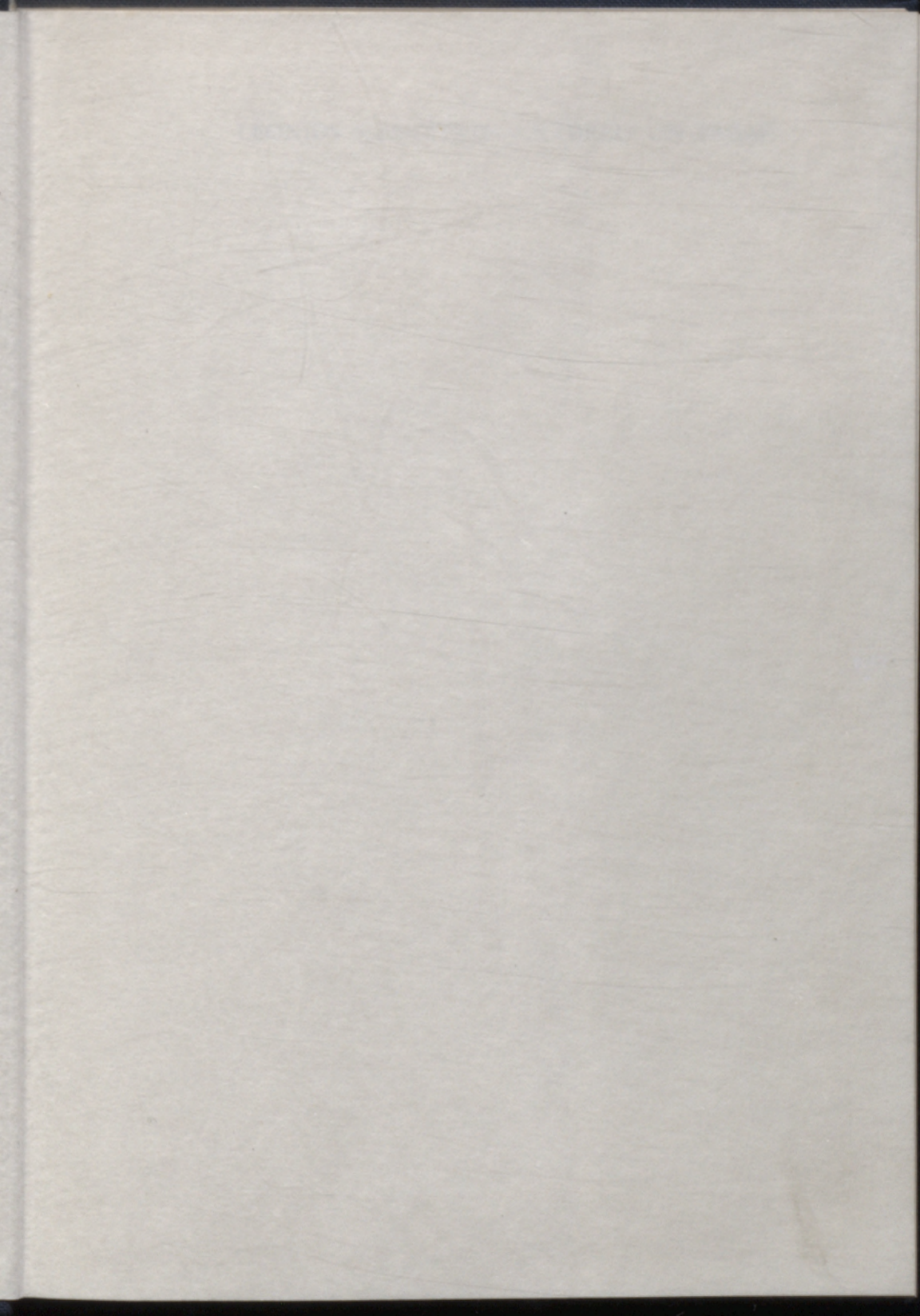
90-4
L 875

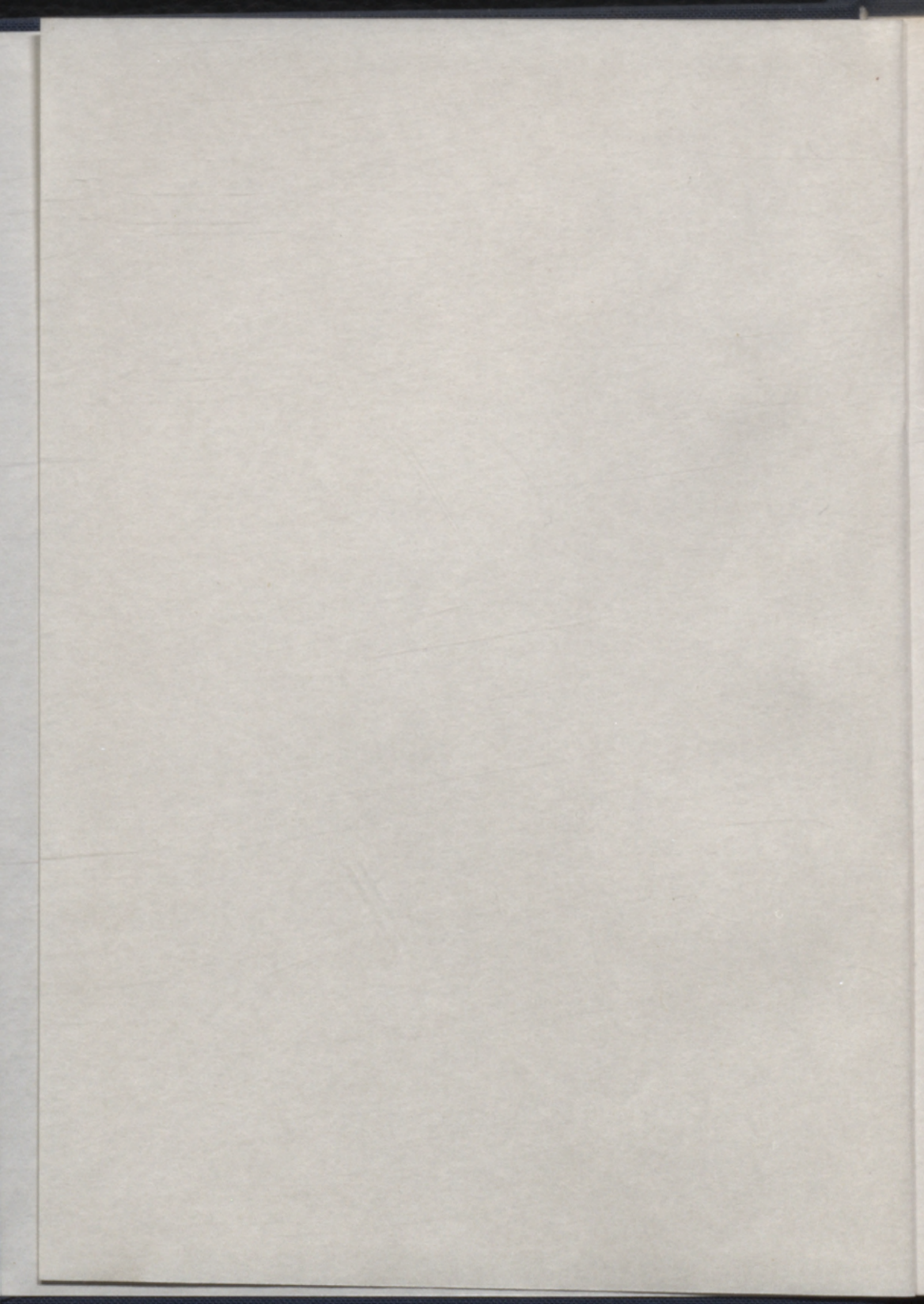
KĀDREIZ UN TAGĀD

LEONĪDS SLAUCĪTĀJS
**KĀDREIZ
UN
TAGĀD**

LEONĪDS SLAUCĪTĀJS — KĀDREIZ UN TAGAD

B.L

FRONDS SLAUGHTER - KAPRIN UN TACAD

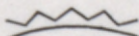
90-4
875

dubl. L
9

Leonīds Slaucītājs

KĀDREIZ UN TAGAD

STĀSTIJUMI
PAR
REDZĒTO,
SASTAPTO,
DZIRDĒTO

ZIEMEĻBLAZMA
JĀNIS ABUČS

1973

80

Latvijas Nacionālā

KĀDRĒIS
UN
TAGAD

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

~~94-17.654~~
0306051933

Andersson & Kagardt Tryckeri AB
Västerås, Sweden, 1973

I Kādreiz bija un tagad ir

II Satikšanās

III Kādreiz redzēts — dzirdēts

1. The first part of the paper is devoted to a general introduction of the subject. It is followed by a detailed description of the experimental apparatus and the method of observation. The results of the experiments are then presented in a series of tables and figures. The paper concludes with a discussion of the results and a comparison with the theoretical predictions.

1911

Published by the American Physical Society

Priekšvārds

Ir vēl kas sakāms pēc manas atmiņu grāmatas *Zinātnes darbā — draugos ar mākslu* un ceļojumu impresiju *Sešos kontinentos* iznākšanas.

Pirmkārt, neapraktīju sīkāk ģeografiski un vēsturiski savu dzimto stūri. To daru tagad, lai arī ar dažiem uzglabātiem un retākiem uzņēmumiem varētu ko parādīt par Apukalna-Alūksnes novadu. Otrkārt, iecerēju šai grāmatai citu daļu — „Satikšanās”: satikšanās ar izcila darba un panākumu personām, kā latviešiem, tā cittautiešiem. Man bija laime viņus sastapt dažādās vietās, dažādos apstākļos. Viņi ir arī tik dažādi sava darba, sava izcilā stāvokļa dēļ.

Treškārt, ir kas gaŗajā mūŗā redzēts un dzirdēts citādā veidā: īsos mirkļos, burzmā. Šie mirkļi varēja būt savdabīgi, pat humora pilni, ceru, laba humora. Kā to lai nepastāstītu?

Lūdzu nepārmest grāmatas nevienveidību, ja to sajustu: zinām, grāmatas, un vairākas, bieŗi iznākt nevar.

Arvadā, A.S.V.
Ventvortvillā, Austrālijā
1972. g.

Leonīds Slaucītājs

Pickstands

The first pickstand was erected in 1882 at the
junction of the main line and the branch line
at
Pickstand, Virginia. It was built by the
Richmond and Petersburg Railroad Company
and was used for the purpose of
loading and unloading freight cars.
The pickstand was built on a
small piece of land which was
owned by the railroad company.
The pickstand was built on a
small piece of land which was
owned by the railroad company.
The pickstand was built on a
small piece of land which was
owned by the railroad company.

Richmond, Va.

Richmond, Va.

1882

Richmond, Va.

KĀDREIZ BIJA
un
TAGAD IR

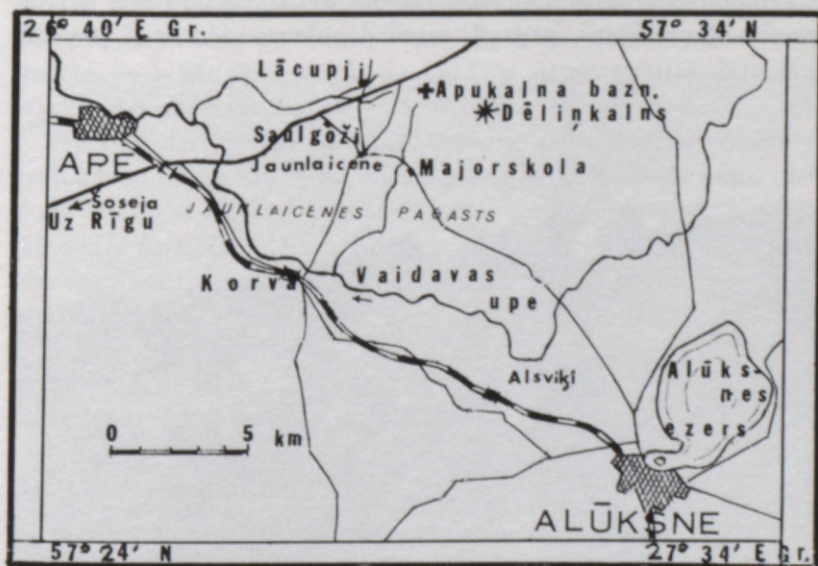

KADREX BINA
OR
TAGAD JR.

1. IEVADS

...*Leitlandia regio Livoniae, praecipuas arces et civitates habet...*

1627. g. Leidenā izdotā Aleksandra Gvaņini rakstā *Livoniae Descriptio* — redzam lietātu vārdu — *Leitlandia!*

Apes—Alūksnes apgabals

Ir burvības sajūta — laika jēdzienā domāt par savu dzimto stūri, pat kopš šīs Zemes daļas pirmajiem veidošanās posmiem dabas procesos. Es skatu domās tagad laukiem un mežiem klāto savu dzimtā apgabala Dēliņkalnu: kas te bija lielajā pārveidībā no kontinenta rašanās laikiem, cauri senajām jūrām, cauri pēc tam paceltai sauszemei, cauri ledus laikmetiem, — tad to laiku, kad te ienāca cilvēks un turpināja dzīvot šai viļņotajā, zaļojošo kalnu un zilo ezeru skais-tajā apgabalā! Kā viņš cīnījās ar dabas bardzību, kā viņam bija jāaizstāvas pašam, jāaizstāv sava ģimene, pēc tam sava cilts, vēlāk tauta — pret citiem ienācējiem? Ko viņš ieguva, ko zaudēja?

Mans dzimtais stūris ir Latvijas ziemeļaustrumi: ziemeļos esam robežā ar igauņiem un tuvu austrumos — ar moskovitiem. Visa bērnība no dzimšanas, skolu jaunekļa brīvlaiks, rīdzinieka darba atvaļinājumi — bija pavadīti šajā Apukalna—Alūksnes augstienē, Ziemeļvidzemē, kur tēvs — tautskolotājs, cēlies arī no šī Malienas apgabala 17. gadsimtā apzinātas zemkopju ģimenes, nostrādāja, sākot ar XIX g.s. beigām līdz XX g.s. četrdesmitajiem gadiem — 50 skolotāja darba gadus. Viņa dzimtās mājas Lācupji bija brīvās Latvijas Jaunlaicenes pagastā, mana dzimšanas vieta ir šī pagasta

Apukalna baznīca, kas Latvijā atrodas visaugstāk

Majorskola

Majorskolā, kas atrodas kalnainā apgabala centrā — dažus kilometrus no Apukalna baznīcas, divpadsmit km no Apes un septiņpadsmit no Alūksnes — šīm divām apgabala lielākām apdzīvotām vietām — pilsētiņām. Vēlāk, ar 1938. g., mūsu vasaras dzīvošana notika tēva mazsaimniecībā — Saulgožos.

Trīs paaudzes ir tēva audzinātas: pēdējā laikā skolēnu vectēvs un vecmāmiņa varēja atcerēties, ka arī gājuši Majorskolā. Ja katru gadu skola izlaida vismaz 20 skolēnu, 50 gados iznāk viens tūkstotis. Mana māte bija ienācēja no Valkas pagasta, mūsu apriņķa pilsētas apkārtnes, un viņas dzimtene bija 60 km tālu no Majorskolas.

Ne tikai bērnības un jaunības acu bija apbrīnota skaistā Apukalna — Alūksnes apkārtnē, to saka arī citi. Straujā Vaidavas upe, iztecējusi no Muratu ezera Igaunijā, beigās pieglaudusies Korvai un Apei, tecēja pa ieleju, kas šķel augstieni divi daļās — Apukalna un Alūksnes. Vaidava ietek Igaunijas Mustojā, tā savukārt — Gaujā. Lielais Alūksnes ezers, 15,8 kv.km platībā, kā augstu novietota bļoda, 183 m vjl. lej savus ūdeņus uz diviem upju baseiniem, Daugavas un Gaujas. Bet kā vēl mirdz tie citi daudzie skaistie kalnu ezeri! Daži, kā pie Korneta, Veclaicē, pieder pie dziļākiem gultņu ezeriem Latvijā.

Dēliņkalns

Kādreiz, kad vēl nebija izmērīts ļoti dziļais (65,1 m) Dridzis Latgalē, Raipaļu ezers Veclaicē ar savu 33 m dziļumu turējās dziļo ezeru priekšgalā. Lielais Alūksnes ezers, 6 km garš un 4,6 km plats, ir 15 m dziļš. Vaidavas pietekas, kas nāk no augstienes, ir straujas, arī pati Vaidava no iztekas līdz Apei nokrīt par 100 m.

Katru skatītāju ļoti valdzina Apukalna apkārtnes kalni, kas spilgtāk par citām vietām Latvijā izteic kalnaina apvida raksturu. No baznīcas kalna redz augstienes augstāko, 271 m augsto, Dēliņkalnu, kuŗa virsotne un Apukalna baznīcas torņa gals ir apmēram vienādā augstumā. Režģu tornis, triangulācijas signāls uz Dēliņkalna atšķir šo virsotni no pārējām jau ar 19. g.s. sākumu, kad Tērbatas astronoms Struve mērija posmā no Ledus līdz Melnai jūrai meridiāna grada garumu. Daži kalni un pauguri ir tik stāvi, ka vairs nederēja laukiem, jo grūti tos bija apart. Visumā tomēr druvas līdz ar mežiem viļņoja spēcīgi robotā apgabalā, ar lielu reljefa attīstību. No kalniem zilās tālēs redzēja kaimiņu pagastus, daudzos sidrabotos ezerus un rietumos, balti vijoties, Vidzemes šoseju uz Rīgu, kas te sasniedza 180—190 km.

Kalnainā apgabalā vairāk uz ziemeļiem klimats bija bargāks nekā citur: ilgstošāka bija sniega sega, spēcīgāks sals (līdz pat 42 C zem nulles). Toties dzidrais sausais gaiss, jauktu un skuju mežu apvidū, bija viegls, reti kad smacīgs. Pavasaris, kas iestājās vēlāk, radīja no meža upēm palus, ap to laiku alkšņi, bērzi kļuva sārti un pat zaļi, un šī ainava ir dabas lielākais dāvinājums. Vasara ar ligojošām pļavām, ziedošiem linu un griķu laukiem, rudens ar dzeltenajām dru-vām un lapu sārtumu ievadīja dziļsniega ziemā, kad janvārī vai februārī ieputinātie ceļi jau bija jāatzīmē skuju zariem.

Upju atsegumi, tīrumu un mežu kraujas rādīja šī zemes apgabala tālo ģeoloģisko pagātņi.

2. APGABALA ĢEOLOĢISKĀ PAGĀTNE

Nekur Latvijā neatsedzas senā ģeoloģiskā laikmeta archaja kristal-liskie pamatieži, kas būtu Zemes garozas vecākā daļa: to Latvijā apsedz citu formāciju nogulumi. Ja kopš 4¹/₂ tūkstoš miljonu ga-diem, kā to norāda radioaktīvie ieži, atdziestošā Zeme sāka veidot savu cieto garozu, tad šai slānī, zināms, vēl nav dzīvības pazīmju, ko rādītu pārakmeņojumi (fosilijas). Ponkuļu urbūmā pie Alūksnes šis Baltijas vairoga kristalliskais pamatklintājs ir atrasts 619 m dzi-lumā, bet Latvijas dienvidos, pie Bauskas, tas ir jau 1092 m dziļumā. Baltijas vairoga virsmas iežu vecumu vērtē uz 2 tūkstoš miljonu gadiem, tas nav iedragāts ar vēlāko lielo kalnu rašanos, vulkanismu un zemestrīcēm. Pašu iežu fragmentus, granīta un gneisa gabalus gan sastopam mūsu zemes virskārtā, kas ir ledus atnesti no Skandināvijas. Vienu izcili lielu granīta laukakmeni, ap 70 tonnu smagu, redzam Sņiķera kalnā pie Majorskolas.

Pēc tam Baltijas vairogs, tā rietumu daļas grimšanas dēļ, sāk defor-mēties, un uzplūst jūra, kembrija jūra, kas rada palαιοzoiskās ēras sākumu. Veidojas pirmie noguluma ieži, kuŗos atrodam gliemežu un vēžiem radniecisko trilobītu fosilijas. Kembrija formācija ilga apm. 88 milj. gadu, sākoties kopš 1¹/₂ tūkstoš miljonu gadiem. Alūksnes rajonā kembrijs ir uzurbts 560 m dziļumā un sastāv no seklās kem-brija jūras smilts un māliem. Ar sekojošo zemes celšanos apvidus atkal

kļūst par sauszemi, un vēlāko kembrija nogulumu Latvijā vispār nav. Pēc tam uznākusi silūra jūra deva divi kārtas: ordoviciju (kuŗā atrodas Igaunijas degakmens) un gotlandiju, bet silūrs Latvijas virspusē neiznāk; tas atrodas ap 50—100 m dziļi un sastāv no fosiliju bagātām, galvenokārt kaļķakmens kārtām.

Silūra formācija ir ilgusi ap 100 milj. gadu, lai dotu vietu Latvijai raksturīgai smilšakmens un kaļķakmens devona formācijai (ilgst 50 milj. gadu), kuŗas noguluma ieži jau parādās Latvijas un Apukalna—Alūksnes apgabala virspusē, kā upju krastos, tā zemes nobrukumos. Vaidava, līdzīgi daudzām citām Latvijas upēm, rāda savos krastos sarkano smilšakmeni (pie Grūbes) un kaļķakmeni (pie Korvas un Apes). Ja apakšējais devons iztrūkst Latvijā, vidusdevons var būt 350 m biezs, bet sevišķi labi ir pārstāvēts augšdevons, ko savukārt sadala vairākos posmos, jo devona jūra ir uznākusi un atkāpusies, kļuvusi seklāka u.t.t. Jaunlaicenes centrā, ieplakā, devona dolomitu uzurba 50 metros.

Kembrijs, silūrs un devons kopā ar Latvijā nepārstāvētām karbona un permas formācijām veido šo veco ēru, ko arī nosauc, kā minēts, par palαιοzoisko. Pēc devona zemes virspuse pie Apes—Alūksnes (kā arī lielākā Latvijas daļā) paliek sausa, un tā nākošos 280 miljonu gados, kad citur uz Zemes radās mezozoja ēras triāsa, juras, krīta laikmeti, ar lielo reptiļu — zauru kolosālo vairošanos, vēlāk kainozoja ēras terciārā laikmeta lielo kalnu rašanos (Alpi, Kaukazu) — Baltijas vairoga mūsu daļa gandrīz netika skarta: lielākā Latvijas daļa, kā sauszeme, arī palika ar veco devona virsmu, līdz kamēr visu Latviju, stipri vēlāk, sedz šļūdonis. Līdz šim laikam, kvartāram, Zeme jau pazīst daudzus lielos zīdītājus. Kopš 2 milj. gadiem terciāra neogēnā ir attīstījies cilvēkam līdzīgais primāts *Ramapithecus* un *Australopithecus africanus*. Tad, kopš 1,2 miljonu gadiem, t.i. pašās terciāra beigās, nāktu *Australopithecus robustus*. Minētie pērtiķi jau staigājuši vertikāli.

350 miljonu gados sausā devona virsma Latvijas lielākā daļā tika deldēta vējos un ar ūdeni. Seno upju tīkls šķērsoja arī Latviju, un dažas upju gultnes ir vēl tagad uzglabājušās, kaut šļūdoņa piebērtas. Apukalna—Alūksnes augstiene būtībā pastāvējusi jau devonā, sasniedzot kādu 120 metru augstumu, virs kuŗas šļūdonis uzbēra caurmērā

60 metru biezu morēnu (atnestos un sadrupinātos iežus), bet kalnos, kā Dēliņkalnā, tātad vēl biežāku kārtu. Interesanti atzīmēt, ka Vidzemes centrālā augstiene ar Gaiziņkalnu gan patiesībā radās un izveidojās galvenokārt no morēnas.

Lielā apledojuma ledus masas bija aizņēmušas nepārtrauktu areālu pāri Arktidai uz Ziemeļameriku un Eirāziju. Eiropā Baltijas apgabals bija pilnīgi segts ar ledu un, ledājam atkāpjoties un kūstot, nogūlās kā pamatmorēna, vienmērīgi klādama pamatu, tad arī kā gala morēna, kas Apukalna—Alūksnes apgabalā kļuva par pēdējā reljefa veidotāju — vaļņu veidā, ko šļūdonis izmeta savās mēlēs. Radās ūdens aizsprosti, kas kļuva par ezeriem, tecēja upes, kas apakš ledus reizēm izrāva gultnes dziļajiem gravu ezeriem, kuŗus arī te atrodam — pie Korneta.

Gala morēnas pauguri ir sakārtoti grēdās. Tā mūsu novadā no Apukalna uz ziemeļiem un rietumiem ir grēda ar paaugsto Saules kalnu, dziļām gravām un kalniem pie Korneta un Peļļiem. Pilskalns pie Druskas ezera ir ar ļoti stāvu nogāzi, pāri 40 gradiem. Rindā ap Dēliņkalnu ir izcili pauguri — Apukalns, Sūru, Dadza, Blusu, Skopiņu, Sniķeru, Majorskolas u.c.

Ap 10.000 gadu priekš Kristus mūsu apgabali kļuva apdzīvojami, kā norāda kultūras paliekas Austrumprūsijā, bet vēl pagāja daudzi gadu tūkstoši, kamēr te varēja attīstīties kāda civilizācija, kas, piem., Ēģiptē skaitāma vismaz jau ar 3000 g.pr.Kr. Balti mūsu zemi sāka ieņemt tikai ap 2000. g.pr.Kr.

3. APGABALA KULTŪRAS VĒSTURE

A. Senvēsture

Materiālās kultūras posms, ko veidoja primitīvais ienācējs Baltijā, pieder tā saucamam vidējam akmens laikmetam — mezolitam, kas te varēja būt jau sācies ap 7500 g.pr.Kr. Vecais akmens laikmets — palaiolīts te iztrūkst — ledus laikmeta dēļ, kaut gan citur uz Zemes, labvēlīgos klimatiskos apstākļos tas ir bijis, un par tā sākumu varētu minēt pleistocenu kopš 1 miljona gadu. Tur varēja dzīvot senais

0306051933

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

94.14.634

Homo sapiens, tad Javas cilvēks, pēc tam neandertālietis (pēdējais 50.000—20.000 gadu pr.Kr.).

Baltijas mezolīta cilvēka — mednieka un zvejnieka — senlietas atrastas pie Lubānas un dažiem Jaunlaicenes ezeriem: mežs un ezers deva toreiz cilvēkam to, kas tam bija nepieciešams uzturam. Kā zinām, jau dzīvoja pirmvērsis, briedis, meža cūka, lācis, bebris un ūdeņos — daudz zivju.

Neolītiskais posms no 2500. līdz 2000. g.pr.Kr. ir raksturīgs ar māla materiāla ieguvumu dzīves kultūrā, arī ar lopkopības un zemkopības sākumu. Ap to laiku Baltijā dzīvoja somugru tautas. Kas bija citur pasaulē, kad Baltijas cilvēks rīkojās ar akmens cirvi, krama bultām un māla podiem? Senie ēģiptieši jau būvēja kolosālās piramīdas, un Grieķijas tauta vienojās samērā labā sabiedriskā dzīvē.

Tā kā ar 2000. gadu pr.Kr. Baltijā atrod indoeiropiešu auklas keramikas (trauku rotāšana ar auklas iespaidumu) atliekas, tad secina, ka ap šo laiku par pastāvīgiem Latvijas iedzīvotājiem kļuva pirmbalti, starp kuriem vēl staigāja nelielas somugru grupas.

Bronzas laikmets bija patiesībā (1500—400. g.pr.Kr.) ārtirdzniecības sekas, jo ne vaŗš, ne alva Latvijā dabīgi nav iegūstami. Kā ziemeļu novads Austrumlatvija ietilpa Skandināvijas kultūras lokā. Uzbrukumu iespaidā balti atkāpās no austrumiem. Nav liels arī Latvijā atrasto bronzas laikmeta priekšmetu skaits. Bronzas un sudraba rotu fragmenti, ko atradām 1930. g. Jaunlaicenes Rūcu ciema Kalnkamera mājas grantsbedrēs (1^{1/2} km no Majorskolas), domājams, bija latgaļu kapenes priekšmeti no dzelzs resp. priekškrustnešu laikmeta. Bronzas laikmeta posms — grūts, bāls, cīņu un migrācijas laiks Ziemeļvidzemē, citur pasaulē, senajā Grieķijā spoŗas kultūras laiks: Homers bija devis Iliadu un Odiseju, notika olimpiskās spēles, tad nāca Perikla zelta laikmets, Partenona būve, mācīja Sokrats, jau pirms tam — lielais matemātiķis un filozofs Pitagors u.c.

Sekoja Latvijas materiālās attīstības treŗais posms — dzelzs laikmets, kad ieroŗus un darba rīkus darināja no vieglāk atrodamās dzelzs (kaut no purva rūdas), bet rotas lietas joprojām — no krāsainiem metalliem: bronzas, misiņa, sudraba, arī zelta. Sporādiski darba rīku, ieroŗu un rotu fragmenti Austrumbaltijā jau zināmi kopŗ 5. g.s.

pr.Kr., bet par īstu materiālās kultūras pamatu Latvijas dzelzs laikmets kļuva romiešu dzelzs laikmeta 1. posmā.

Vēl būs ko teikt arhαιoloģijai resp. Latvijas senvēsturei, jo šīs zinātnes runā par laikmetiem, no kuriem nav uzglabājušās rakstu liecības, vai arī tās ir nedrošas: tiešais priekšmets te ir materiālās kultūras liecinieki. Latvijas dzelzs laikmeta senvēsture ir turpinājusies ilgi, ap 1000 gadu, praktiski 1.—2. g.s. pēc Kr. Tātad mūsu dzelzs laikmetā Rietumeiropa bija jau attīstītos viduslaikos, kad no Romas uz Eiropas centru bija sniegusies rakstu gaisma, sabiedriskās un valsts dzīves izpratne.

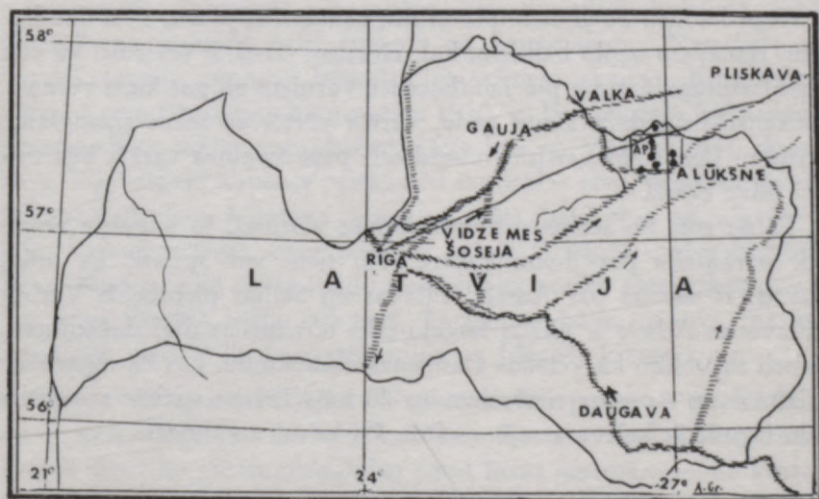
Latgaļu, domājams, pirmo Apes—Alūksnes apgabala latviešu iemītnieku kapenes konstatētas ap 600. gadu, kad tie te ieradās kā immigranti no austrumiem. Materiālā kultūra ap 7. g.s. pēc Kr. bija diezgan ievērojama: atrasti sirpjī, zobeni, šķēpu smailes, cirvjī, kapļī, skaisti vijīņu vainagi, kakla rotas, saktas, piekariņī. Ar sevišķu turību izcēlās Vidzemes maliena, t.i. mūsu apskatāmais apgabals, Cēsu novads un Ludzas apvidus, arī dažī centri krievu Pliskavas tuvumā. Kaut kādu rekonstrukciju var rast arī Malienas (Apes—Alūksnes) latgaliskajam tērpam 8. g.s., kur dominē balts sievietes linu kreklis, vilnas brunči.

Kopš kādiem 50 gadiem pievērsām uzmanību, piem., tiem daudzajiem resnajiem ozolu baļķiem, kas, cirvjīem cirstī, ir ievietoti kā pāļī tagad aizaugušā ezerā pie Jaunlaicenes Vārpiem un par kuŗu vecumu, ap tūkstoš un dažu simtu gadu, varēja vērtēt ar ezera aizaugšanas ātrumu: lielais simmetriski nostādītais pāļu kopums varēja būt tilts vai būve ezerā.

Tā nu mēs no senvēstures tuvojamies vēsturei, jo kaimiņu zemēs sāk parādīties par mums raksti. No tiem var spriest, ka mūsu novads ir saucies par Adseli, Tālavas un Sēlijas pierobežā. Varbūt Tālava un Adsele ir vienas latgaļu cilts teritorijas divi dažādi gali. Adseli saprotam kā vēlākās Gaujienas nosaukumu, kas kā tagadējais miests ir no Apes uz rietumiem ap 20 km. Tālava varbūt sniegusies tālu tagadējās krievu zemēs — līdz Pliskavai un aiz tās.

B. Apgabala vēsture līdz XVIII g.s.

Pirmās rakstu ziņas par Alūksni ir sastopamas krievu chronikās IX g.s., kad šī apdzīvotā vieta un pils, pie lielā skaitā ezera, ir nosaukta par Olisti (Olysta). Caur Alūksni gāja arī kāds tirdzniecības ceļš no Daugavas grīvas uz Pliskavu krievu zemē, arī, domājams, viens zars no Gaujas ceļa. Apgabalu, kas bija it kā viens Tālavas novads, sauca arī patstāvīgi par Adseli. Te tagad atrastas kādu 7 pilskalnu vietas, un Alūksnes pilskalns laikam ir bijis uz ezera salas; cits pilskalns minams Popju kalnā pie Mellekauļiem. Ap 1180. gadu krievi iebruka Adselē un nodibināja tur nodevu kundzību, arī atvezdami grieķu katehismu. Šī meslu kundzība tomēr nebija ilga, jo 1183./84. g. ziemā latgaļi noposta Pliskavas zemi. Adsele būtībā bija vēl neatkarīga līdz 1222. g.; to pārvaldīja un aizsargāja laikam Tāļivalža dēli. Bieži ordenis, kas jau tuvojās, iemanevrēja Adseles latgaļus karā pret igauņiem (skaldi un valdi!). Šais operācijās piedalījās Cēsu komturis Bertolds. Latgaļu virsaiši, tuvojoties ordeņa kara vīriem, dažreiz slēdza draudzību, lai kopīgi aizsargātos no krieviem.

Senie tirdzniecības ceļi uz ziemeļaustrumiem. Apes—Alūksnes apgabala pils

Alūksnes ordeņa pils drupu fragments (1970)

1225. g. tomēr ordenis iegūst šo latvju zemes daļu, daloties iekarojumos ar Rīgas bīskapu. Apkārtņē arvien siroja krievi un vēl 1242. un 1285. g. ievāca meslus Alūksnes novadā.

Bojā gājušās Alūksnes latvju pils vietā ordenis, gan tikai 1342. g., uzcēla uz tās pašas salas mūra pili ar 8 torņiem, līdz 2 m biežām sienām, ar 200 reiz 100 m platību, nosaucot to par Marienburgu — Māras pili. Pils drupas uzglabājušās vēl līdz tagadnei, un Alūksne vācu un krievu laikā, abās šais valodās, arī tika saukta par Marienburgu. 120 m garš un 4 m plats uzvelkamais tilts savienoja salu ar Tempļa pilskalna krastu — tagadējo Kapsētas pussalu.

Sākās ordeņa laiki Alūksnē un apkārtnē. Ape vēl nekur netiek minēta. Drīz nodibināja Alūksnē stratēģiski ļoti svarīgo ordeņa komturiju, kas līdz XVI g.s. vidum bija stiprs toreizējās Livonijas cie-

toksnis pret Krieviju: šī pils bija viena no tām, kas izvirzītas vistālāk uz austrumiem. Alūksnes komturam bija liela vara Livonijas ordeņa valstī, un kā iekšējās padomes loceklis viņš zināmā mērā kontrolēja mestra darbību. Valdīja oligarchija, un pat viens no lielākiem Livonijas mestriem, Pletenbergs, neiedrošinājās to grozīt. Pastāvēja arī brāļu kapituls, kas katru no ordeņa pavēlniekiem varēja atlaist vai pārcelt, tikai mestru vēlēja uz mūžu.

Kā jutās latvietis savā zemē, kas ar Livonijas vārdu bija vācu Romas imperijas province? Zemes iedzīvotājus sauca par nevāciem, un zemnieks deva meslus pilskungam par zemes pārvaldīšanu un aizsardzību. Amatnieku grupās, pilsētās, tos labprāt nelaida iebrucēji no rietumiem. Romas kūrija sākumā prasīja desmito tiesu un dažas klaušu dienas gadā, tā kā tāds stāvoklis varbūt bija samērā maigs. Bet nekas netika darīts lauksaimniecības kultūras celšanā: zemi ara ar koka arklu, saimniekoja ar 2—3 lauku sistēmu, ar maz lopiem. Bija paturēts arī vikingu iestādījums — „drelli”, t.i. vergi, nebrīvie strādnieki. Kad zemnieks kaŗa un citu postījumu dēļ prasīja muižai palīdzību, tā to izmantoja, pat saistot viņu pie kunga ar zvērestu, kādēļ daudzi bēga un pameta savas sētas. Klaušas uz 1500-tiem gadiem bija lielas: divas un vairākas zirdzinieka dienas nedēļā. Ordeņa zemnieku stāvoklis, pie kuŗiem piederēja arī alūksnieši, bija labāks nekā citur, bet ražas nodevas sniedzās jau līdz 1/4! Ievadīja arklu sistēmu, t.i. par vienību ņēma vienzirga zemi — 102 ha.

Baznīcas lietas un izglītība nebija nekādā spožā stāvoklī. Lai gan kristīta, tauta dzīvoja pēc pagānu paražām. Kad Rietumeiropā bija sākusies renesanse, Mārtiņš Luters deva savu jauno mācību, Koperniks sludināja patiesību par pasaules uzbūvi, Kolumbs bija atklājis Ameriku, Magellāns apbrauca apkārt zemeslodei, Gutenbergs atradis iespiešanas mākslu, italiešu meistari bija devuši glezniecībā un skulptūrā savus lielos darbus — Vidzemes latvietis vēl dzīvoja īsta savu viduslaiku sākuma stilā, kas dažkārt maz atšķīrās no vēlīnā dzelzs laikmeta.

Lielā Maskavija, blakus, arī tikko bija atbrīvojusies no gadsimteņu ilgā mongoļu jūga, palikusi iepakaļ Rietumeiropai, jo vai tad Maskavas lielkņazu Jāņa III un IV laikmetus var salīdzināt ar Me-

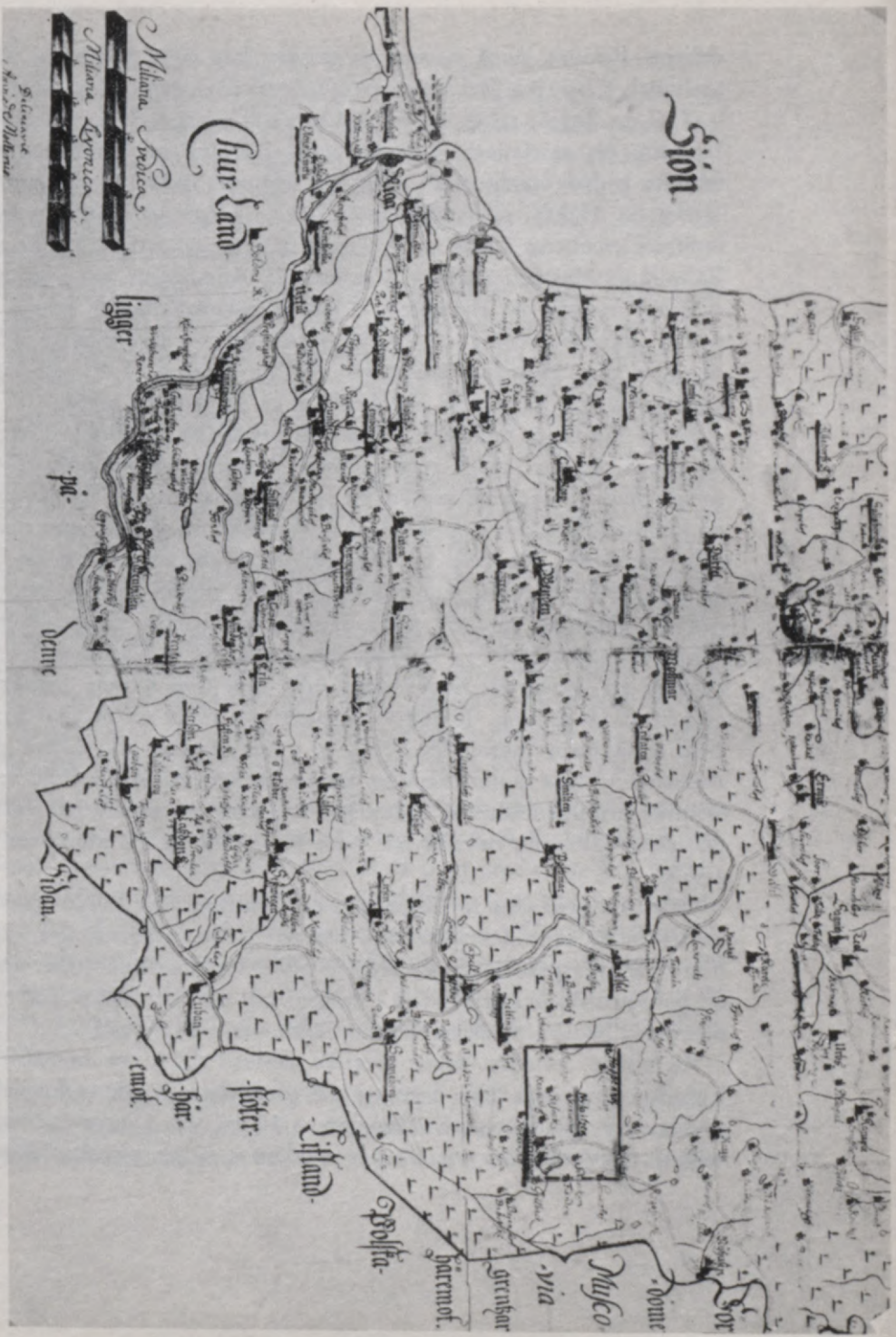
dičiem? Eiropas jaunā renesanses gaisma, kas sāka spīdēt jau XIV gadsimtā, deva tikai ļoti vāju atblāzmu, vai pat nesasniedza Livoniju.

XVI g.s. beigās sākās citi svarīgi notikumi, kas noveda vācu laika Livoniju pie sairšanas: Livonijas kaņi! Krievi jau agrāk šad tad iebruka ordeņa teritorijā: Jānis III ielauzās 1481. g. virzienā uz Valku un Alūksni un postīja zemi. Tika noslēgts pamiers, pēc kuŗa mestrs Pletenbergs devās uz Pliskavu un guva uzvaru 30 km no tās. Pa to laiku Maskavijā sāka valdīt Jānis IV Briesmīgais, kas gatavojās turpināt agresiju uz rietumiem. 1558. g. sākumā 40.000 krievu un tatāru ielauzās Livonijā, ar ko sākās postītāji — Livonijas kaņi, kas ilga apmēram 25 gadus. Kaujas par Alūksni bija no 1558. līdz 1560. gadam, kad tā, kā ordeņa cietoksnis, krita moskovitu rokās.

Sākās Livonijas sadalīšana, jo kaŗos piedalījās arī Polija-Lietuva un Zviedrija, kas izteica pretenzijas uz Livonijas mantojumu. Zeme smagi cieta no kaŗotāju nežēlībām, un Alūksnes novadā turpat puse no saimniecībām bija bez iemītniekiem: moskoviti pēc briesmu darba dzīvi palikušos deportēja uz Krieviju. Kāds chronists saka, ka latvieši, apbedot mirušos, esot teikuši: Ej, nelaimīgais, tur tev nevarēs nekādu pārestību nodarīt nedz uzpūtīgais vācietis, nedz plēsīgais leitīs un maskavietis... Polijas-Lietuvas stiprie uzbrukumi krievu zemēm, arī Zviedrijas intervencija, lika Livonijas kaņiem izbeigties ar krievu zaudējumu. Tie kļuva atspiesti vēl tālāk no Baltijas kras-tiem nekā pirms kaŗa. Pēc 1582. g. miera līguma poļi kļuva par Alūksnes novada saimniekiem un tur nodibināja stārastiju. Poļu vara šai provincē ilga kādus 40 gadus, kad to pārņēma zviedri, kas varēja noturēties Alūksnes novadā no 1625. līdz 1702. g., t.i. apmēram 75 gadus.

Zviedrija savu cīņu un ekspansiju pāri Baltijas jūrai loloja vairāku karaļu laikā, nostādot tādu kaŗu pat par ticības reformācijas kaŗu. Flote un kaŗaspēks Gustava Adolfa laikā ieņēma Rīgu 1621. gadā un pakāpeniski okupēja vienu cietoksni pēc otra: ziemeļos Tērbatu, dienvidos Bausku. Alūksne krita zviedru rokās 1625. gadā.

Kā zinām, zviedru laikus latviešu vēsturē slavē par humāniem. Reformu doma bija laba, bet kaŗu dēļ zemnieks bija spiests dot lielas nodevas; ieveda šķūtis un vēlāk pat uz 10 galvām 1 kaŗavīra nozīmēšanu. Latvieši kļuva it kā par modernas valsts pavalstniekiem,

Vidzemes latviešu daļas karte, ko izgatavojis A. Mollerus Terbalā 1702. g., īsi pirms ziedru pārvadītās Vidzemes krišanas krievu rokās. Taisnstūrī ievilkā daļa ap Alūksni un Api ir atgabalis, kas parādīts kartē 11. lpp.

kur zemniekiem bija balsis parlamentā un tikai tiesa lēma par mantu un dzīvību, bet visas šīs tiesības Vidzemi nerasniedza. Visvairāk valdībai rūpēja pilnīgi pārkārtot baznīcas lietas luterānisma garā, kamdēļ nodibināja konsistoriju, vēlāk arī draudzes pārvaldes un draudzes skolas. Vispārējai izglītībai atvēra ģimnazijas un 1632. g. Tērbatas universitāti, kuŗā mācījušies arī nedaudzi latvieši. Vēlāk, līdz Latvijas patstāvības laikam, 19. gadsimta sākumā atjaunotā Tērbatas (Mētraines) universitāte bija *Alma mater* lielākajam vairumam studēto latviešu.

Zviedru laikos Vidzemē iebruka krievu cars Aļeksejs, bet beigās tika sakauts, un Krievijai ar 1661. g. miera līgumu atkal nācās atteikties no Baltijas, lai gan Latgale kādu laiku palika viņu varā. Nākošie zviedru karaļi uzsāka cīņu pret oligarchiju valsts pārvaldē, izdarīja muižu redukciju, kad daļu privāto muižu zemes pārskaitīja valsts muižās.

Garīgās aprūpes ziņā ir ievērojama XVII g.s. otra puse, kad ģenerālsuperintendents Fišers panāca valsts kases atbalstu bībeles tulkošanai latviešu valodā. Tur nu iemirdzējās Alūksnes vārds mācītāja Ernesta Glika personā.

C. Alūksnes mācītājs Ernests Gliks

Mahzitaji, labbi kungi, kas skohlas eezehle, pee
tahdas prahta zillaschanas dauds irr palihdsejuschi.

„Preekschrunna” latviešu dziesmu grāmatai,
Jelgavā 1806. g.

Latviešu kultūras vēsturē, bez šaubām, Alūksnes mācītājs, bībeles tulkotājs Ernests Gliks (dz. 1652. g. Saksijā, miris Krievijā 1705. g.) ieņem ievērojamu vietu. Bet iedomājoties, ka tas ir XVII gadsimts, kad pirmie evaņģēliji jau bija ap 1^{1/2} tūkstoša gadu veci, redzam, cik vēl latviešu tautai ir paspīdējusi rakstu gaisma bībeles veidā.

Gliks, Fišera izraudzīts bībeles tulkošanai, devās uz Hamburgu papildināties senebrēju un grieķu valodā. Ar 1863. g. mācītājs Alūksnē, 1687. g. Kokneses prāvests, viņš deva jau 1862. g. Jaunās derības

tulkojuma projektu, ko komisija lika pārstrādāt, tā kā Jaunā derība pēc trešās revīzijas tika izdota 1685. g., kam par godu Gliks iestādīja ozolu pie mācītāja mājas. Šo un Vecās derības izdošanas ozolu, iestādītu 1689. g., tagad turpat 300 gadus vecus var redzēt Alūksnē, agrākajā apdzīvotā vietā, kas bija pie Kapsētas pussalas, ziemeļrietumos no tagadējās pilsētas. Zinām, ka šai grāmatu grāmatai bija nozīme ne vien kā reliģiskai un enciklopēdiskai lasāmvielai, bet lielā mērā arī kā turpmākai latviskās rakstības un izteiksmes noteicējai. Alūksnes baznīcā arvien bija (domājams, arī tagad ir) viens Glika bībeles eksemplārs. Otrs, kas bija Alūksnes pamatskolā, kā dzirdams, esot rietumu trimdā, Amerikā, pagaidām privātā glabāšanā.

Gliks vairoja zemnieku izglītību arī citā veidā, dibinādams latviešu tautskolas (vienu no tām 1683. g. Alūksnē), gribēja iekārtot arī kādu augstāku latīņu skolu, bet Ziemeļu kara dēļ to nevarēja realizēt. Fišers bija ierīkojis spiestuvi, kur iespieda Glika sastādītās baznīcas, skolas un māj mācības grāmatas, arī Lielo katechismu (1680). Daži korāļi arī ir Glika sacerēti.

Gliku ar ģimeni krievi 1702. g. aizveda uz Maskavu, kur viņš vadīja ģimnaziju, iespieda krievu avīzi un rakstīja grāmatas. Mira 53 gadu vecumā. Glika skaistā audžu meita Marta Skavronska, kas sākumā bija precēta zviedram, tad šķirta, kļuva par cara Pēterā Lielā sievu un ķeizarieni Katrīnu I. „Alūksniete uz troņa” ir patiesība, bet vai Katrīna bija cēlusies no latviešiem, nav zināms.

Interesanti minēt par lielās Alūksnes draudzes apakšnodaļām un jaunu baznīcu celšanu novadā. Apukalna pirmā, koka baznīca ir celta 1693. g. Tai bija klāt arī skola, kas padarīja Apukalna apvidu par izglītotu tā, ka gandrīz katrā mājā bijis lasītpratejš, sevišķi vīriešu vidū.

Kas bija ar Api? Tā bija Hopes muiža pie Luksenhofas (Lūceniķiem), bet par biežāk apdzīvotu vietu to skaitīt vēl toreiz nevarēja.

☉

La Swehta

Brahmata

Seb.

Deewa Swehtais Nahrd's/

Ras

Breetsch un pehz ta Kunga **Jesus**

Kristus swehtas Weedsimschanas no teem swehteem Deewa:
Zitweckem/ Praweescheem/ Ewangelisteem seb Preezas: Mah,
zitajem un Apustuleem usrah,
sichts/

Lahm latiweschahm Deewa Draudsibahm
par labbu istaisita.

AGLA / Gedruckt bey Johann Georg Wilcken/
Königl. Buchdrucker / M DC LXXXIX.

Ernesta Glika tulkotās bībeles titullapa

D. Krievu laiku sākums

Sarežģītais Ziemeļu karš liktenīgi skāra arī Vidzemi, kuŗu postīja un okupēja krievu kaŗaspēks. Viena no pirmām apcietinātām vietām, kas krita, bija Alūksnes pils, tas notika 1702. g. 23. augustā. Prof. E. Dunsdorfs grāmatā *Mūžīgais latviešu kaŗavīrs* kauju par Alūksni apraksta šādi: „Pret Šeremetjeva komandēto 12.000 vīru lielo krievu armiju Alūksni aizstāvēja 300 latviešu kaŗavīri. Saprotais, pēc bezcerīgas cīņas latvieši bija spiesti kapitulēt 1702. g. augustā. Par latviešu varonību liecina tas, ka kapitulācija bija godpilna. Latvieši ieguva tiesības atstāt garnizonu ar visiem ieročiem un ar degošiem degļiem rokās un lodēm mutēs. Tas liecināja, ka garnizons nav padevis, bet spiests atstāt cietoksni bada vai ūdens trūkuma dēļ. Šo cildeno lappusi mūsu militārā vēsturē tomēr aptumšoja kāds starpgadījums. Kad krievi iemaršēja Alūksnē, kāds zviedru artilērijas kapteinis uzspridzināja Alūksnes pili. Krievi to uzskatīja par kapitulācijas noteikumu laušanu un aizveda gūstā ne vien visus 300 latviešu kaŗavīrus, bet arī visus Alūksnes pilsētas civīliedzīvotājus.”

Krievi arvien ir kaŗojuši, postot zemi un iznīcinot civīliedzīvotājus. Livonijas kaŗa briesmu darbus, piem., rāda kāda gravīra 1561. g. Nirnbergā izdotā skrejlapā *Neue Zeyttung*, kur maskavieši sadismā vēl ar bultām apšauda jau pakārtos cilvēkus. Jānis Briesmīgais iekārtā Koknesē pavēl nogalināt visu garnizonu, Cēsīs liek birģermeistaram izraut sirdi, citus gūstekņus nomocīt vai deportēt. 1627. g. izdotā Gvaņini grāmatā (jau citēta šīs grāmatas 11. lpp.) atrodam īsu, bet drūmu ziņu: „Adzel autem et Rodempeus a Moschovitis exustae et desolatae sunt” (Adsele un Ropaži ir maskaviešu nodedzinātas un pamestas). Deportācijas ir sens krievu paņēmiens: to redzam cara Pēterļa kaŗos, to piedzīvoja Latvija baigajā 1941. g. Tāpat ar postīšanām: ja Pēteris deva pavēli postīt un laupīt zemi (sākumā to necerēdams paturēt), Staļins, ieņēmis Berlīnes drupas 1945. g., oficiāli atļāva kaŗaspēkam postīt pilsētu un aizkart civīliedzīvotājus.

Par Ziemeļu kaŗa briesmām Apukalna apkārtnē un 1701. g. septembra iebrukumu Jaunlaicenes novadā mācītājs Gliks raksta: „Tagad visā draudzē vairs nevienas dvēseles nav mājās, bet mežos. Ciešos nav neviena zirga. 20. septembrī sakrita pelnos Apukalna baz-

nīca ... Ienaidnieka nežēlības dēļ ir, pa vairākām reizēm, kuņas es tagad saņemu kopā, šinī draudzē nodedzinātas: Jaunlaicenes pagasta 31 ciems, Korneta muiža ar tās zemniekiem, Ziemermuiža, Lāsbergā ciems. Šie visi guļ pelnos; cilvēkus un lopus vēl nevar saskatīt. 4. oktobrī nodegušās Apukalna baznīcas apkārtnē iebrukusi kāda čerkesu partija un saņēmusi līdz ar zirgiem vairāk par 100 cilvēku, pa lielākai daļai saimniekus, skolas puīšus (sievietes bijušas mežā pie mantām un lopiem) un aizveduši projām ... Palikušo raudāšana ir ļoti liela ...” 1729. g. ir uzbūvēta otra baznīca, un 1773. g. par pirmo mācītāju patstāvīgajā Apukalna draudzē iaved Johanu Vurmu. Viņa laikā 1779. g. pabeidza celt tagad pastāvošo mūra baznīcu, kur senāk bijušas Juŗa mājas.

Nelaimīgs bija 1710. gads — Vidzemē sāka plosīties mēris. 1711. gadā visā Vidzemē bija vairs tikai 50.000 latviešu. Lai gan bija sākusies krievu laiki, bet visu 18-to gadu simtu Vidzemes īstie valdnieki, kā agrāk, bija vācu muižnieki. Šis bija dzimtniecības laiku pēdējais posms, kur Jaunlaicenes Lācupjos dzīvoja arī mūsu sencis Juris Slaucītājs. Ap to laiku te notika (1765—1784) zemnieku nemieri.

1797. g. Lēdurgas mācītāja dēls Garlībs Merķelis izdeva Leipciģā dedzīgu apsūdzības rakstu pret dzimtniecību: *Die Letten, vorzüglich in Liefland, am Ende des philosophischen Jahrhunderts*, kur starp citu teica: „Tauta nav vairs akls suns, ko ar sitieniem var dzīt būdā; tā ir tīģeris, kas klusās dūsmās grauž savas važas un gaida mirkli, kad tās varēs saraut.” Mācītājs Hupelis rakstīja, ka Vidzemē cilvēki esot lētāki nekā nēģeri kolonijās. Kalpu varot pirkt par 30, meitu par 10, bērņus par 4 rubļiem, vaļņiekus iemainot pret zirgiem ...

1819. g. izdeva Vidzemei tā saucamo brīvlaišanas likumu, kas gan nozīmēja dzimtlaužu personas atbrīvošanu, bet tai pašā laikā arī zemnieku zemes ekspropriāciju. Bija jāpilda klaušas, un tā sākās klaušu laiki, kuŗi gan dažviet bija īsi. Kopš gadsimta otras puses zemnieki sāka iegūt zemi īpašumā, un XX g.s. sākumā viņu īpašumā jau atradās 40 % Latvijas teritorijas. Sīkgruntniecības pieaugums veicināja jaunās paaudzes vispārējo un akadēmisko izglītību.

E. XIX gadu simts

Šī gadu simta otra puse deva Latvijai atmodas laikmetu, kas bija uzlaboto materiālo apstākļu un izglītības sekas. Terminu „atmodušies” lietā nedēļas laikraksts *Mājas Viesis* — pirmais laikraksts ar latviešu redakciju. Skolotāji, studenti un akadēmiski izglītotie latvieši prasa savas tiesības, sāk dibināt biedrības, iespiest grāmatas, pētīt un veidot valodu. Zemnieki prasīja arī lauku pašvaldību.

Notika dziesmu svētki (pirmie vispārējie Rīgā 1873. g.), jo skolotāju semināra vadītājs Jānis Cimze jau bija iepazīstinājis latviešus ar koŗa dziedāšanu. Arī Alūksnei bija savs koris. Sāka krāt tautas dziesmas. Kāds sens notikums: Alūksnes novadā, pēc landfogtijas aktiem, jau 1584. g. dzird par vecu buŗamu pantiņu, ko teicis Livonijas kaŗa dalībnieks Alūksnes Jānis, lai ar šo formulu apvārdotu ienaidnieka ieročus: „Selsenick, Trummelnick, atsleds Selse Warde. Noseklesze wannasinge, Selse Warde daesdedam”. Tautas dziesmu dziedāšanu apraksta arī ievērojamā Seb. Minstera *Kosmografija* (1550), kur stāstīts par latviešu „žēlīgo” dziedāšanu, t.i. izpildījumu ar saucējiem un vilcējiem. Vākšanā, kad to sekmīgi XIX g.s. otrā pusē pārņēma Kr. Barons, ir piedalījušies arī Alūksnes—Apes apgabala skolotāji: sevišķi minams 1856. g. dzimušais Dāvis Ozoliņš, kas nodeva Brīvzemniekam un Kr. Baronam 35 rokrakstu sējumus.

Pirms XIX g.s. vidus (1803—1850) Tērbatā bija studējuši 33 latvieši, galvenokārt par ārstiem un mācītājiem, bet laikā no 1851. līdz 1900. g. universitātēs iestājušies jau 1270 latvieši (apm. puse Tērbatā), pie kam ap 90% beiguši savas studijas. Ir zināms, ka jau XVII g.s. ir bijuši latviešu mācītāji Vidzemē — Auziņš, Kapūns un zinātniski noskaņotais Jānis Reiters. Izglītoto saime bija pretsvars tautas pārkrievošanai vai, agrāk, pārvācošanai, kas arvien bija spēcīgi spiedusies latvju tautā.

Kādas personas no Alūksnes—Apukalna apvidus iespēja gūt XIX g.s. labu izglītību un izceļas ar savu darbību tautā? Minētais skolotājs, dainu vācējs Dāvis Ozoliņš strādāja Apē un Jaunrozē; ērgelnieks Jānis Sērmūkslis, dzimis 1855. g., kas vienā gadā ar Jāzepu Vītolu beidza Pēterpils konservatoriju, daudz rūpējās par koŗu kultūras celšanu. 1858. g. dzimusī aktrise Olga Ezerlauka ir pazīstama

seniem teātra draugiem Latvijā. Vēlāk Jaunlaicenes pagastā dzimusi un izaugusi Jelgavas teātra aktrise Ērika Prindule-Dargevica. Divi ģeodēti — Latvijas universitātes profesors Alvils Buchholcs un bij. Mērniecības daļas vicedirektors inž. A. Daugulis — ir cēlušies mūsu apvidū. Pēdējais ir bijis mana tēva skolēns Majorskolā. Kārlis Ozoliņš, dainu krājēja dēls (dzim. 1882. g.), bija skolotājs Apukalna draudzes skolā, pēc tam studēja un bija ilgu laiku Latvijā par Skolu departamenta direktoru (1928—1939), tāpat arī Alūksnes novads ir devis šim atbildīgam izglītības postenim Longinu Ausēju (dzim. 1888. g.) laikā no 1919. līdz 1924. g. Arhitektūras profesors Latvijas Universitātē Pauls Kampe ir cēlies no Korvas apvidus pie Vaidavas. Rakstnieki — Linards Laicēns ir jaunrozenietis, Skuju Frīdis (Mīlbergs) no Alūksnes, režisors un aktieris Jānis Simsons nāk no Alūksnei tuvā Annas pagasta. No daudz kaŗu redzējušās Alūksnes ir cēlies ģenerālis Aleksandrs Kalējs, Latvijas armijas stāba priekšnieks (dzim. 1876. g.), arī apbedīts Alūksnes kapos.

Sākumā mācītāji, vēlāk valodnieki pētīja Apukalna—Alūksnes dialektu, kas pieder pie augšzemnieku dialektu grupas. Apukalna mācītājs B. Fromholds-Treus, draudzē saukts vecais Trejiņš, publicēja 1863. g. interesantu darbu par šejienes izlokšni „Der Oppekalsche Dialekt”. Tiešām, atšķirība vārdu izrunā no pieņemtās „grāmatu valodas” ir: Apukalnu sauc par Opukollu, Api par Opi, Majorskolu par Mairaskūlu, Alūksni par Olūksni, vāciešus par vocišim, zviedrus par zvīdrim u.t.t.

F. Tagadne — XX gadu simtenis

a) Līdz brīvībai Latvijai

1900-to gadu sākums iezīmējās Latvijā (arī Krievijā) ar 1905. gada revolūciju, kuŗas galvenie iemesli bija novecojusies agrārā iekārta ar muižnieku privilēģijām, strauji augošās rūpniecības strādnieku neno-drošinātais stāvoklis, nacionālās un sociālās pretišķības starp latviešiem, vācu minoritāti un krievu administrāciju, latviešu tautas poli-tiskā beztiesība. Arī Alūksne un Jaunlaicene piedalījās revolūcijas

kustībā. Pēterpils Technologiskā Institūta students (mana tēva bij. skolnieks Majorskolā) Heinrichs Simsons bija viens no aktīvākiem dalībniekiem un dabūja bēgt uz ārzemēm, kur vēlāk cildināja latviešu strēlniekus. Atgriezies Latvijā, iesaistījās politiskā cīņā ar K. Ulmani, neieguva nekādu stāvokli un dzīvoja kā žurnālists Jelgavā. Mans tēvs revolūcijas laikā arī dabūja slapstīties mežā; Jaunlaicenes muiža ierosināja sūdzību tiesā, bet, pārsūdzot līdz Pēterpilij, mans tēvs uzvarēja. Alūksnē notika vairākas sadursmes J. Baloža vadībā, kas krita; bojāta bija baznīca, bet muižā tika novietoti cara gvardijas jātnieki, kas dažreiz jāja arī uz Jaunlaicenes muižu gar Majorskolu. Es savā zēna naivumā (biju 6 gadus vecs) apbrīnoju to tērpus un klausījos viņu orķestri Jaunlaicenes muižā. Reiz lieli dūmi kūpēja Vārņos (3 km no Majorskolas), kur Vārņa māju bija aizdedzinājusi soda ekspedīcija, atriebjoties aizbēgušam saimniekam. Alūksnē revolūcionārus pašai ziedzīgi aizstāvēja pareizticīgo mācītājs Andrejs Jansons. Vai ko praktiski deva revolūcija? Zināmu pašvaldību, bet ne agrārās un nacionālās tiesības pilnībā.

Skolu politika bija pārkrievošanas ēnā, un man pēc tēva pamatskolas beigšanas bija jāiestājas tuvākajā Valkas valsts krievu reālskolā, jo Alūksnē bija tikai augstākā pamatskola. Alūksne bija gan centrs zināmai pārvaldei, tur bija miertiesa, doktorāts, slimnīca, divi draudzes (luterāņu un grieķu-katoļu), apriņķa priekšnieka pārstāvis, jo apriņķa pilsēta bija Valka, 70 km no Alūksnes. Ar to dzelzceļš savienoja caur Alsviķiem, Korvu, Api un igauņu apdzīvotām vietām; tas bija būvēts š.g. simtā kā šaursliežu pievedceļš Rīgas—Tērbatas—Pliskavas lielajam dzelzceļam.

1909. g. sākās mani reālskolas gadi Valkā, vasaras noritēja, kā agrāk, Majorskolā. Par to esmu rakstījis savā atmiņu grāmatā *Zinātnes darbā — draugos ar mākslu*. Te gribu piebilst tikai nedaudz: skolā mācīja un vadīja stingri, līmenis bija viens no labākiem toreizējā cara Krievijā, tā ka absolventi varēja sekmīgi turpināt izglītību augstskolās, tomēr krievu politika bija — pievērst latviešus savai lielajai zemei. Es to sajutu maigā veidā: pamudināšanā, godalgās, iegalvošanā, ka latviešiem klāsies labāk lielā zemē, šķēršļi nekur netiks likti u.t.t. Šo pēdējo piedzīvoju, kad krievu reālskolā latvieši bija atzīti sekmju priekšgalā; vēlāk mani kā latvieti ārpus šķiru noteiku-

miem pieņēma cara jūras institūtā — līdzīgi virsnieku un muižnieku dēliem. Jūras dienestu biju iecerējis, Valkas reālskolu absolvējot, arī kādreiz vasarā redzējis Jaunlaicenes muižā (nevarētu teikt — sastapis) no Pēterpils automobili atbraukušo admirāli lielkņazu Kirilu Romanovu. Tā nu šķīros 1916. g. no dzimtā stūra un, to atstājis vasarā, rudenī kā Pēterpils gardemarīns biju apmācības braucienā pa Kluso okeanu, apmeklējot Nagasaki, Honkongu u.t.t. Valsts mācīts un audzināts, cerēju vēlāk nodoties ne tikai kuģošanai, bet arī zinātnei. Latviešu valodu un vēsturi zināju labi, tēvs bija latvietis — jaunlatviešu domātājs, bet es biju Valkā un vēlāk Pēterpilī tālu no viņa. Skolas, sekmes, vide pārņēma mani savā varā: es domāju par zinātņi un plašo pasauli — atzīstos, vēl pilnībā toreiz neizpratu savas tautas alkas pēc patstāvības un atbrīvošanās no krieviem — mani vilka lielā Pēterpils un tālumi caur to.

Kas bija Jaunlaicēnē un Alūksnē I pasaules kara laikā? Daudzi latvieši bija iesaukti kara dienestā, bija latviešu strēlniekos, daži bija virsnieki, minētais Alūksnes priesteris A. Jansons bija Latviešu strēlnieku brigādes mācītājs. Vecākais virsnieks — alūksnietis A. Kalējs (vēlāk ģenerālis Latvijā) krita gūstā un ar 1919. g. varēja cīnīties Ziemeļlatvijas brigādē, arī pret Bermontu. Trīs brāļi kājnieku virsnieki Kripēni no Jaunlaicenes bija kara gaitās, V. Kantors artilerijā u. c. Es biju vienīgais virsnieks jūras spēkos no mūsu novada un Latvijas atbrīvošanas karā ieradās no pasaules jūfām tikai 1920. g. vasarā. Esmu tā dalībnieks, bet ne vairs cīņās. Alūksne un Ape pārdzīvoja atbrīvošanas cīņās īstu karu.

b) Brīvā Latvijā

Ar Igaunijas atļauju 1919. g. 18. februārī Tērbatā sāka formēt 1. Valmieras pulku, ko vēlāk nosauca par 2. Cēsu pulku, un izsludināja mobilizāciju. Uzsaukumā starp citu bija teikts: „Mēs cīnāmies par mieru, maizi, kārtību un cilvēcīgu dzīvi”. Kad sarkanarmija atkāpās Alūksnes virzienā, pulks saņēma pavēli atbrīvot Alūksni, pie kam uzbrukumu atbalstīja igauņi. Pretiniekam bija trīskārtējs pārspēks, un pulks caur Api atkāpās uz Melnupes krastu, cietis prā-

vus zaudējumus. 26. maijā igauņu divīzija un latviešu pulks uzsāka jaunu uzbrukumu Alūksnes virzienā, piedaloties artilerijai. Varonīgā triecienā, par ko vairāki kaŗavīri tika apbalvoti ar Lāčplēša kaŗa ordeni, 28. maijā izsita ienaidnieku no Apes. Arī Jaunlaicenes pagasta nams un Kantorskola bija tiešā kaujas ugunī. Nākošā dienā bija ieņemta arī Alūksne, kur sastapa igauņu jātniekus. Turpinot krievu vajāšanu, maija beigās pulks ieņēma Kalnamuižu un lielo dzelzceļu mezglu Vecgulbeni. Uz 1919. g. jūniju visa Vidzeme bija atbrīvota, arī valdība jūlija sākumā atgriezās Rīgā. 1919. g. vasarā tātad sākās Alūksnes—Apes apgabala miera uzbūves laiks, kas ilga 22 gadus bez kaŗa trokšņa, — līdz 1941. g. Padomju Krievijas kaŗaspēks atkāpās vācu spiedienā, 1944. g. atkal ienāca Latvijā. 1944. gadā krievu uzbrukumā nodega Saulgoži.

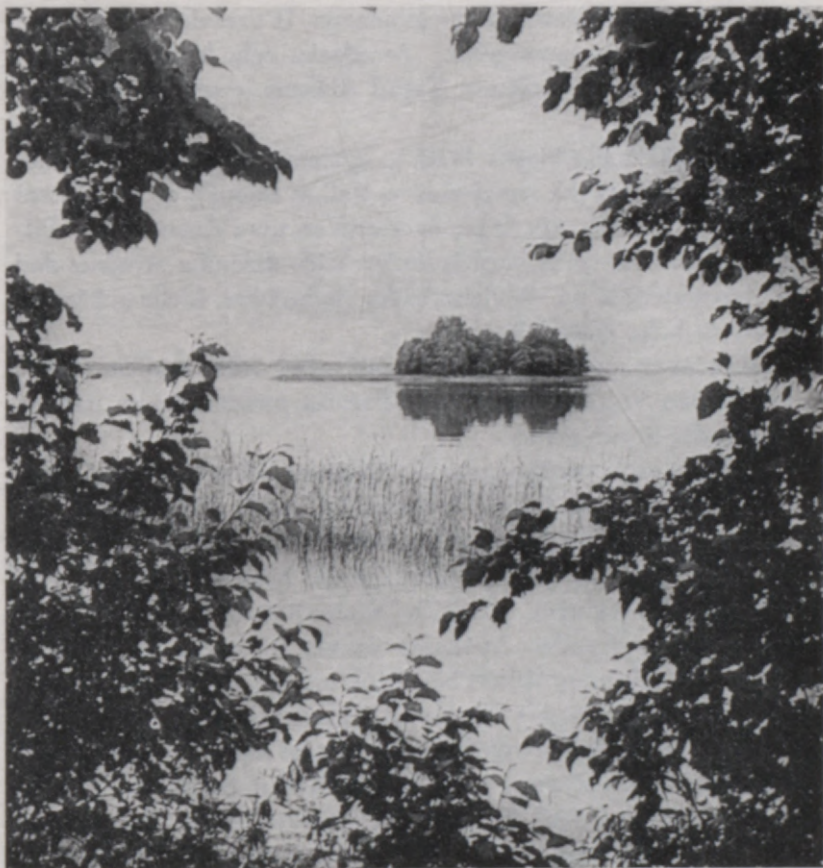
Gaišs mums ir brīvās Latvijas posms, 1918.—1940., ar zināmu kompromisu pieskaitot arī vēl laiku līdz 1944. g. rudenim, kad sākās bēgļu gaitas...

Alūksnei tātad ir minama šāda laika tabele:

9. g.s. Alūksne minēta chronikās, te ir latvju pils: Ilguma posms — apm.	400 gadi
1225. g. to ieņēma ordenis, uzceļot 1342. g. mūŗa pili ar nosaukumu Marienburga un paturot to savā varā	335 „
1560.—1582. g. to okupēja krievi	22 „
1582.—1625. g. te vara bija poļiem	43 „
1625.—1702. g. valdīja zviedri	77 „
1702.—1918. g. bija krievu laiks	216 „
1918.—1940. g. B r ī v ā L a t v i j a	22 „
1940.—1941. g. pirmā brīvās Latvijas krievu okupācija	1 „
1941.—1944. g. vācu kaŗaspēka uzturēšanās Latvijā	3 „
No 1944. g. krievu okupācija	

Šim rietumu cietoksnim pret austrumiem ir bijis smags liktenis, tas pārcietis kaŗu postu, bet redzējis arī labus laikus. Kādu mēs skatījām šo Latvijas novadu brīvās Latvijas laikā?

Skaīstai ezera pilsētai Alūksnei laikā pēc Glika bija jauna baznīca, ko 1781.—88. g. cēlis arch. K. Hāberlands. Tas ir ievērojams celtniecības piemineklis klasicisma stilā ar dažiem baroka elementiem

Alūksnes ezers ar Cepurītes salu

un tīri vidzemniecisku kompozīcijas savdabīgumu. Bijušo pils muižu carienes Katrīnas I („Alūksnietes”) meita Elizabete uzdāvināja savam kancleram grafam Voroncovam, vēlāk to pirkšanas ceļā ieguva Fitinghofi-Šēli. Brīvās Latvijas laikā pilī mitinājās 7. Siguldas kājn. pulka stābs, un aiz plašā parka uzcēla modernas kazarmas. Ir arī citas ievērojamas XVIII un XIX g.s. celtnes, kā Tempļa kalnā, tā arī ziemeļrietumu iebrauktuvē pilsētā. Iedzīvotāju skaits, kā kariem eksponētai vietai, mainījās no nepilna tūkstoša uz XIX g.s. sākumu, līdz 5 tūkstoši 1930.—40-tos gados. Tagad tur esot 8 tūkstoši iedzī-

votāju. Bija divas pamatskolas un ģimnazija. II pasaules karā pilsētai nodarīja postījumus ugunsgrēki. Atrodoties ceļu krustā, Alūksnei arvien ir bijusi dzīva satiksme. Tagad Alūksne ir iedalīta Gulbenes rajonā.

Ape, ordeņa vasāļa Hopes 1420. g. īpašums, ir pilsēta pie Vaidavas, Valkas apriņķī (kā tagad sauc — Valkas rajonā), ar 2,8 tūkstoš iedzīvotājiem (1965). Ape ir pie dzelzceļa un tuvu Rīgas šosejai. Pilsētai ir pamatskola un tehniskās skolas. Lāču dolomita atradnes dod daudz būvmateriāla un izejvielas kaļķu rūpniecībai. Lielie apkārtējie meži sniedz koka materiālu.

Jaunlaicene ir apdzīvota vieta ar 600—700 iedzīvotājiem (1965) — bij. baronu Volfu muižas centrs. Pagasta pamatskola un pagasta valde atrodās ārpus centra.

Alūksnē dzīvoja vairāku paaudžu ģimenes: grāmatnieki Siļi, dzirnavnieki Šlosi, tirgotāji Ķeņči, Zvīgznes, Lejasisaki. No pēdējās dzimtas cēlusies pazīstamā rūpniece un sabiedriskā darbiniece Johanna Benjamiņa (tagad Kanadā). Banderu ģimene Alūksnē izskoloja savas divi meitas par juristēm, mācītājs Kņezs-Kņezinskis ilgus gadus vadīja Alūksnes draudzi. Apukalnā dzimis ērgelnieks un draudzes skolas skolotājs Ernests Millers bija Alūksnes skolas pārzinis, un ģimnaziju vadīja matemātiķis Aizpurītis. Gleznotājs Mazjānis ir alūksnietis. Ape un Apukalna apkārtnē ir dzimtene kultūras darbiniekiem — dzejniecei Elīnai Zālītei, vēsturniekam Kārlim Stalšānam, gleznotājai Kalnavārnei, inženieriem Upītim, Ozolam, ārstēm Ādiņai, Blūmai un Ozolai un zinātniekiem brāļiem Slaucītājiem — Sergejam un šo rindu rakstītājam. Apukalna draudzi pēc māc. O. Treua aprūpēja māc. A. Dombrovskis un beigās māc. J. Lazda (1942—44). Teologs prof. F. Treus (māc. O. Treua dēls) un valodnieks doc. K. Plukšs — ir dzimuši Veclaicenes pagastā, preses darbinieks, redaktors Austrālijā, Aleksandrs Zariņš ir cēlies Alsviķu pagastā.

Tas ir par mūsu stūri — skaistās dabas un raibās vēstures stūri!

SATIKŠANĀS

PRIEKŠVārds

Jāsaka un gandrīz vai jāapgalvo, ka tautu no ārpuses vērtē ne par tās, kaut augstiem, caurmēra sasniegumiem, ne spēcīgo vidusšķiru ar labu iztiku no mājām, arī ne, diemžēl, ar skolu daudzumu uz iedzīvotāju tūkstoti, ne grāmatu, ne avižu skaitu, bet pēc tautas virsotnēm. Izcilo tautas dēlu rašanās un to skaits var būt atkarīgs no norādītiem solidas dzīves un attīstības faktoriem, bet var būt tautas ar spēcīgiem vidus skaitļiem, bez virsotnēm — un tās pašas par sevi un uz ārieni ir klusas, iegrimumšas savā krietnumā. Dažās tautās blakus nabadzībai izceļas kādi garīgi milži, un visa tauta ir pacelta pasaules skata priekšā.

Mēs, latvieši, droši bijām pārāki par dažviet Rietumeiropas iedzīvotājiem, bet, ja no tām zemēm vairāk nākušas virsotņu personības — tās minēja un min biežāk, arī ar lielāku uzsvāru. Ne majoritāte, bet spēcīgā minoritāte ir tā, kas vada dzīvi uz lielāku garīgu pilnību, uz svaru pasaules saimē.

Bez pretenzijām uz sistematisku, nekādā ziņā ne uz pilnīgu izvēli, bet tikai ar subjektīvu pieeju, es uzskatu par prieku rakstīt par tām izcilām personām, ar kuŗām liktenis man ir licis satīkties. Daudzu iztrūkst — nepietiekamu ziņu dēļ, vai jau arī par viņiem esmu rakstījis citur. Nevarēju arī izšķirties par savas Rīgas fakultātes tiešajiem kollēgām, jo iespaidi ir vēl par daudz svaigi un mirdz būtiskās draudzības gaismā. Arī izvēle mākslā nepretendē uz konsekventu kārtību, bet tie, ko te izvēlējos — ir neatņemama un neatsaucama manu iespaidu daļa.

Lūkojiet, kā to būšu izdarījis. Ceru, ka lasīt arī par svešākām personām nebūs gaŗlaicīgi, katrā ziņā mēs te redzam piemērus gara varenībai.

SIDNEJS ČAPMANIS 1888—1970

SYDNEY CHAPMAN

Ievērojams XX g.s. angļu matemātiķis un astro-ģeofiziķis

Chapman is the greatest brain and one of the finest individuals which this country has produced in this century.

Fiziķis Finčs, Oksfordā 1968.

Ir divi galvenie apstākļi, kuŗu dēļ ar attiecīgu novērotāja un analītiķa talantu apveltīts jauneklis — skolēns vai students — var kļūt par ievērojamu zinātnieku, jaunu rezultātu, ideju, teoriju un to izlietošanas radītāju. Tie ir: griba mācīties, strādāt, izkopt un lietot sava prāta asumu, otrkārt — labvēlīga apkārtne vecāku un skolotāju atbalsta veidā, tradīcijām bagāto universitāšu un zinātnisko iestāžu pieejamība, līdz ar to spožām vadītājām personām. Ir palikuši neizkopti talanti gribas trūkuma, blakus ideju traucējumu dēļ, un, savukārt, koptās spējas nav ieguvušas spožumu — parastās apkārtnes un vidējā līmeņa studiju vadītāju dēļ. Otrā gadījumā gan ar talantu apveltītais pats laužas pretim īstākai videi, bet laika un spēka patēriņa dēļ var palikt ja ne pusēnā, tad vidēji labajos. Visā radītājā darbā, atkarībā no paša talanta spilgtuma, gribas un apkārtnes, mēs redzam sasniegumos plašu spektru: no kaut kā atšķirīgā virs vidējās apkārtnes — līdz galotnēm un varenībai.

Liekas, ka viss ir runājis par labu 1888. g. dzimušā Lankaširas mazpilsētas Eklas grāmatveža dēla Sidneja Čapmaņa attīstības gaitām; viņa vārds un tiešais matēmatīķa — planētas Zemes pētnieka — darbs ievērojami sedz šī gadsimta vairākas paaudzes. Seši paša, ar pārbaudījumiem iegūtie akadēmiskie grādi: angļu ievērojamākās universitātēs Mančesteras B.Sc. (Eng.), Kembridžas B.Sc. (Math.), M.Sc., D.Sc., B.A. (Math.), Oksfordas M.A., liecina par darbu, mācoties, un vēl 9 grādi (!) par nopelniem no citām pasaules universitātēm — rāda sasniegumu atzišanu. Bez tam Ņutona laika akadēmijas *Royal Society* titulis F.R.S., citu akadēmiju biedra, Griničas observatorijas galvenā asistenta, Kembridžas, Mančesteras, Londonas, Oksfordas kārtējā profesora amati, pēc emeritēšanās vizitētāja profesora pienākumi daudzās vietās pasaulē, kādas 12 prēmijas par atsevišķiem darbiem — īsos vārdos ir pasaules atzinums, kā varenam no varenajiem planētas Zemes pētniekiem.

Pirmo reizi satiku prof. Čapmani Edinburgā, Skotijā, 1936. gadā, kad, atgriezies no ASV Karnegi Institūta, piedalījos Edinburgā ar savu pirmo referātu Starptautiskajā ģeodēzijas un ģeofizikas kongresā. Čapmanis, toreiz Londonas profesors, bija arī pētījumu līdzstrādnieks šai Amerikas ievērojamā zemes magnētisma institūtā, un vecuma ziņā mūs šķīra 11 gadi. Es biju toreiz Latvijas Universitātes

jauns docents, viņš jau 48 gadus vecs, pasaules vārdu ieguvis pētnieks un slavenu universitāšu profesors. Viņam bija īpatnēja sarunu māka ar ikkuŗu no kollēģām: viņš runāja, diskutēja tā, it kā partners būtu vienā limenī ar viņu paŗu. Ja ko nesaprata, nekautrējās prasīt no sarunu biedra, vai otrādi, izskaidroja visu elementāri. Līdzīgu sarunu es atceros arī ar vācu ģeografu Alfrēdu Vegeneru (Wegener) — kontinentu pārvietošanās teorijas autoru, kas man Rīgā, toreiz vēl asistentam, prasīja, kāda precīzitāte ir jauniem Vācijā izgatavotiem magnētometriem, jo „es neatceros, jūs to droŗi vien zināsit”. Ir zinātnieku starpā notikuŗas arī citāda veida sarunas: slavens vācu ģeofizikis izlūdies vizīti pie tieŗām ievērojama astronoma angļa Dŗinsa (Sir James Hopwood Jeans) un prasījis kaut ko; atbilde bijusi apmēram — neapgrūtiniet mani!

Edinburgā satīku arī citas pasaules autoritātes ģeofizikā: norvēģus Stermeru (Stoermer), Vegardu (Vegard), vācieti, vēlāko labu manu draugu, Bartelsu (Bartels), Apletonu (Sir Edward Victor Appleton, 1947. g. Nobeŗa prēmijas laureāts fizikā) u.c., kas viss deva, tā sakot, starptautiskā forumā impulsu un Čapmaņa norādījumu globālām studijām, jo līdz ŗim biju nodarbojies tikai ar mums svarīgo Latvijas ģeofiziku.

Zeme cilvēkam, kā tās apdzīvotājam, ir jāpazīst labi. No zinātnēm par Zemi ģeofizika sniedz fizikālo norīŗu — kustības, smaguma spēka, elastības viŗņu, gaismas, siltuma, elektrības un magnētisma parādību aprakstu un izskaidrojumu. Katrā no trim sfairām, cietajā — litosfairā, ŗķidrajā — hidrosfairā, gāzveidīgā — atmosfairā, norīŗes izpauŗas īpatnēji, un mēs tās pētījam, meklējam cēloņus, izskaidrojam, paredzam un aplūkojam to savstarpējās attiecības. Daŗkārt ir ļoti svarīgs sakars Zemes parādībām un norīŗēm uz Saules un Mēness, tādēŗ pētījam arī ŗīs attiecības. Novēroŗanai ir iekārtotas stacijas, observātorijas; daŗreiz vienojas to skaitu stipri pavairot, izdarīt pētīŗanu vienveidīgi, tad rīkojam tā saucamos starptautiskos ģeofizikālos gadus, kāds bija 1957./58. un citi. Planētārajā ģeofizikā apskatām visu Zemi — reģionālajā atseviŗķās tās daŗas, katrs savu Zemes apgabalu. Nozāres ir jau atseviŗķās zinātnes — gravimetrija, seismoloģija (zemestrīču mācība), ģeomagnētisma mācība, okeanografija, aeronomija (augstāko gaisa slāņu fizika), meteoroloģija.

Sācis pētījumus kā astronoms ievērojamā Griničas observātorijā, Čapmanis tiem pievērsās ar savu izcilo matēmatisko spēku un ir veltījis tīrai matēmatikai dažas publikācijas. Astrofiziķi vēl līdz šai dienai atceras un apbrīno viņa kopš 50 gadiem izdoto darbu par gāzes kinētisko teoriju. Pievienojot teorētisku izskaidrojumu līdzšinējam uzskatam par viskozitāti un vadītspēju, darbs deva svaigas atziņas par sakarsētām gāzēm. Pētījumi šai virzienā vēlāk vainagojās ar lielu sējumu: neuniformu gāzu matēmatisko teoriju, ko izmanto Saules koronas pētīšanā — tā saucamo Čapmaņa vadītspējas teorijas aspektu, arī augstākos Zemes atmosfairas slāņos — ionosfairā. Kā zināms, sākot jau ar augstumiem zem 100 km (dienā 60—70 km), novērojam vairākas stipri elektrizētas vadīt spējīgas atmosfairas slāņu kārtas, ko visu nosaucam par ionosfairu. Tā spēj reflektēt zināmu frekvenču radio viļņus — uz tā dibināta tālradio satiksme, ko citādi būtu traucējis Zemes izliekums. Elektriskā vadītspēja ionosfairā ir salīdzināma ar it kā iedomātu 3 mm biezu vaļa apvalku, kas tai augstumā būtu ap Zemes lodi.

Ionosfaira un Zemes magnētiskais lauks, katrs savā maiņā un kustībā, ietekmē viens otru, tādēļ šīs divi mācības — ģeomagnētisms un aeronomija — ir savienotas vienās apspriežu, konferenču un kursu grupās. Čapmanis pētīja matēmatiski šos slāņus, sniedza jaunus matēmatiskus modeļus, lai labāk izskaidrotu šo parādību kompleksu. Toreiz vēl nevarēja ar aparātiem šķērsot ionosfairu, bet tas nāca vēlāk — ar raķetēm. Parādās vārds — Čapmaņa slānis! Viņš deva pats terminus dažādiem augstās atmosfairas slāņiem, kā stratopauzei, mezosfairai, termosfairai, homosfairai un pašai aeronomijai vispār. Galvenie augstās atmosfairas slāņi virs troposfairas, kur norit mūsu laika procesi, ir — stratosfaira no apm. 12 līdz 60 km, kuņai ir arī ozona josla. Stratosfaira robežo ar ionosfairu. Virs ionosfairas, virs 500 km, iedomājamies eksosfairu ar ļoti nedaudzām gāzu molekulām un strauji pieaugošu temperātūru. Stratosfairas un ionosfairas robežā tā ir ap —70 gradu Celsija. Čapmanis pētīja arī minētās ozona (trīsatomu skābekļa molekulā) koncentrācijas zonu, kas novērojama apmēram 40 km augstumā un ir ar relatīvi augstu temperātūru.

Vēl lielāks un ilgstošāks ir Čapmaņa darbs Zemes magnētisma pētījumos. Jau pirmajās publikācijās jaunības gados, par zemes magnētisma maiņām Saules un Mēness periodā, viņš izkārtu šo fainomenu klases un raksturu. Zemes magnētiskais lauks arvien mainās, gan īsos periodos, gan neregulāri un bez tam ir dažāds dažādās vietās uz Zemes lodes. Laiku maiņas ir objekts, kam Čapmanis sevišķi veltīja vērību, nodibināja to klasifikāciju — stingri periodiskās, it kā periodiskās un mazāk regulārās perturbācijās — vētrās. Tā, piem., „traucētās dienu variācijas” ir Čapmaņa radīts jēdziens. Mēness variācija Zemes magnētiskajā laukā, kas rodas, atmosfārai kustoties paisuma un bēguma efektā, iepretim Zemes magnētiskajam laukam — ir viens no Čapmaņa ievērojamiem pētīšanas objektiem, kādēļ viņam nācās pievērsties atmosfāras paisuma un bēguma teorijai vispār.

Perturbāciju un magnētisko vētru nozarē Čapmanis ar vienu no saviem līdzstrādniekiem deva jaunu magnētisko vētru teoriju, kur, kā visur Zemes magnētiskās perturbācijās (traucējumos), jāreķinās ar parādībām uz Saules. Saules sīko daļiņu plūsma — „saules vējš” — ir tas, kas izraisa magnētiskos traucējumus uz Zemes, dažreiz izvēršoties polārblāzmās. Pēdējo pētīšanai Čapmanis nodevās Aļaskā, kur pēc emeritēšanās Oksfordā viņš bija aicināts par Aļaskas universitātes vecāko līdzstrādnieku zemes magnētismā un aeronomijā.

II pasaules kara sākumā, 1940. g., Čapmanis kopā ar vācieti Bartelsu (Berlīnes profesoru un Potsdamas magnētiskās observātorijas direktoru) izdod divu lielu sējumu grāmatu *Geomagnetism*. Tai bijusi tāda pati nozīme ģeomagnētisma zinātnes izveidošanā un jaunu spēku saistīšanā kā 1600. g. izdotai (Galileja laikā) Gilberta *De Magnete*.

Modernā laikā izkoptā magētohidrodinamika, mācība par elektriski vadīt spējīga šķidrums kustību magnētiskā laukā (kas notiek, piemēram, Zemes kodolā), Čapmanim jau bija jāmācās no publikācijām vai no jaunākiem autoriem. Kad kādreiz kāds no studentiem viņam prasīja, vai neesot savādi mācīties no jauniem, profesors atbildēja: „Būtu slikti, ja es to nedarītu, jo veco man nav, gandrīz visi ir jaunāki par mani.”

Čapmanis bija Starptautiskā ģeofizikālā gada rīcības komitejas priekšgalā un vadīja Ģeodēzijas un ģeofizikas ūniju un tās kongresu 1954. g. Romā. Neviens ievērojams solis ģeomagnētismā un aeronomijā netika sperts bez konsultēšanās ar viņu. Arī es, iekārtojot Patagonijā jaunu observatoriju, apspriedos ar viņu un dabūju daudz padomu — piemēram, kā to novietot tur, kur var saslēgties ar kādu citu tālu observatoriju. Es izvēlējos pēc magnētiskās spēka līnijas konjugēto Portoriko observatoriju, partneru, kas vēlāk izrādījās par sevišķi sekmīgu kombināciju. Antarktīdas pētījumos Čapmanis man ieteica pievērsties polārblāzmām, ko ar prieku darīju. Viņš pat rakstīja dzejiskus polārblāzmu aprakstus par to skaistumu, ko jau biju arī pats jaunības dienās flotes dienestā konstatējis tālajos ziemeļos — Arktīdā. Ziemsvētku apsveikumos viņš apraiņas kārtībā sūtīja skaistos krāsainos polārblāzmu uzņēmumus no Aļaskas.

Liktenis nebija lēmis man būt par sava 11 gadus vecākā kollēgas skolēnu vai tiešu līdzstrādnieku. Par to bija domāts 1940-tos gados, bet tad pār Eiropu jau klājās kaŗa posts. Priekš tam es pilniem malkiem baudīju izdevību un vajadzību ģeofizikāli pētīt savu paša dzimto zemi: Latvija bija ģeofizikā *terra incognita*. Tā līdz 1944. g. izdevās noskaidrot Latvijas magnētisko lauku un jūras ūdeņu fizikālās parādības. Pēckaŗa laiks un gadi jau tādai „skološanās” iespējai bija par vēliem, atlika tikai kollēģiālitate. Kas zin, vai es nebūtu, agrāk pievienojies Čapmaņa grupai, zaudējis savas zemes — Latvijas — pētišanas iespējas vispār, paliekot ilgāku laiku prom.

Dievs bija Čapmani apveltījis ar izcilu veselību, ko viņš arī kopa, vingrinot savu ķermeni līdz mūŗa beigām, pāri 80 gadiem: viņš daudz staigāja, kāpa kalnos, brauca ar divriteni un peldējās.

Garīgi, kā jau minēju, Čapmanis bija ļoti simpatisks biedrs diskusijās un personiskās sarunās. Kad 1968. g. izdeva viņa 80 gadu svinību grāmatu, es biju pagodināts ar aicinājumu tajā piedalīties. Tur atzīmēju, ka viņš ievirzīja mani planētārās fizikas problēmās, ka minēja manus darbus savās grāmatās un bija tas, kas atbalstīja man britu D.Sc. (Higher Doctorate) grada piešķiršanu. Man tad bija 65 gadi, viņš tādu gradu dabūja jau 24 gadu vecumā. Kad apciemoja mūs La Platā, Argentīnā, mana sieva nebeidza brīnīties, cik precīzi viņš izrunāja mūsu, ārzemniekiem grūto uzvārdu. Kad iznāca manu

70 gadu atceres grāmata, galvenokārt latviešu valodā, Čapmanis man par to atbildēja: "It is nice to see how widely your achievements are appreciated and is nice too to know that Latvian is still very much alive, despite the suppression of the Republic" . . .

Tā man bija prieks un privilēģija būt šī lielā britu zinātnieka kolēgam un, laikam, arī draugam!

ALEKSANDRS GLAZUNOVS, 1865—1936,
ievērojamais krievu skaņradis, latviešu mūzikas draugs

„Glazu nov”, ja tulko no krievu valodas, burtiski ir: „Ācij jauns”. Jāzeps Vītols savās atmiņās raksta, ka viņa draugs Glazunovs sākumā ticis zināmā preses daļā tā apsveikts, klāt pieliekot arī vārdus: „I uchu dik”, t.i. „un ausij mežonīgs”. Kaut kas jauns arvien sākumā tiek atturīgi uzņemts.

Atmiņas aizved mani uz lielas zemes galvaspilsētu Pēterpili, agrāk sauktu Sv. Pēterburgu, uz laikmetu, kas iezīmējas no tagadnes kopš vairāk par 50 gadiem. Kaŗa flotes mācību audzēknis, gardemarīns, biju jau iepazinis šo ievērojamo pilsētu arī mākslas ziņā, staigājis uz koncertiem, operām, baletiem, drāmu, kur kā degpunktā dzirdējām un redzējām labākos izpildītājus un autorus. Pēterpils konservātorijā jau ilgus gadus strādāja un bagātu mākslas dzīvi dzīvoja profesors Jāzeps Vītols, kam pēc Rimski-Korsakova nāves uzticēja šis slavenās mācības iestādes kompozīcijas formu klases. Jāzeps Vītols te izauga par mūziķi un strādāja četrus gadu desmitus, kā arī lielu daļu no šī laika bija kopā ar krievu mūzikas ievērojamo jaunromantiķi Aleksandru Glazunovu, kas ir arī apmēram Vītola vecumā — divus gadus jaunāks.

Kādā 1916. gada rudens dienā bija plašas programmas koncerts Pēterpils konservātorijas zālē: solisti, orķestris — Glazunova vadībā. Pirms sākuma staigājām koridoros, mazākās zālēs, skatījām ievērojamo skaņražu un izpildītāju portretus un bistes, lasījām marmortāfeles. Uz vienas, zelta burtiem, redzam zināmus vārdus: līdz ar Rimski-Korsakovu, Glazunovu — mūsu Vītolu! Vītolu es, savā jaunības nemākulībā, tā ir nepratu sameklēt Pēterpili, bet Glazunovu gan, jo tanī vakarā Glazunovs diriģēja.

Liela auguma pilnīgs vīrs, toreiz pašos brieduma — piecdesmitajos gados, pacēla savā īsā rokā zizli, un mūzicēšana sākās. Bija viņa pašs darbs, atšķirīgs no man labi pazīstamā Caikovska un citiem romantiķiem. Sekoju vairāk mūzikai nekā diriģentam, kas man izlikās atturīgs žestos, bet mērķtiecīgs vispārējā vadībā. Starpbrīdī viņš parādījās koridorā, un ap viņu „salipa” runātāji, to starpā mani paziņas, kam arī es pievienojos: runāja par orķestru kvalitāti Pēterpilī. Arī es teicu kādu īsu kautrīgu vārdu, par ko ar skatu mani apveltīja ievērojamais komponists, kuŗa pirmo simfoniju, sarakstītu viņa vidusskolas laikā, diriģēja Balakirevs Pēterpilī, autoram esot 17 gadus vecam! Pēc tam Lists šo simfoniju uzveda ārzemēs. Mūsu redzēšanās laikā Glazunovam bija jau uzrakstītas astoņas simfonijas un pāri par 90 opusiem vispār. Teic, ka daudzi skaņraži apstājušies pie 8 simfonijām — lielā cieņā iepretim Bēthovenam, kam ir deviņas. Varbūt

arī Glazunovs, kaut liels, veikls simfonīķis, tādēļ apstājās ar savu astoto.

Sāku pievērst uzmanību Glazunova mūzikai: simfonijām, simfoniskām poēmām, baletiem, kvartetiem, klavieru gabaliem un nedaudzām dziesmām. Latvijas neatkarības sākumā, kad vēl nebija radiofona plašo programmu, kas ļoti veicināja mūzikas pazišanu, iepazīšanās ar retākiem, koncertos neizpildītiem darbiem varēja notikt tikai pēc notīm.

Otra satikšanās „in persona” mums bija Rīgā: 1931. gadā viņam, atstājušam Pēterpili un esot 66 gadus vecam, man, universitātes mācības spēkam un konservātorijas kompozīcijas klases audzēknim, esot 32. gadā. Visām kaŗa trimdas vētrām pāršalcot, man ir palikusi dzīva Glazunova tanī laikā dāvētā fotogrāfija, kuŗu redzam pie šīm lappusēm. Bet daudz, iekams stāstu par Rīgas satikšanos, sakāms par Glazunova bagāto Pēterpils laiku.

Glazunovs ātri nokļuva Rimski-Korsakova grupā, arī ātri aicināts par mācības spēku Pēterpils konservātorijā. Nav tiesa, kā dažreiz lasām latviešu rakstos, ka Glazunovs būtu Vītola audzēknis — abi viņi bija gados tuvi kollēģas konservātorijā, un Glazunova pirmā simfonija ir uzrakstīta četrus gadus priekš Vītola pirmā opusa.

1904./5. g. revolūcijā Pēterpils konservātorijai arī bija nemierīgi laiki. Glazunovs, solidārizējies ar Rimski-Korsakovu, izstājās no konservātorijas mācību personāla un atgriezās tikai 1909. g., kad dabūja aicinājumu būt par šīs iestādes direktoru. Konservātorijas audzēkņu skaits jau tuvojās diviem tūkstošiem.

1911. gadā Glazunovs, kā direktors un draugs, rosīgi piedalījās Jāzepa Vītola 25 gadu darbības jubilejā, diriģēdams Pēterpils konservātorijas lielajā zālē toreiz 48 gadus vecā Vītola orķestrālos darbus.

Paša Glazunova darbu izpildīšana jau sen notika īpatnējā veidā. Beļajevs, liels filantrops, bagāts tirgotājs, kas kaislīgi milēja mūziku, sāka atbalstīt jaunkrievu komponistus, rīkojot koncertus un nodibinot savu mūzikāliju apgādu, kas sevišķu vērību veltīja jauno skaņražu darbu publicēšanai. Interesanti ir atzīmēt, ka savus pirmos krievu simfoniskos koncertus Beļajevs rīkoja tikai jaunā autora, nesenā vidusskolēna Aleksandra Glazunova darbiem, ar 1886. gadu

sākdams izdot tos un daudzu citu autoru darbus ne jau komerciāliem, bet mākslas veicināšanas nolūkiem.

Ievērojamas bija Beļajeva Pēterpils „piektdienas”, kuŗās piedalījās ievērojami tā laika krievu skaņraži, rādot savus jaunus darbus, tos izpildot un pārrunājot. Uz to, kā Beļajevs cienīja Glazunovu, norāda apstākļi, ka mūzikas salonā bija novietots dabīga lieluma Glazunova portrets, paša lielā Repina gleznots. Vītols skaisti ir stāstījis par šiem vakariem, kuŗos pats bieži bijis klāt. Savās atmiņās viņš raksta: „Ierodas arī paši dūži. Lēniem soļiem, bāls, gaŗi izstiepies — Aleksandrs Glazunovs; vēl vakardien daudzsološais ģimnazists, šodien apkaŗojošos partiju strīdu objekts, rīt — atzītais meistars — autoritāte. 'Sveiks, Sašeņka — vai kas jauns līdzi?' Glazunovs bieži ieradās ar kādu dāvaniņu vai dāvanu kvartetam (Beļajeva)”... „Pēc galda (vakariņu) visi atgriežas mūzikas salonā”, turpina stāstīt Vītols, „lai klausītos raŗīgā Glazunova beidzamo novitāti. Glazunova spēle gan bija pasmaga, kā pats, bet tai piemīt viss, kas izceļ nopietnu mūziķi: arī sareŗģītajās vietās — nevienas gaŗām sistas nots, balsis vestas caurspīdīgi, kā skaista paklāja raksti — vietām sajūtams apslēpts elementārs bajāra spēks, it kā uzvaras lepnums”... Glazunovs arī labprāt citur spēlēja savus darbus uz klavierēm, lai klātesošie klausītos, ko es novēroju Rīgā 1931. gadā, kad viņu kādā sabiedrībā aicinājām to darīt.

Kā komponējis Glazunovs? Darbu viņam ir daudz: tuvu simtam, visai bieži ļoti gaŗu opusu. Viņš mīlējis, tāpat kā Čaikovskis, sākumā improvizēt uz klavierēm un nekad nekēries pie darbu uzrakstīšanas, pirms viss tas neesot bijis izdomāts. Glazunovs teicis, ka instruments ierosinot viņa fantaziju. Daŗi skaņraŗi raksta un ir rakstījuŗi bez klavierēm, savas spēcīgās un pilnīgās iekŗējās dzirdes vadīti un, bez šaubām, ļoti lielās kompozīcijas tehnikas pārzināšanas dēļ. Klavieres pēc tam noder tikai kontrolei.

Par mūsu satikŗanos, Rīgā! Glazunovs 1931. gadā jau bija atstājis Pēterpili un dzīvoja ārzemēs. Varu iedomāties, cik patikami bija Vītolam uzņemt savu draugu Rīgā, tāpat mūsu operai un konservātorijai! Glazunovs 1931. g. Rīgā diriŗēja savu baletu *Raimonda* un atseviŗķā koncertā citus savus darbus. Latvijas konservātorija un Skaņraŗu Kopa pasniedza lielajam viesim goda biedra diplomu,

kādus viņš jau saņēmis no daudzām citām vietām; sevišķi jāizceļ britu goda doktora grada (Hon.D.Mus. — Cantab. and Oxon.) piešķiršana 1907. g. Mēs, toreizējie Latvijas konservātorijas audzēkņu korporācijas Līgusonis locekļi, ievēlējām Glazunovu par savu goda filistru, pasniedzot krāsu lentu un cepurīti. Jāzeps Vītols jokodamies teica: „Mēs esam jauni un nezinām īsto kārtību — papriekš Oksfordas universitāte ieceļ mūsu mīļo ciemiņu par goda doktoru, pēc tam mūsu studenti — par goda studentu!”

Gaŗu rīta pusi Glazunovs bija privātā sanāksmē pie konservātorijas audzēkņiem. Man bija laime ar viņu pārrunāt mūzikas stila jautājumus un disonantās mūzikas izredzes. Pēc nedēļas, pavadot viņu ar jauno sievu, ievērojamu dziedātāju, uz Parīzi, mēs ieraudzījām Glazunovu vilcienā ar krāsaino Līgusona cepurīti galvā... „Es pazīstu un zinu latviešu mūziku caur jūsu ievērojamo Josifu Vītolu, manu lielo draugu,” teica Glazunovs.

Var minēt, ka kādā brīvākā sapulcēšanās laikā un vietā viņš ar Vītolu mums rādīja, kā spēlēt *Tanheizera* uvertīru, apbruņojoties ar drēbju suku — augšējo balsu figūrācijām, bet tā jau ir sīka, komiska epizode.

Man viņš paspēja pateikt, ka viņš pie zinātņu profesoriem — mūziķiem esot Pēterpilī pieradis: tādi bijuši Borodins, Kjuī un daudzi citi. Piekodināja nepamest mūziku.

Kā īsti var raksturot Glazunova mūziku? Toreizējā Krievijā blakus Čaikovska subjektīvam romantismam izauga tematikā atšķirīga, spēcīga episkās, nacionālās mūzikas grupa, kuŗā ietilpa Rimski-Korsakovs. Līdzekļu un stila paņēmienu gan bija tie paši: terces harmonija, disonanču atrisināšanas un kārtīgas modulācijas prasības, labs kontrapunkts, stingra forma — viss tas, ko deva pasaules skaņraži 19. gadsimtā. Vēlākā romantismā bija zināmi atradumi svaiguma meklēšanā: tātad ir kas vēl meklējams! Glazunovs sākumā dažreiz uzstājās ar zināmu skarbumu harmonijās, piem., grieķu uvertīrās (Op. 3, 6), otrā un trešā simfonijā (Op. 16, 33 — 1886./90. g.), arī klavieru svītā par savu vārdu *Sascha* (Op. 2), kādēļ viņu sākumā sauca par — „mežonīgu ausij”. Kādreiz autors tīšām pielika akordam „neiederīgu” noti stiprākā instrumentā, ko ortodoksi lietpratēji sauca par netīrību. Vītols reiz ieminējies: „Saša, ko tas trombons nepareizi

pūš?" — „Ak tā, tas ir tišām rakstīts, lai būtu kodīgāk”, atteicis Glazunovs.

Slavai augot, Glazunovs kļuva līdzekļos konservatīvāks, teikdams: „Es neciešu netīru mūziku”, laikam taču no terces harmonijas teorijas viedokļa.

Glazunova tematikā ir epika, mierīgi, dažreiz arī spožāki stāstījumi, arvien laba forma, kādēļ daudzi Glazunovu grib minēt par mērenā jaunklasīcisma ievadītāju. Citādi gan jāsaka, ka jaunklasīcismu jau spilgti pārstāv Stravinskis, Bartoks un Hindemīts. Sevišķi bagāts materiāls ir Glazunova astotajā, mi-bemol mažora simfonijā (Op. 83, 1901). Simfonijas un daudzās orķestŗa poēmas pārskrēja Eiropu un Ameriku, radīdamas pasaules vārdu autoram. Kā jau minēju, Oksforda (tāpat arī Sibeliussam) atsaucās ar goda doktora piešķiršanu, Čikaga veltīja lielu uzmanību opusam Nr. 40 u.t.t.

Liela vārda diriģenti izpildīja Glazunova darbus: Ņikišs triumfēja ar lielo astoto. Salīdzinājumā ar Gustavu Māleru: manuprāt Māleram gadās, kaut varenam simfoniķim, stila jaukumi.

Astoto simfoniju šad tad dzirdējām arī Rīgā: neaizmirstams darbs! Rīgā uzveda arī Konstantina Romanova (lielkņaza) drāmu *Jūdu Ķēniņš*, kuŗai Glazunovs rakstījis skaistu mūziku. Tāpat arī balets *Raimonda* — ir vēlinā romantisma garā.

Aleksandrs Glazunovs noslēdza (tāpat arī Jāzeps Vītols) savu lielā radītāja mūžu viengabalaini, atstājot daudzus darbus ar 19. g.s. beigu un 20. g.s. sākuma seju — saturīgā veidā.

VALTERS ĢĪZEKINGS (1895—1956)

WALTER GIESEKING

Viens no lielākiem pianistiem, kādus dzirdējusi pasaule

*So zart spielt Walter Gieseeking,
Als ob er auf dem Kiese ging . . .*

*Tik maigi spēlē Ģīzekings,
Kā staigājot pa oļiem . . .*

Pianista Artura Šnābeļa (Schnabel)
humoristiska divrinda

Klavieres tādā veidā, kādas tās lieto tagad, ir cēlušās no 15. g.s. dulcimera (vēlāk klavikorda), kur stīgas tika sistas ar diviem āmuriņiem — nevis, kā ilgu laiku pastāvējušam harpsikordam vai spinetam, kad stīgas skāra vai raustīja, parasti ar cietu spalvu un caur klaviātūru, t.i. taustiņiem. Stīgas piesitot, nevis raujot, varēja labi mainīt skaņas stiprumu, pat nokrāsu, tādēļ šo instrumentu, kas jau diezgan pilnīgā veidā radās 18.—19. g.s., sāka saukt par piano-fortes instrumentu. Bēthovena mūzejā, viņa dzimtajā mājā Bonnā, redzam jau labi būvētu (1818. g.) instrumentu, gaŗām stīgām, vidējā reģistrā, kā parasts, divām — vienā tonī, plašu klaviātūru, pedāļiem un, zināms, jau ērtu āmuriņu sistēmu, kas ir atsaucīga taustiņu skāriem. Nu jau šis stīgu instruments, klavieres, ir spējīgs attēlot plašus skaņražu nodomus tehniskā ātruma ziņā, tāpat — dinamikas, krāsas un rezonances ziņā. Pēdējā sevišķi rodas pedāļu lietošanā, atsedzot visas stīgas, vai arī noslēdzot citas, lai tās neskanētu līdz svešam akordam vai figūrācijai. Klavieres kļūst, gan vēlāk par ērģelēm, par ērtu lielo skaņu kompleksu attēlotāju instrumentu, līdzinoties pat orķestrim. Jau Mocarts un citi ir rakstījuši šim plašām klavieru iespējām, tad nāca Bēthovens, pēc viņa Lists, Šopenis, Šūmanis u.c., kas izcēla lielās klavieru iespējas, veltīdami šim instrumentam daudz darbu. Bez pašiem autoriem radās arī ievērojami izpildītāji — pianisti. 19. gadsimtā ir vareni pianisti, 20. gadsimts arī nav nabadzīgs, un viens no lielajiem ir Valters Gīzekings. Jau 1927. gadā italiešu komponists un diriģents Alfredo Kasella ir teicis: „I look upon Gieseking as one the most perfect and arresting figures given to the world of music in recent years”. Rīmaņa leksikona franču izdevumā (1955) teikts vēl vairāk: „Ce fût un des plus grands pianistes de tous les temps”, — viens no visu laiku lielākiem pianistiem. Tad Gīzekingam bija tikai 32 gadi!

1950-tos gados, piecus gadus pēc II pasaules kara beigām, Gīzekings bija atkal uzsācis savas tālās turnejas, un man laimējās viņu pirmo reizi dzirdēt, arī satikt Dienvidamerikā, kur biju mācībspēks Argentīnas universitātēs, arvien stāvēdams tuvu arī La Platas Mūzikas augstskolai. „Gīzekings būs te” — gavilēja tie argentīniešu kolēģas, kas bija viņu dzirdējuši jau pirms kara.

Pirmais koncerts, ko dzirdēju La Platā, bija ar daudziem autoriem

programmā, sākot ar Bachu, Skarlati, beidzot ar Debisi — Mocarts, Bēthovens, Šūmanis. Visu laiku tik maigs, kā saka Šnābelis, jau Gīzekings, nebija. Gīzekingā dzirdējām pilnīgas visas skalas: neiedomājami vienmērīgs delikāto „touchée” figūrācijās, daiļš dziedājumu melodijās, graujošs *forte* un *fortissimo* akordos, ar vissarežģītāko kombināciju skaidrību un autora domu, kā savulaik par Listu teicis Vāgners — rekreāciju, ne tikai reprodukciju. Viss tas kopā ar pilnīgu tehniku, pedālēšanu un atmiņu. Visvairāk mani satrauca un iespaidoja Šūmaņa reti izpildāmais *Davidsbündler*, Op. 6., kuŗu daudzi arī vērtē par dziļāko no Šūmaņa darbiem. Likās, ka šoreiz mēs, klausītāji, bijām transā, ko radija kā skaņdarba gandrīz pārcilvēciskais saturs, tā lielais izpildījums... Otrs gabals, kas man toreiz palika visdziļāk atmiņā, bija — tik daudz dzirdētās Bēthovena patētiskās sonātas vidus daļa — *Adagio cantabile* — kas atšķirībā no ātrajām un brāzmainām sākuma un beigu daļām atskanēja neiedomājamā dzidrumā un istā vienkāršībā, zināms, ar visu laiku izturēto vienmērīgo pieskārienu. Tādu pašu — izlīdzinātu — prasa Bēthovena *Mēnesnīcas sonātas* Op. 27, Nr. 2, lēnā sākuma daļa, ko arī citreiz dzirdēju Gīzenkinga izpildījumā. Nebiju vēl līdz šim dzirdējis tādu „vienkāršo” lietu izpildījumu. Atceros arī, kā Rīgā Orlovs nospēlēja, piedevā, visvienkāršāko, pat bērniem izpildāmo Šopena prelidi la-mažorā. *Mēnesnīcas sonātas* beigu daļa, Gīzekinga sniegta, bija vietām atkal ar pērkona dārdiem.

20. gadu simtā pasauli valdzināja arī Bēthovena lielais izpildītājs Arturs Šnābelis, kas bieži viesojās Rīgā un, šņākdams un galvu purinādams, sniedza īsto Bēthovenu. Par Mocartu runājot — Gīzekings bija skumjās un klusā priekā liels, ko dzirdēju la-minora koncertā.

Pēc Gīzekinga pirmā koncerta La Platā, Argentīnā, man iznāca personiska tikšanās. Neteiktu, ka Gīzenkings sevi nevērtētu par pārāku personu visā apkārtnē: tāda apziņa viņam bija viscauri. Runājām arī par Rīgu kā mūzikas centru miera laikos, bet tur viņš neesot bijis, arī gaŗāka posma skolēnu no Latvijas nebijis, kaut gan iedomājos, ka Jānis Ķepītis Vācijā viņu meklēja, un īsu laiku ar viņu kontaktā bija Mirdza Stūre. Tuvākos pēckaŗa gados Gīzekingu nepamatoti apvainoja politiskā sadarbībā ar Hitleru. Viņu aizskāra

Ņujorkas žīdu manifestācijas koncerta zāles priekšā, kādēļ pirmo pēckaņa koncertu viņš atcēla un steidzīgi atlidoja uz Eiropu atpakaļ.

Argentīna Gizekingam patika kā italiešu un franču mūzikas ietekmes zeme, ar labām mūzikas augstskolām un slaveno Kolona (Colon) operu. Tā mēs, toreiz Argentīnā dzīvodami, bieži dabūjām dzirdēt Gizekingu un šad tad arī satikāmies. Tukumanā, kur mīt daudz vāciešu, viņam atvēra arī meistarspēles kursus, košos izglītojās vairāki izcili jaunieši. Lai zinām, ka jau agrāk, 1931. gadā, Gizekings publicēja divas ievērojamas grāmatas *Moderne Anschlagsprobleme* un *Modernes Klavierspiel*, kuŗu iztirzāšanā arī es vienreiz biju klāt. Kad prasīju pianistam, vai viņš izpilda arī savas kompozīcijas (tās ir: klavieru improvizācijas, sonātīna un varācijas flautai ar klavierēm, kvintets, kur ietelp klavieres un dažādas dziesmas), viņš teica: „Nē, es izpildu tagad tikai lielos skaņražus. Arī jūsu baltiešus — nē, un jūsu sonātu — nespēlētu.” Kur nu es ar savu mazumiņu, zināms... Gizenkinga mīlulis bija Debisi (Debussy). Saka pat, ka Gizekings esot bijis labākais Debisi interprets. Vācietis — labākais francūža izpildītājs? Bet kāpēc tas tā, pa daļai redzam no viņa biografijas.

Dzimis no vācu vecākiem (tēvs — zinātnieks no Vestfāles, māte no Berlīnes) Francijā 1895. gadā, viņš izauga divvalodu vidē Franču Rivjērā. Jau no četriem gadiem guva mūzikālu izglītību, jo acīmredzot bija mūzikas brīnumbērns. 16 gadu vecumā viņš, turpinājis klavieru studijas Hanoveras konservātorijā pie ievērojamā pedagoga Kārļa Leimera, deva savu pirmo lielo koncertu. Uz Hanoveru bija pārcēlušies viņa vecāki. Zīmīgi, ka šai koncertā jaunais pianists sniedza visas 32 Bēthovena sonātas, zināms, pēc atmiņas. Kaņa laikā viņam tomēr bija jābūt militārā dienestā par pulka mūziķi, iekams 1920. gadā varēja notikt viņa pirmā oficiālā debija Berlīnē. Pēc koncertēšanas Eiropā (Londonā viņš bija 1923. g.) Gizekings devās pirmo reizi uz Ameriku 1926. gadā, pēc tam — pa visu pasauli. Pēc Otrā pasaules kaņa, bijis īsu laiku meistarklases vadītājs Sārbrīkenas konservātorijā Vācijā, viņš atkal daudz ceļo, sniedzams koncertus kā pasaules mūzikas centros, tā arī mazākās pilsētās. 61 gada vecumā, satiksmes katastrofā, sekoja nāve Londonā.

Kas sakāms vēl par šo brīnuma pianistu, un kā pasaules mūzikologi analizē un vērtē viņa lielās spējas?

Daudzi biografi saka, ka pirmkārt Gīzekinga tehniski-māksliniecisko attīstību labvēlīgi nosacījusi daba: izcila dzirde, atmiņa, roku un pirkstu uzbūve. Pianista pirkstu izplētums esot bijis kolosāls — „oktāva plus četri”. Visi brīnās par Šopenu, arī Artura Rubinšteina mazo roku. Lai nu kā, lielie attālumi lauztos akordos Gīzekingam nesagādāja nekādas grūtības. Arī viņa robustais, spēcīgais ķermenis varēja valdīt ir ar lielu spēku, ir maigumu: atcerēsimies — „So zart spielt Walter Gieseking” . . . Domājams arī, sistēmiskā skola ļāvusi viņam tikt uz īstā ceļa. Viņa skolotājs Leimers lietājis tā saucamo atbrīvošanas (Entspannung) metodi muskuļiem, lai harmonizētu visus piesitienu veidus. Attīstījis fainomenālu tehniku, pievērsies izpildījuma dabīgumam un turoties pie notācijas, Gīzekings varējis labi sagrožot un izmantot lielās atmiņas spējas. Bieži ceļojumos no viena koncerta uz otru viņš atkārtojis gabalus pēc notīm vien, bez instrumenta.

Spēju izkopšana teknikā un pārdzīvojumā, kaut ar lielu reperuāru (bez jau minētiem Gīzekings spēlēja Šubertu, Šopenu, Listu, Čaikovski, Franku, Grīgu, impresionistus — arī dažus modernos autorus), izpaudās arvien apbrīnojamā izpildījumā, kas bija korekts ritmā, poētiski jūtīgs, rūpīgi izstrādātām detaļām piesitienā un krāsā. Kādreiz klavieru frazēšanas „krāsai” bija izdotas Bēthovena sonātas (Bülów, D'Albert) ar atzīmēm: *Quasi Clarinet*, *Quasi Horn*, šo „līdzību” prasot no laba pianista! Gīzekinga toņa kvalitāte un „krāsas” bija sevišķi spilgtas, bieži jāsaka — vienreizējas.

Gīzekings ir atstājis daudzas skaņu plates, kuŗas viņu rāda nākošām paaudzēm. Gīzekinga lielums vēl tikko būs pilnīgi izvērtēts.

ČĀRLZS TOMASS
CHARLES WARD THOMAS
Amerikāņu admirālis, zinātnieks

Ievads kādam referātam par Starptautisko ģeofizikālo gadu: „Pirmo reizi pasaules zinātnes vēsturē 1957./58. g. vairāk nekā 60 nācijas izdarīja kopējo zemeslodes, ūdeņu, gaisa un pasaules telpas zemes tuvumā simultāno pētīšanu, rīkojot daudzas ekspedīcijas, iekārtojot simtiem jaunu novērošanas staciju, lai labāk iepazītu mūsu zemes fizikālās parādības.”

Lielo nāciju kara flotes bija arvien spējīgas miera laikos rīkot tālākas ekspedīcijas, meklēt jaunu zemju krastus un visās nozarēs pētīt okeanus un jūras. Lai atceramies kaut britu kara flotes kapteiņa Kuka vadītās ekspedīcijas 18. g.s., vēlāk daudzos dažādo nāciju polāros braucienus, kur piedalījās gan arī privātās iniciatīvas pētnieki. Arī tagad redzam lielos jūras un jauno zemju pētīšanas pasākumos flotes vadību, personālu un kuģus.

Man jūru un zemes pētīšanas darbā ir iznācis būt saskarē ar vairāku nāciju kara flotēm. Jaunībā mācījos krievu kara flotē, Latvijā pildīju kara dienestu un dzimtenes jūru divu gadu desmitu laikā pētīju Latvijas kara flotes atbalstā, vēlāk magnētiskos darbos palīdzēja vācu kara flote, dienvidpolārajās ekspedīcijās mani saistīja Argentīnas kara flote; jau sen, 1. pasaules kara beigās, biju hidrografijas darbos un vēlāk, 1966. gadā, Havajās — ASV kara flotē. Šinī rakstā tādēļ gribu pastāstīt par vienu manu darba biedru un draugu — lielās amerikāņu nācijas admirāli, vēlāk universitāšu mācībspēku — Čārlzu Tomasu.

Pirmā mūsu satikšanās ar admirāli Tomasu notika Havajās, pa daļai sakarā ar interesanto Mohola projektu. Šis projekts paredz urbumu cauri zemes garozai. Pēdējo definēja jau šī gadsimta sākumā serbu zinātnieks Mohorovičičs, analizējis zemestrīču viļņus, pēc kā var spriest arī par garozas biezumu. Tas irniecīgs iepretim zemes radijam, bet dažāds zem kontinentiem vai okeaniem. Visplānākā garoza ir zem okeaniem, un viena tāda vieta, kur garoza tikai ap 5 km bieza, ir Klusajā okeanā, Havaju salu tuvumā. Te dziļums, t.i. ūdens slāņa biezums, gan arī ir ap 5 km. Zem kontinentiem, kur urbšana būtu vieglāka, zemes garozas biezums jau sniedzas vairākos desmitos kilometru. Tad nu Havaju universitātē, sevišķi tās Ģeofizikas institūtā, centralizēja Mohola projekta teorētiski-fizikālo pusi, lai urbšanas tehniku izstrādātu kāda cita iestāde. Kustībā, transportā, apgādē, arī pētījumos atbalstītu amerikāņu Pacifika kara flote, kuņas vadība, kā zināms, ir Havajās.

Admirālis Tomass toreiz jau bija demobilizējies un strādāja atbildīgā civilā amatā kā vicedirektors Havaju Ģeofizikālajā institūtā. Šis institūts ģeofizikā ir plašākais pasaulē: tanī darbojas pāri 100 akadēmiski izglītotu pētnieku visās ģeofizikas nozarēs, un par mācībspē-

kiem ir ap 60 profesoru. Es tiku turp aicināts no Sidnejas kā viesu profesors un ģeofiziķis. Pašā pirmajā satikšanās dienā mani ņēma līdz pie flotes stāba priekšnieka Pērlharborā, un es pabrīnījos par uzticību — aicināt mani apspriedēs flotes vadības, tā sakot, pašā sirdī. No šī laika sākās man tuva draudzība ar admirāli Tomasu, vienu no amerikāņu izciliem kara jūrniekiem — zinātniekiem.

Čārlzs Tomass ir dzimis Pasadenā, Kalifornijā, 1903. gadā kā Vašingtonā graduēta inženiera dēls. Pēc vidusskolas beigšanas 19 gadu vecumā iestājies Krastu aizsardzības akadēmijā (U.S. Coast Guard Academy) un to beidzis kā inženierzinātņu bačelors. Pēc tam papildinājies stratēģijā un taktikā jūras kara kolledžā. Šos virsniekus novietoja uz sardžu un pētišanas kuģiem okeanu piekrastēs. Tā leitnants Tomass vēlāk komandēja kuteņus Atlantijas un Klusā okeanā, kreisēja jūrā ikkuŗā laikā, pat orkānos, lai pildītu savu uzdevumu, dažreiz arī avarējušo kuģu glābšanā. 1939. g. Tomasu nozīmēja par krastu sardzes apgabala komandieri Bostonā un īsi pirms 2. pasaules kara par Bostonas ostas kapteini.

Kaŗam sākoties, Amerika vēl bija neitrāla, bet tad uzsāka sabiedroto kuģu aizsardzību jūrā. Toreizējo kapteiņleitnantu Tomasu piekomandēja kara transporta stābam. Bet drīz viņš tika jūrā uz kuģa Northland — Grenlandes sardzē, kam vajadzēja nodrošināt rietumposlodes ziemeļus no ienaidnieku uzbrukumiem. Tagad kapteinis Tomass jau bija ledus ūdeņu braucējs, kas kreisēja tālos, bieži maz pazīstamos un maz kuģotos ūdeņos, piedalījās operācijās pret vācu kreiseri Scharnhorst, okupēja pirms ienaidnieka Janmajena salu un visu laiku veica sardžu dienestu bargā polārā klimata ūdeņos. Šai grūtajā dienestā, tālu no dzimtenes bazēm, 1943. g. kapteinim nu iedod jaunu lielāku (6500 t) apbruņotu ledlauzi Eastwind, kas bieži piedalās kara akcijās.

Atlantijas kaŗam beidzoties, kapt. Tomasam vēl ir jāpilda Grenlandes sardzes komandiera amats, pēc tam viņu, kā piedzīvojušu polāro jūrnieku, pārvietoja pēckara antarktisko ekspedīciju grupā. Tur bija arī amerikāņu antarktiskais veterāns admirālis Bērdss (Byrd), kas kā pirmais, drīz pēc 1. pasaules kara beigām, pārlidoja dienvidpolu. Šai svētīgā sadarbībā, sevišķi Vaļu līcī (Bay of Whales), Tomass iepazinās ar vareno Antarktīdu un tās lediem. Kuģiem vaja-

dzēja kreisēt starp Antarktīdu un Jaunzēlandi, gar vientuļajām subpolārām salām: te bija lauks pētījumiem un kartēšanai. Atgriezies mājās Siatlā, kapt. Tomass vēl papildinājās okeonografijā Vašingtonas universitātē, tomēr jau 1948. g. izveicīgo polāro kapteini — okeanografu nozīmēja Aļaskas ūdeņu dienestā un pētišanā, galvenokārt apgabalā ap tālo Barrova punktu.

Jūrā un eskimu apdzīvotā piekrastē tagad norit viņa darbība. Iegūtais Vašingtonas universitātes maģistra grads bija speciālo zināšanu pamats neizpētītā Aļaskas krastā. Mēs redzam vēlāk, ka jūras kapteinis neapmierinās ar diviem akadēmiskiem grādiem un 1959. g. aizstāv disertāciju bioloģijā, dabūdamas Merilandes universitātē maģistra gradu. Ap to laiku viņš jau bija darbojies par iekšējo ūdens ceļu apgabala komandieri kontinenta vidienē, kur bija jāseko lediem un plūdiem. Šis dienesta posms noslēdzās ar Merilandes bāzes komandiera amatu, kas gan bija atbildīgs, bet galvenokārt administratīva rakstura.

1957./58. gads bija Starptautiskais ģeofizikas gads, kad piedzīvojumu bagātam jūras kapteinim — zinātniekam pavērās liels darba lauks. ASV jūras operāciju komandieris norīko kapt. Tomasu par Antarktīdas ekspedīcijas vadītāju admirāļa Dufeka štaba priekšnieku. Jau laikus bija jāgatavo milzu operācija, kuŗai jāizveido daudzas bāzes Antarktīdā un pirmo reizi vēsturē „zinātniska pilsētiņa” dienvidpolā. Var iedomāties, cik daudz darba un mākas nebija jāizlieto, lai sagatavotu un sakārtotu kuģus, lidmašīnas, būvmateriālu, pārtiku, zinātniskos aparātus, bet visvairāk — komplektētu labu personālu. Pirmā gada sagatavošanas izdevumi vien sniedzās līdz 10 miljoniem dolaru.

Sākuma grupa izbrauca no ASV uz Antarktīdu 1955. gada novembrī, lai uzsāktu bažu būvēšanu tā, ka tās varētu sākt darbu jau laikus pirms Ģeofiziskā gada sākuma 1957. g. 1. jūlijā. Arī adm. Bērds bija ceļā ar savu grupu.

Kapt. Tomasam kā štaba priekšniekam vajadzēja bieži būt pašam klāt dažādās vietās antarktiskā apgabalā, kā arī tuvākās atbalsta zemēs — Jaunzēlandē un Dienvidamerikā.

Antarktīdas apkārtņē kuģi bieži iestrēdza ledū, bija jāspridzina ledus, nenormālas grūtības sagādāja būvmateriālu un preču izlikšana

ledotajā piekrastē, lidmašīnu starta sagatavošana, bet viss šis lielais darbs tika veikts laikā: bāzes uzbūvētas un pola pilsētiņa novietota. Pa ceļam ievāca arī kollekcijas, to vidū mikroorganismus, kas spējīgi 10 mēnešus gadā dzīvot ledū un salā, īpatnējās baltasiņu zivis, novēroja, kā karaliskie pingvīni var dzīvot simtiem jūdžu no okeana malas kā barības avota, u.t.t. Bez šaubām, pirmā vietā, kā to prasīja Ģeofizikālais gads, pārbaudīja aparātus un uzsāka polārblāzmu, zemes magnētisma, gaisa, ūdens, ledus un zemestrīču pētījumus. Sagatavoja arī lidmašīnu un kamanu vai sniega traktoru ekspedīcijas no bāzes punktiem uz tālākiem apgabaliem, lai tos kartētu pirmo reizi.

Kapt. Tomass pēc tam izbrauca uz Ņujorku — un te viņam uzticēja ziemeļpolārā apgabala operāciju vadītāja posteni tiem pašiem Ģeofizikālā gada darbiem. Tad pat, 1957. gadā, viņu promovēja par kontradmirāli. Arktīdā adm. Tomass ierīkoja peldošās stacijas (drifting stations) uz ledus, kur novietoja instrumentus, dažkārt arī novērotājus ar peldošiem līdzekļiem, ko izmontētu, kad tiktu brīvā ūdenī. Šīs lēni peldošās ledus stacijas varēja veikt novērojumus pat vairāk nekā gadu.

Pēc Ģeofizikālā gada adm. Tomass pārgāja civilā dienestā un sabija trīs gadus Harvardas universitātē kā pētnieks un mācībspēks. Tad viņš saņēma jaunu priekšlikumu — būt par vicedirektoru pie slavenā ģeofiziķa Vularda (Woollard), Havaju Ģeofizikas institūta direktora. Tomass arī bija tas, kas mani turp aicināja kā viesu profesoru 1966. gadā. Mans darba kabinets, laboratorija un sekretāriāts bija kopējs ar admirāli, tādēļ zinātniskā kooperācija un draudzība kļuva sevišķi tuva. Bieži viņš uzaicināja mani nolasīt kādu spontānu lekciju, piem., par jaunākām ģeomagnētisma teorijām viņa studentiem — biologiem. Rīkojām seminārus, jo abi esam bijuši Antarktīdā — un uz šiem semināriem atbrauca tāli, ievērojami viesi, kā polārpētnieks Ronne, vairākas reizes arī pasaules telpas lidojumu dalībnieki. Diemžēl pirmais ASV Antarktīdas lidotājs adm. Bērds jau bija miris. Es uz admirāļa vēlēšanos lasīju divus lekciju ciklus — vienu graduētiem studentiem, otru — speciālkursu par ģeomagnētisma jaunākiem pētījumiem, ko galvenokārt apmeklēja kolledžas mācības spēki. Jutu lielu atbildību par pēdējām lekcijām, bet, izvēlētas šaurākā speciālitātē, tās gatavoju ar prieku. Viss te varēja tikt reproducēts, ja vēlas

— arī uzņemts skaņu lentā un pārzīmēts, jo ir izglītots personāls, labas sekretāres (Honolulu iecienītas ir japāņu darbinieces!) un modernākās kopējamās ierīces. Bieži negājām uz bibliotēku, ja bija jāpārlasa kādas grāmatas dažas lappuses — to paziņojām pa telefonu bibliotēkārei, un viņa īsā laikā atsūtīja „kseroksētas” lappuses mūsu darba istabā. Pašam institūtam vien ir liels elektroniskais skaitļotājs. Te es varēju ātri sagatavot iespiešanai, pēc admirāļa vēlēšanās, savu darbu par magnētisko lēno maiņu, sekulārvariāciju Havajās — pēc datiem, ko bija uzkrājusi 60 gadus turienes magnētiskā observatorija. Pētījām un kritiski skatījām apstākļus, zemes magnētismu novērojot kādas salas observatorijā: vai normālo lauku neiespaido sānu efekts, kas rodas, ja šo pastāvīgo lauku krusto elektrības vadītāja ūdens masa — strāvu formā. Tas ir interesants magnēto-hidrodinamisks jautājums. Arī aktīvā vulkānisma parādības, kas tieši Havajās ir novērojamas, var saistīt ar citām ģeofizikālām parādībām. Vulkānu izvirdumu laiku te mūsu ģeofiziķi jau paredz ilgāku laiku uz priekšu. Mohola projekts, urbšanas mašīnu konstruēšanas grūtību dēļ, kaut gan ģeofizikāli-teorētiskā puse skaidra, bija jāatliek, un arī vēl līdz šim ASV kongress nav atvēlējis vajadzīgos 150 miljonus dolaru. Seklākus urbumus gan noorganizēja admirālis Midveja salā.

Admirālis bija priecīgs, ka es, izmantojot labo institūta personālu, varēju te sarakstīt grāmatu *Theory of Geomagnetism*, kas bija manu lekciju sakopojums graduēto kursam.

Dzīvojot Honolulu, bieži sastapās arī mūsu ģimenes. Admirālis lūdza viņu saukt vārdā vai par Tomiju, bieži pusdienojām flotes virsnieku klubā. Ļoti skumji bija, ka mūsu kopdarbības beigās mira viņa laulātā draudzene, Amerikas dāniete, ko viņš bija apprecējis savā Aļaskas dienesta laikā.

Admirālis Tomass, Havaju laikā, blakus jau esošiem grādiem ieguva 1968. g. maģistra gradu paidagoģijas filozofijā un 1969. g. filozofijas doktora gradu *honoris causa*. Viņš ir publicējis ap 30 darbu, vienu grāmatu un darbojies līdz divu citu grāmatu sarakstīšanā. Pašlaik raksta okeanografijas kursu, būdams par ārštata (gadu dēļ) profesoru Ņuhempšīrā.

Man sasniedzot 72 gadus, viņam diviem trūkstot no 70, admirālis rakstīja: „My dear friend, life is interesting and exciting!”

PASAULĒ IEVĒROTIE LATVIEŠI ZINĀTNĒ UN MĀKSLĀ

ANDREJS AUZĀNS

*Ģenerālis — topografs, ievērojams militārais zinātnieks, arī lielāku
kaņaspēka vienību komandieris*

Vienkāršībā un pazemībā, pēc grūta mūža darba un dzīves pārbaudījumiem, ģenerālis pēdējās dienās sacījis: „Mēdz teikt, ka dzīve nav rožu dārzs, bet mana dzīve ir vienmēr kā rožu dārzs.”

1871. gada 4. aprīlī Pļaviņu pagastā, Bormaņu māju Jāņa Auzāna ģimenē piedzima dēls, kuŗa mūŗa gaitas, cīņa par izglītību un darbs sniedzās nepārredzamos pienākumu un amata augstumos — veltīts kuŗa zinātnēm un pašam kuŗa gaitām, aizstāvot dzimteni.

Klusajās lauku mājās mazais Andrejs uzsāka dzīves ceļus, strādājot jau no mazām dienām pie tēva kā gans un puisis. Darbs nebija viegls: ar gaismiņu bija jāiet siena pļavā, rudenī jau pēc pusnakts uz kulšanu — darbs dzina darbu.

Uzsācis skolas gaitas Stukmaņu (tā toreiz sauca Pļaviņas) muiŗas skolā, turpinājis Kokneses draudzes skolā, Andrejs ieguva mīlestību un neatvairāmu dziņu pēc zināšanām. Ja vecākam brālim būtu jāiet obligātā kuŗa dienestā, Andrejam būtu jāuzņemas mājas apsaimniekošana. Lai cik mīļas bija tēva mājas, skats vienmēr sniedzās uz plašo pasauli. Caur Vietalvas ministrijas skolu, kur papildinājās valodās, Andrejam Auzānam izdodas iekļūt Pliskavas mērniecības skolā un dabūt stipendiju. Liktenis ir labvēlīgs ģimenei: brālis netiek iesaukts kuŗa dienestā, un Andrejs var tālāk cīnīties par savu izglītību. 1893. gadā viņš ir jau Kuŗa topografu skolā Pēterpilī, un, to beidzot ar 1. šķīru 24 gadu vecumā, viņu kā izglītotu jaunu virsnieku sākumā iedala gvardijā, pēc tam nozīmē kuŗa topografiskos karšu darbos Somijā un Igaunijā. Darbs ir patīkams, bet Auzānam vēl tas liekas par šauru. Uz kurienu tad varētu iet ceļš? Uz augstākām mācības iestādēm!

Viņš izvēlas Kuŗa Akadēmijas ģeodēzijas nodaļu un sāk gatavoties smagiem konkursa pārbaudījumiem. Šo akadēmiju beidzot, absolvents kļuva par ģenerālštāba virsnieku, tādēļ te uzņēma tikai labākos no labākiem. Darbs Auzānam vainagojās, viņš iekļuva akadēmijā un to ļoti sekmīgi beidza, kam sekoja divgadīgās papildu mācības Krievijas Galvenā astronomiskā observātorijā Pulkovā. Tā nu, 1905. g., 34 gadu vecumā, virsnieku Andreju Auzānu ieskaita ģenerālštābā kā kuŗa ģeodetu, astronomu un topografu. Pēc neatlaidīgas cīņas formālās izglītošanās gaitās ir sasniegts kalngals: tagad jāsākas pienākumu un atbildīgā darba dzīvei. Gana zēns un lauku puisis, bez iespējām parastā vidusskolu mācībā, bija jau sasniedzis zinātnes un militārās izglītības augstāko līmeni, kas prasīja dāvanas, neatlaidīgu darbu un paš aizliedzīgu dzīvi. Galvaspilsēta spoŗam ģenerālštāba

virsniekam tagad ir, tā sakot, pie kājām, bet Auzāns vēl grib strādāt tieši ārpusē, uz lauka.

Krievu un japāņu kara laikā viņš ir Mandžūrijas kara ģeodezists, pēc kam dodas vairākās astronomiskās ekspedīcijās, līdz nonāk Čardžujas starptautiskā pola svārstību pētīšanas observātorijā Turkestanā. Šī vieta bija izvēlēta ar analogu ģeografisku platumu Cincinnati, ASV, lai vairākās astronomiskās stacijās pētītu Zemes ass svārstības. Tanī laikā rodas visi pirmie zinātniskie darbi par astronomiskiem novērojumiem Pamirā, Semirečenskas chronometrisko ekspedīciju u.c. 1911. g., paaugstināts pulkveža pakāpē, Auzāns tiek iecelts par Taškentas observātorijas priekšnieku, kur paliek līdz 1916. gadam. Mierā un klusībā pulkvedis nododas zinātniskam darbam, publicē rakstus par komētu un planētu novērojumiem, bet vasarās dodas uz Tjanšanas kalniem un Uzbekšanas stepēm.

Tad kluso māju Taškentā saviļņo ziņas, ka Latvijai iet pāri kara vētra. Patīkamā, arī ražīgā zinātnieka dzīve Turkestanā pulkvedi vairs neiepriecina, ja tēvu zeme ir briesmās. 1915. g. decembrī viņš pieteicas brīvprātīgi Rīgas frontē un 1916. g. ir latviešu strēlnieku 7. Bauskas bataljona formētājs, kaut arī viņa ģenerālštaba pulkveža stāvoklis dotu iespēju ieņemt augstākus amatus citur: Auzāns grib tiešā veidā cīnīties par dzimteni. Jau tā pašā gada martā viņš ir ar savu vienību frontē pie Ķekavas. Strēlnieki jau iecienījuši pulkvedi, bet krievu priekšniecība brīnās, kāpēc ģenerālštaba pulkvedis ir savas īpatnējās vienības pašā priekšgalā frontē, diskutē, sniedz savus kaujas plānus: ar šo vīru jābūt uzmanīgiem! Atcerēsimies, kas kara literātūrā minēts par strēlniekiem un viņu kaujām, lietpratīga, dzīvību taupītāja pulkveža vadībā, jo akadēmijā viņš ir mācījies ne tikai ģeodezijas zinātnes, bet arī kaujas taktiku.

Strēlnieku varonību un virsnieku zināšanas ir ievērojis 12. armijas komandieris, kas nolemj organizēt ar latviešu daļām lielāku triecienu pret vācu fronti pie Rīgas. Bataljoni ir pārveidoti pulkos, pulki apvienoti brigādēs, un par II brigādes komandieri (kas patiesībā ir ģenerāļa postenis) ir iecelts plkv. Auzāns. 1916. g. Ziemsvētkos un 1917. g. janvārī II brigādei bija uzdevums iet trieciēnā pāri Tīrelpurvam, Ložmetēju kalna aizmugurē. Kaujām gatavojoties, brigādes komandieris plkv. Auzāns bieži apstaigāja priekšējās pozīcijas, pār-

baudīja līnijas — kā jau taktiķis un topografs. 23. decembrī, rīta tumsā, bez artilērijas sagatavošanas sācies uzbrukums dod panākumus, un vēlāk arī stiprais vācu punkts — Ložmetēju kalns, ir latviešu rokās. Kā beļģu dzejnieks Verharns rakstīja:

*Un mēs pie Verdenas, Izeras klaušāmies,
Elpa pat klust,
Kā Latvijas ozoli sasaucas,
Tie locīties neprot, tik lūst!*

Par nopelniem Ziemeļvētku kaujās pulkvedi Auzānu apbalvo ar augstāko drošsirdības — Juŗa ordeni un paaugstina par ģenerālmajoru. Pirms tam ģenerālim bija 9 ordeņi, 3. šķ. Vladimira ordeni ieskaitot.

Dabūjis 1917. g. pavēli ierasties Pēterpilī, ģenerālis Auzāns saņēma ziņu, ka ir iecelts toreizējās Krievijas augstākā militāri-zinātniskā postenī — par ģenerālštāba topografu korpusa kara topografijas pārvaldes priekšnieku. Amats saistījās ar vietu arī Zinātņu Akadēmijā kā tās kārtējam loceklim. Uz tradīcijām bagātās iestādes sēdi, kas pulcināja lielās valsts visizcilākos pētniekus, ieradās ģenerālmajors-zinātnieks ar balto Juŗa ordeņa krustu pie krūtīm: sirmie zinātnieki piecēlās un aplaudēja tās mazās tautas dēlam, kas no pieticīgās lauku zēna un jaunekļa dzīves ar savu darbu ir sasniedzis zinātnieka — vadītāja kalngalus.

Kad Latvija kļuva brīva, ģenerālis Auzāns prasīja atļauju atgriezties dzimtenē, kas varēja notikt tikai 1923. gadā pēc ilgās gaidīšanas un trūkuma.

Latvijā 52 gadus veco ģenerāli iecēla Kara padomē, vēlāk viņš uzņēmas arī galvenā štāba topografijas daļas priekšnieka amatu. Saņēma, ka lielo ģenerāļa pieredzi un zināšanas izmantoja arī Kara skola un militārie kursi, saistot viņu par lektoru.

Aizejot, gadu dēļ, pensijā, kur aiz padarītā mūŗa darba palika izcilie sasniegumi, viņš aizgāja pēc paŗa vēlēšanās uz laukiem, kļūstot par saimnieku iepirktajās Auzānu mājās, Kurcuma pagastā, Augŗzemgalē. Vēl fiziski moŗs, seŗdesmitpiecgadnieks ģenerālis ķērās pie katra lauku darba, rosīgi piedalīdamies arī baznīcas un sabiedriskajā dzīvē.

Īsi uzkavēšos atmiņās, kur man — 28 gadus jaunākam kaŗavīram un zinātnes darbiniekam esot — izdevās satikt ģenerāli. Kad strādāju, jau no Latvijas Universitātes, kaŗa flotes hidrografijai, arvien konsultējos armijas topografijas daļā. Redzēju, cik mierīgi, izveicīgi varēja ar ģenerāli apspriesties astronomisko punktu izvēlē. Biju kopā komisijās Latvijas ģeodezisko un ģeofizikālo darbu plānošanā. Bet četrdesmitajos gados, īsi pirms Latvijas atstāšanas, kad ģenerālis bija saimnieks savās lauku mājās — viena satikšanās bija sevišķi īpata. Tā notika Daugavas krastu mežu un liču plašumos, kur mana magnētisko pētījumu grupa meklēja paredzēto tīkla punktu pēc topografijas kartēm. Reiz tā sastop zemnieka pajūgu, kas brauc pa jaunu ceļu, meža cismē. Uz kartēm visas jaunbūves vēl nebija iezīmētas, tādēļ mans asistents, kā redzu no tāluma, prasa zemniekam par to vietu. Lauku tēvs saka, lai parādot topografisko karti, ko turot rokā. Mans asistents esot gan šaubījies, ko lauku tēvs tur sapratīs? Eju debatētājiem klāt un redzu — kas paskaidro karti, ir mūsu lielākā autoritāte topografijā: pats ģenerālis Auzāns. Silti smaidīja ģenerālis par to, ka es esot izsūtījis savus palīgus gan laikam īstam profesionālam prasīt padomu!

1944. gadā pienāca lielās trimdas laiks. Cauri Vācijas nometnēm ģenerālis ar piederīgiem nonāca Anglijā, kur 1951. g. nosvinēja 80. dzimšanas dienu. 1953. g. 23. martā, turpat 82 gadus vecs, viņš nomira un ir apglabāts Stokportas pilsētas kapos.

Ģenerālis bija arvien cieši iekļāvies, no dienesta laikiem, savā ģimenē: ņēmis sievu Čardžujā, uzaudzinajis divas meitas, no kuŗām Lidija Auzāne-Ticmane ir mūsu pazīstama rakstniece. Laulātā draudzene un meitu ģimenes tagad dzīvo Kanadā. Ģenerālis arvien ir palīdzējis izglītot arī savu radnieku bērnus.

Visu šī lielā vīra dzīvi raksturo sirds siltums pret citiem cilvēkiem. Viņš ik cilvēkā meklēja tikai labo, bija reliģiozs. Pats veica darbu, dziļi mīlot savu tautu. Ģenerālis Andrejs Auzāns ir viens no lielākiem latvju tautas dēliem — vienkāršs savā lielumā!

JĀNIS AKERMANIS (John Akerman)

Ievērojams aeronautikas inženieris un profesors

Profesoru Jāni Akermani min grāmata *Who's who in America*, A Biographical Dictionary of notable living men and women.

Tikai kopš pagājušā gadsimta latvietis varēja iedomāties iegūt augstāko izglītību. Ja spējas un apstākļi atļāva, retam tanī laikā izdevās kļūt arī par zinātnieku. Kļuvis par zinātnieku, ar spēju attīstīšanu, darba intensitāti, ciešu vēlēšanos iet lieliem mērķiem pretim viņš varēja cerēt uz atzišanu plašākā veidā, uz paliekamu atzīšanu pasaules mērogā.

Varam lepoties ar nedaudziem latviešiem, kas dzimuši priekš 1850. gada, kā ar Eiropā un pasaulē atzītiem zinātniekiem vai māksliniekiem. Tādi ir dabas zinātnieks Kārlis Bergs (1843—1902), bakteriologs K. Helmanis (1848—92), glezniecībā — Kārlis Hūns (1831—77) un varbūt kāds priekš J. Vītola dzimušais mūziķis. 19. gadsimta otrā pusē latvju tauta ir laimīgāka, kaut arī tauta vēl nebija patstāvīga: atmoda bija notikusi, un ārējie apstākļi bija uzlabojušies. Prof. A. Švābe min, ka 19. gadsimta pirmajā pusē Tērbatas universitātē iestājušies tikai 33 latvieši, bet no 1851. līdz 1900. g. 1270 latvieši bijuši augstākās mācības iestādēs. Apdāvinātie latvieši, kas intensīvi skolojušies šai 20-tā gadsimtā, kopā ar pagājušā gadsimta izglītotiem varēja aizpildīt gandrīz visus akadēmiskos posteņus jaundibinātā Latvijas Universitātē — 1919. gadā.

Vecākās paaudzes latvieši studēja tehniskās zinātnes vai nu Rīgā, vai Krievijas institūtos — Pēterpilī, Maskavā un nedaudzi arī tehniskās augstskolās Rietumeiropā. Pagājušā gadsimta beigās ķīmijā un ķīmijas tehnoloģijā Rīgā izcēlās turpat studējis profesors un Zinātņu Akadēmijas loceklis Pauls Valdens (1863—1957). Daži latvieši arī docēja Rīgas Politehniskajā Institutā. Krievijas vai Vācijas augstskolās vēl nemanīja latviešu izcelsmes tehnisko zinātņu profesoru, bet gan latvieši bija atbildīgos amatos teknikā un tehnikas pētniecībā. Ir labi zināms, ka izcilajā Satiksmes ceļu inženieru, Kalnu inženieru un Tehnoloģijas institūtos Pēterpilī, Mērniecības un citos institūtos Maskavā mācījās daudzi latvieši. Tad nu no Rīgas, Pēterpils un Maskavas nāca arī tie akadēmiskie spēki, kas izveidoja Latvijas Universitātes tehniskās fakultātes. Mazai valstij bija jārēķinās ar to, ka nevarēja iekārtot šaurāku speciālizēšanos dažās tehnikas nozarēs, kur pati valsts tādus speciālistus neprasija: minēsim kaut kalnrūpniecību, kuģu būvniecību (sākumā), lidmašīnu būvi un nedaudzas citas.

Technikas teorijā Latvijā izvirzījās daži ievērojami pētnieki. Hidraulikā un hidrodinamikā profesora Alfrēda Vītola vārdu (1878—1945) pazina pasaulē. Dziļi piesavinājies matemātikas spēku, viņš izveidoja jaunu teorētiskās mehanikas nozari, ko nosauca par psammomechaniku: tur apskata ūdens kustības norises, ja peld cieti ķermeņi. Prof. A. Vītols mira satiksmes nelaimē, agri trimdā. Otrs, tāpat kā prof. A. Vītols, Pēterpils Satiksmes ceļu institūta absolvents, prof. Nikolajs Rozenauers (1890—1970) paspēja sevi parādīt ne tikai Latvijā, bet arī trimdas laikā. N. Rozenauers, daudzu zinātnisku darbu un grāmatu autors, ir pazīstams kinematīķis, sevišķi mehanismu kinematikā. Viņš bija trimdā vēl ilgu laiku mācībspēks Austrālijas, Kanadas un ASV augstskolās. Jaunāku latviešu, spēcīgu tehnikas akadēmiķu, tagad ir daudz, sevišķi ASV.

Izcilā persona, prof. Jānis Akermanis, kam veltīts šis raksts, pieder paaudzei, kas izglītojās 1920-os gados. Un kā kontrastē inž. Akermanis ar savu izglītību un speciālitāti: viņš ir lidmašīnu konstruktors un teorētiķis, kas mācījies un darbojies citā valstī — ASV.

Jāņa Akermana vecāki ir zemgalieši. Dzimis 1897. g. Jelgavā, viņš tur arī beidz reālskolu. 1. pasaules kaņā Akermanis izvēlējās izglītoties par kaņā lidotāju un ar 1916. g. ir Krievijas lidotāju korpusa leitnants, arī 1917. g. sūtīts uz Maskavas Tehnoloģijas aeronautikas skolu. Drīz pēc tam nokļuvis Francijā, kur vēl papildinājies Aeronautikas skolā Avordā, kļūstot par kaņā lidotāju franču armijā.

Pēc 1. pasaules kaņā J. Akermanis emigrē uz ASV un iestājas ievērojamā Mičigenas universitātē studēt aeronautiku. Studiju laikā nācis saskarē ar Detroitas latviešiem, kas bija agrāk emigrējuši uz ASV. Viņš arī dzīvoja latviešu ģimenēs un šo iespēju ar pateicību atceras. Tur bija Jēkabsoni, Vagari u.c., kas jaunpienākušo latviešu saimes locekli arvien atbalstījuši. Man bija iespēja 1950-os gados viņus apmeklēt, un šie tautieši arvien ar apbrīnošanu atcerējās centīgo latviešu jaunekli, vientuli (visi tuvākie piederīgie jau palika Latvijā), kas ar savām ievērojamām spējām un darba mīlestību, moņo garu, arī reprezentablo izskatu, vēris plašus apvāršņus. Pats studēdams, strādājis kā zīmētājs lidmašīnu sabiedrībās Detroitā. J. Akermanis universitāti, ar zinātņu bačelora gradu aeronautikā, beidzis 1925. gadā. Tagad varēja drošāk sākt intensīvu darbu savā nozarē, un tā inženieri Aker-

mani redzam sākumā kā aeronautikas skolotāju Detroitas pilsētas kolledžā, un kā inženieri Forda-Stouta lidmašīnu sabiedrībā (1927/28), papildinoties studijās Mičigenas universitātes Gugenheima aeronautiskā laborātorijā.

1928. g. viņš saistās darbā Hamiltona lidmašīnu būves sabiedrībā Milvokos — jau kā galvenais inženieris metalla transporta lidmašīnu un hidroplānu būvēs. Pēc tam inž. Akermani, jaunā darbā, saista Mohavka lidmašīnu sabiedrība Mineapolē, kur viņš attīsta pirmo ASV divmotorīgo lidmašīnu, kas vajadzības gadījumā var lidot ar vienu motoru, kā arī te izveido īsplākšņu lidmašīnu modeļus.

Inženiera J. Akermaņa darbu ir ievērojusi Minesotas universitāte un aicina 1929. g. par savu ārkārtas profesoru aeronautikas inženierzinātnēs, piešķirdama jau 1930. g. pilna profesora tituli. Te sākas prof. Akermaņa spraigais akadēmiskais un turpinās konstruktora darbs, kas ilgst trīsdesmit gadus — labākos un vērtīgākos mūža gadus! 1927. g. J. Akermanis ir apprecējies, un viņa māja un vasarnīca, kā redzam vēlāk, ir bijusi plaši atvērta trimdiniekiem pēc 1950-iem gadiem.

Prof. Akermaņa zinātniskā un administratīvā karjera ir ritējusi strauji: 1930./31. g. viņš ir departamenta šefa vietnieks, 1931. g. departamenta šefs. Departaments ir īsta fakultāte, un viņš bija tās dekāns 27 gadus bez pārtraukuma. Viss, kas uzsākts Minesotas universitātē aeronautikas zinātnēs, saistās ar prof. J. Akermaņa vārdu: īstenībā viņam pašam vajadzēja šo fakultāti izveidot. Kā darba uzdevumu paplašinājums — viņa vadībai kopš 1946. g. bija pievienota universitātes aeronautikas izmēģinājumu stacija un ar 1953. g. — Rosmontas laborātorija.

Blakus universitātes darbam prof. Akermanis ir darbojies par konsultantu vairākās lidmašīnu firmās, no 1933. g. arī piedalījies īpatnējā, vācu konstruktora Fletnera vēja rotora izveidošanā. 1937. — 1940. g. prof. Akermanis nāk klajā ar augstlidošanas iznīcinātāja konstrukciju, tad proponē īpašu lidmašīnas spārnu, ko speciālisti dēvē par vienu no efektīvākiem. Boeinga lidmašīnu sabiedrība to izmanto B-29 un B-47, B-97 kaŗa lidmašīnu („supercietokšņu”, „stratocietokšņu”, „stratokreisepu”) konstruēšanā.

Ar nodibināto Stratopiederumu sabiedrību 1942. g. prof. Akermanis piedalās augstlidojumu piederumu, ietērpu, glābšanas ierīču konstruēšanā. Ap šo laiku profesoru Akermani iecēl par pētnieku Valsts aizsardzības padomē, par padomnieku flotē un Aeronautikas padomē. Prof. Akermanis ir publicējis ap 30 zinātnisku darbu, un viņam pieder 27 patentes.

Viņa vārdu un biografiju atrod *Who's who in Aviation*, *Who's who in Engineering Education* un beigās ievērojamā *Who's who in America*, kuŗā līdz šim ir iekļuvuši tikai pieci latvieši.

Galvenās biedrības, kas skaita prof. Akermani par savu biedru vai goda biedru ir Aeronautikas zinātņu institūts, Nacionālā aeronautikas asociācija (bijis prezidents), Britu karaliskā aeronautikas biedrība. Atzinības rakstus, diplomus un goda atzīmes ir pasniegusi viņa paša *Alma mater* — Annarbora, ilgā dienesta vieta — Mineapole, 1957. g., Latviešu Apvienība Amerikā un Minesotas tirdzniecības kamera — zelta medaļu.

Interesanti bija dzirdēt, ka viņš man, kā gados līdzīgam (arī universitātes, katrs gan savā vietā, esam beiguši tanī pašā 1925. gadā), stāstīja par savu Rīgas apmeklējumu, kad tikko bija beidzis Mičigēnas universitāti: 28 gadus vecs Amerikas latvietis — inženieris lūkojis iepazīties ar Latvijas Universitātes darbu, un varbūt Rīga būtu varējusi viņu iegūt? Cik sapratu no kollēgas stāsta, jaunajai Latvijas Universitātei lidmašīnu konstruktors — pētnieks bijis ļoti tālas speciālitātes viesis. Nelaimējies pat dabūt sarunu ar toreizējiem mūsu universitātes ļoti aizņemtajiem vadītājiem! Aeronautikas speciālists inž. Akermanis tiešām savas īstās profesionālās spējas varēja attīstīt tikai — lielākā valstī.

1960-os gados, Mineapolē, profesors ar apbrīnojamu dedzību piedalījās latviešu sarīkojumos Dvīņu pilsētās: Mineapolē un Sentpolā, pielikdams savu roku gandrīz ikkuŗā nozīmīgā mūsu trimdinieku pasākumā. Viņa mājās un vasarnīcā pie Krojas upes nemitīgi pulcējās dažādu organizāciju locekļi, gan uz biedru vakariem, gan arī uz plašākiem sarīkojumiem. Izkārtotas bija bērnu nometnes un latviešu studentu klubu izbraukumi.

Pašā pēdējā laikā prof. Akermanis bija apņēmis pats ar savu personisko iniciatīvu un ar saviem līdzekļiem novietot Tobago salā ak-

mens piemiņas zīmi ar vēstījumu, ka sala piederējusi Kurzemei un te 17. g. simtā dzīvojuši kolonizātori — kurzemieki, latvieši. Prof. Akermanis ir daudz ceļojis, bija arī Dienvidamerikā. Ziemeļamerikā arvien viņu dzirdējām kā lektoru dažādos latviešu sarīkojumos, pat no viņa dzīves vietas attālākos stūpos. Labi uzglabājis mātes valodu, viņš runāja, sprēgājot interesantām domām un asprātībām.

Smitsona institūta zinātnes vēstures nodaļa Vašingtonā savā mūzejā tagad ir novietojusi īpatnēju lidmašīnu, kas izgatavota prof. Akermana agrākā darbības laikā. Tur līdz ar konstruktora vārdu figūrē vārds: Latvietis.

Profesoru J. Akermani zina un viņa tehniķa, teorētiķa un izgudrotāja talantu atcerēsies aeronautikas zinātne.

MĀRTIŅŠ STRAUMANIS

Ievērojams ķīmiķis, kuŗa vārdā nosaukta elektroķīmiskā laborātorija Missūri universitātē Rollā, ASV

Latvijas Universitātes gada svētkos 1923. g. 28. septembrī rektors prof. Ruberts paziņoja, ka sacensības darbos ar 1. godalgu apbalvoti studenti: Ķīmijas fakultātes — Mārtiņš Straumanis ... u.c. ...

Rīgas laikrakstu ziņa 1923. g. 29. sept.

Kādā Latvijas Universitātes akta runā viens no mūsu vecākiem zinātniekiem, bij. Berlīnes universitātes profesors Kārlis Balodis, piešķārās tematam par izsludinātiem studentu sacensību darbiem zinātnes jautājumos. Šie sacensības darbi pamudināja studentus jau mācības laikā sākt pētīšanu, meklēt jaunas atziņas, sniegt jaunus rezultātus, rakstot darbu par sacensībai izsludinātu tematu. Tā bija skaista tradīcija, un darbi arvien ienāca. Tie bija jāiesniedz fakultātei anonīmi ar motto, bet uzvārds minams atsevišķā slēgtā aploksnē. Fakultāšu komisijas, izskatījušas iesniegtos darbus līdz universitātes gada svētkiem, lemj, vai godalga darbam pienākas, un kādas šķiras, ko vēlāk nosauca par universitātes medaļu. Svētku aktā rektors lasa: darbs ar motto (tādu un tādu) izpelnījies (teiksim) I godalgu (zelta medaļu) un visu klātbūtnē atplēš aploksnī, teikdams: darba autors ir — (uzvārds). Seko aplausi un kāju švīkošana. Prof. K. Balodis teica, ka šis atzinums droši vien liks balvas ieguvējam uzsākt staigāt zinātnes ērkšķaino ceļu.

Šādu godalgu par darba „Katalitiskās parādības pie metālu šķīšanas skābēs” saņēma 1923. g. 24 gadus vecais, pēdējo kursu Latvijas Universitātes ķīmijas tehnoloģijas students Mārtiņš Straumanis. Jau kā Jelgavas ģimnazijas skolēns, iegādājies mazu laboratoriju, viņš bija nodarbojies ar eksperimentiem mājās, tagad studēja Rīgā.

Rīga, kopš Politehniskā Institūta laikiem pagājušā gadsimtā, ir ar ievērojamām tradīcijām ķīmijā: te taču bija dzimis un darbojies kādu laiku kā profesors fizikālās ķīmijas pamatlicējs Vilhelms Ostvalds, Nobela prēmijas laureāts. Ostvalda laikā (viņš te bija par profesoru no 1882. līdz 1887. g.) Rīga bija ievērojama vieta ķīmijas zinātniekiem pētījumiem, kurp brauca strādāt pat no ārzemēm: te bija, piem., zviedru S. Areniuss, arī vēlāk Nobela laureāts. Ostvalda lielais pēcnācējs Rīgas Politehniskajā Institūtā bija Pauls Valdens (dzimis Rozulas pagastā kā lauksaimnieka dēls), 10 gadus jaunāks par priekštecī Ostvaldu, profesors Rīgā no 1896. līdz 1910. g., kas slavens fizikālā ķīmijā ar tā saucamo Valdena inversiju, fainomenu, kas piemīt optiski aktīvām organiskām skābēm un to derivātiem. Valdens ir ievērojams arī elektroķīmijā, kur pētīja vadītspēju organiskos šķīdumos. Pasaulē pazīstamai Ostvalda un Valdena skolai vēlāk piederēja Rīgas pētnieki — profesors Blachers, Centneršvērs, Lucs, Prīma-

nis, Petrikalns. Kā M. Centneršvēra audzēknis nāca klāt jaunais inž. ķīm. Mārtiņš Straumanis, kam liktenis bija lēmis tikt par šīs Rīgas skolas ievērojamāko pārstāvi tagadnē.

Pēc Latvijas Universitātes studiju beigšanas Straumanis, kopā ar savu skolotāju prof. Centneršvēru, turpina pētīt metālu šķīšanu skābēs un tās izraisītos fainomenus, kā ūdeņraža virspotenciālu un katalitiskos (reakcijas sekmētājus vai traucētājus) procesus. Šo darbu vēlāk Straumanis izvērsī doktora disertācijas virzienā, kur jau iezīmējas viņa mūža galvenais pētīšanas temats — metālu korrozija, t.i. metāla pakāpeniska sairšana citu vielu iespaidā. Tezes studijās autors konstatēja, ka korrozijas ātrums ir atkarīgs no metāla tīrības un struktūras — kausējumu gadījumā. Ar disertāciju ieguva Dr.chem. gradu, kā Latvijas Universitātē paredzēts: par patstāvīgiem svarīgiem pētījumiem, iepriekšējiem eksameniem un publisku aizstāvēšanu, kuŗā darbojās fakultātes oficiālie oponenti un ikkuŗš, kas bija klāt, varēja doktorandam ko jautāt. Fakultāte pēc tam lēma, vai disertācija ir pietiekoši labi aizstāvēta, ja eksameni un darba saturs jau agrāk apmierināja fakultāti.

Lai turpinātu iesākto darbu korrozijā, Straumanis lūdza Rokfelleras fonda līdzekļus komandējumam uz labu fizikālās metallurģijas institūtu, izvēloties G. Tammaņa vadīto Getingenā, Vācijā. 1927./28. g. pagāja interesantās studijās, kaut gan modernās Rentgena staru ierīces metāla pētīšanai te vēl nebija. Institūtā strādāja zinātnieki no daudzām pasaules malām, ar ko Straumanis te ieguva labu draugu skaitu.

Atgriezies Latvijā un iesniedzis habilitācijas darbu, viņš kļuva par privātdocentu un sāk lasīt lekcijas par kompleksiem savienojumiem.

Turpmākās korrozijas studijās noskaidrojas, ka autoram vajadzīgi metāla kristalli, tādēļ viņš sāk tos audzēt no kausējumiem un tvaiķiem. Līdz ar to rodas vairākas publikācijas, kas modināja ievērību. Autors nolēma vēlreiz doties uz Vāciju, lai studētu struktūras ar Rentgena staru metodēm. Šoreiz viņš devās uz Metālu pētīšanas institūtu Berlīnē ar Latvijas Kultūras fonda atbalstu. Te bija spraiga zinātniska atmosfāira, un Straumanis varēja sākt pirmās precīzās kristalla režģa konstantes noteikšanas, kas vajadzīgas struktūras eksaktai analīzei. 1933. g. Straumanis bija arī Freiburgā.

Atbraucot Latvijā, Straumanis intensīvi strādāja, lai iekārtotu Rentgena spektru laboratoriju ķīmijas fakultātē Rīgā, kam līdzekļus deva Rokfelleru fonds. Tā Rīga izvērtās par vienu no modernākām šīs metodes struktūras analīzes vietām pasaulē. Pēc prof. Fišera nāves Straumani iecēļ par viņa pēcteci analītiskā ķīmijā un nozīmē par analītiskās ķīmijas un Rentgena staru laboratorijas direktoru. Tagad varēja sākties intensīvs darbs Rentgena spektru pētīšanā kristallos. Radās palīgs, Dr. A. Ieviņš, un kopā ar viņu tika atrasta ievērojama „asimetriskā” metode rentgenogrāfiskai režģa konstantes noteikšanai, kas aprakstīta atsevišķā izdevumā vācu valodā 1940. g. Zināms, aparātūra prasīja visādu uzmanību konstrukcijā, bija jāierīko termostats un citas ierīces.

Režģa skaitļi (parametri) nebija mērķis, bet līdzeklis iepazīt metālu korroziju, iršanu. Sekojot vienai formulai, ar kuŗu saista citas ievērojamas konstantes, var meklēt arī labu atrisinājumu tām: piemēram, Avogadro skaitlim. Tā ar Rentgena spektru metodi Straumanis aplēsa vairāku metālu atomsvāru — paralēli tam, kas ir iegūts ķīmiskā ceļā: silīcijam 28.083, iepretim ķīmiskā ceļā 28.09, sudrābam 107.86, iepretim 107.88 u.c.

Latvijas Universitātes karjērā Dr. Straumanis ar 1936. g. bija docents, 1937. g. ārk. prof., 1942. g. profesors.

Straumanis pievērsās arī kompleksiem savienojumiem, kuŗu rašanās no vienkāršākām molekulām nav saistīta ar jaunu saites elektronu pāŗu veidošanos. Piemēram, amonjaks NH_3 iedarbojas uz vaŗa sulfāta CuSO_4 tā, ka veidojas kompleksa savienojums $(\text{Cu}(\text{NH}_3)_4)\text{SO}_4$. Tie var būt ļoti dažādi, un tos lietā analītiskā ķīmijā dažū sastāvdaļu pierādīšanai un noteikšanai, arī elektroķīmijā. Ap 1930-iem gadiem (M. Straumanis un A. Cīrulis) sintezēti dzīvsudraba un vaŗa savienojumi ar amīniem (organiski-ķīmiski savienojumi, struktūrā līdzīgi amonijam) dzīvsudraba iodīdu kompleksi u.t.t. Arī kolloīdu (želatīnozu vielu) ķīmijai kopā ar prof. Bruno Jirģensonu M. Straumanis ir veltījis uzmanību, un tā iznākusi ievērojama viņu abu grāmata *Short Textbook of Colloid Chemistry*, 1949. g. Berlīnes izdevumā, pēc tam Londonā 1954. g. un citās valodās — spāņu un japāņu.

1944. g. prof. Straumanis devās bēģļu gaitās un strādāja Metālu ķīmijas institūtā Marburgā, bet galvenokārt gatavojās emigrācijai uz

Ameriku. Jau 1947. g. Straumanis varēja ierasties Rollā, Missūri, sekojot Missūri universitātes Kalnu un Metallurģijas institūta aicinājumam būt par pētījumu profesoru.

Te noritēja pāri 20 gadus ilga un svētīgais darbs elektroķīmijā, kur, iekārtojot pirmšķirīgu laboratoriju, Straumanis izvirzīja Rollu pasaules uzmanības centrā elektroķīmijā. Kā autors vai koautors šīnī laikā publicējis ap 150 darbu, iesācis strādāt ar titanu, kā aizsargu metālu — citiem, ērti lietājamiem, kas vieglāk irst, piem., pasaules telpas pētīšanas raķešu galos, kur viņš ir līdzīpašnieks arī U.S. patentei 2.732.321. Šo laboratoriju Rollā bieži apmeklē ārzemnieki. To redzēju pats, kad biju pie kollēgas kā citas nozares viesis, pareizāk — draugs: starp ievērojamiem pētniekiem te strādā arī jaunāki doktorandi no tuvām un tālām zemēm — Āziju ieskaitot.

Visas attiecīgās problēmas aptver Straumaņa monografija — *The Electrochemical Theory of Corrosions of Metals*.

1967. g. Straumanis saņēma Vitneja (Whitney) prēmiju, un viņa vārds jau sen, ar nedaudziem citiem latviešiem, ir lielajās biogrāfiskās vārdnīcās kā *Who's Who in America*, *Who's Who in Engineering*, *Leaders in American Science* un vairākās citās. Korrozija ir bijusi Straumaņa mūža darbs: viņa metodes, aparāti ir pazīstami kā precīzākie, viņa publikācijas ar rezultātiem un mācības grāmatas kā izplatītākās! Ne velti, viņam emeritējoties (kļūstot ievēlētam par emeritu — „nopenīniem cienīgo” profesoru), jau dzīves laikā Missūri universitāte Rollā deva viņa vārdu laboratorijai, kā to vienkārši, bet diženi rāda fotografija:

The Straumanis Laboratory
for
Electrochemical Studies
established October 30 1967

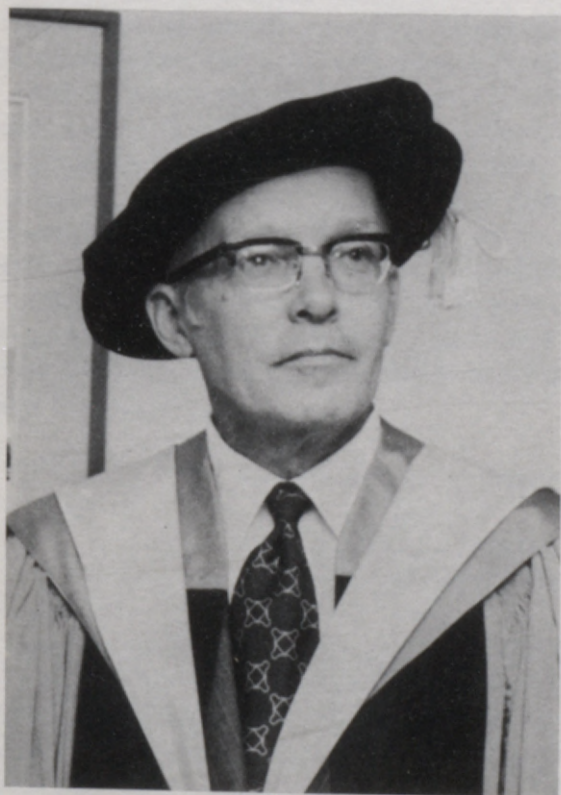
No cita aspekta lūkojoties, jāmin, ka Mārtiņš Straumanis ir liels mūzikas mīļotājs un labs klavieru spēlētājs. Viņš pats savās atmiņās raksta, kāds prieks bijis nokļūt pēcbēgļu laikā Amerikas kārtējā darba vietā un iegādāties arī Šteinveja flīģeli. Ar šo flīģeli Straumanis ir rādījis mums savu jau gandrīz virtuozu māku klavier spēlē.

Cēlies pats no akadēmiskas ģimenes (tēvs teologs, prāvests Dobelē, studējis Tērbatā), Straumanis arī apprecējis akadēmiskas ģimenes atvasi — oftamologa priv. doc. G. Reinharda meitu Ievu, kas savam vīram ir arvien bijusi izcili uzmanīgs dzīves draugs, saprotot Mārtiņa Straumaņa lielo zinātnes darba sūtību.

ALEKSIS DREIMANIS

Ģeologs ar pasaules vārdu: Latvijas, Baltijas un Rietumontario universitāšu mācībspēks

Ik gadus Latvijā par latvju valodas, vēstures, kultūras un Latvijas dabas pētīšanu piešķir Krišjāņa Barona prēmijas. Jaunākais šīs prēmijas saņēmējs (1935. g.) bija 20 gadus vecais Latvijas Universitātes ģeoloģijas students Aleksis Dreimanis.

svarīgo Latvijas teritorijas kvartārģeoloģisko kartēšanu Zemes bagātību pētīšanas institūta uzdevumā.

II pasaules kaŗš ievēlĶ Dreimani savās gaitās: privātdocents un leitnants ir kaŗa ģeologs. Dreimanim atrodoties pie Alpiem, pienāĶ kaŗa beigas. Tam seko pusotra gada gūsta laiks, galvenokārt Italijā. Atradis ģimeni pie Hamburgas, pats viņš tiek aicināts par ārkārtas profesoru ģeoloģijā Baltijas Universitātē Hamburgā. Te garīgi atžirgst jaunais zinātnieĶs, krāĶ materiālus, strādā bibliotēkās un vasārās izbrauc ekskursijās ar Hamburgas un Ķīles ģeologiem. Baltijas Universitātes zinātnisko darbu serijā prof. Dreimanis publicē četrus darbus un mācības grāmatu serijā divus — par minerālu un rūdu noteikšanu, un petroloģiju inženieriem (abus vācu valodā). Četri zinātniskie darbi bija bazēti uz Latvijā iesāĶtiem pētījumiem, piem., par Sarnātes purvā atrastās koka laivas datējumu, lietojot puteĶšņu analizes metodi. Ievērojamā baltiešu gaismas lāpa pēĶkaŗa Vācijā, Baltijas Universitāte, tomēr bija tikai pagaidu iestādījums, kam ar mācības spēĶu un studentu emigrāciju no Vācijas nācās beigt savu darbību. Dreimanis atsaucās uz Kanadas Rietumontario universitātes darba piedāvājumu. Šai sakarā bija jānodas uz interviju Londonā, Anglijā. Nebija jau viegli „pārvietotai personai” pirmajos pēĶkaŗa gados nokļūt no Vācijas kādā ārzemju ceļojumā, kaut īsā. Tomēr viņam izdodas būt Londonā, un pēc intervijas prof. Dreimanis jau lido no Anglijas Londonas uz Kanadas Londonu, kur atrodas minētā universitāte.

Stājoties akadēmiskā darbā aizokeana augstskolā, viņam jāiepazīstas ar Kanadas ģeoloģiju un darba veidu. Tā kā Dreimaņa speciālitāte ir leduslaikmeta ģeoloģija un visa Kanada ir klāta ar leduslaikmeta (pleistocena) nogulumiem, tad abpusējā darba harmonija ir pilnīga. Londona, Kanadā, kļūst ar savu universitāti par otru vietu šai zemē (pirmā bija Toronto), kur sāk mācīt, sekojot Dreimaņa iniciātiĶvai, speciālos glaciālģeoloģijas kursus. Viņa departamenta štatam augot, Dreimanim ir iespējams nodot vispārējos kursus citiem un pašam spēcīgi pievērsties leduslaikmeta ģeoloģijai. Pie viņa sāk strādāt jaunie maģistri un doktorandi, un tā Dreimanis skaitās par profesoru pat trīs — zinātņu, inženierzinātņu un graduēto studiju — fakultātēs.

Vasarās prof. Dreimanis strādā gar Kanadas leduslaikmeta nogulumu kartēšanu, Sv. Labrenča jūras ceļu izbūvē, dod konsultācijas par rūdām pamatiežos pēc to fragmentiem leduslaika nogulumos. Te viņš pārveido kvalitatīvo rūdu meklēšanas metodi pēc laukakmeņiem un oļiem — par kvantitatīvo.

Ar Dreimaņa iniciatīvu organizējas leduslaikmeta ģeologu konferences Londonā. Pats viņš ir arī Kanadas pārstāvis starptautiskā ģeoloģijas kongresā Kopenhagenā (1960), kvartārģeoloģijas (pleistocēna un nesēnās pagātnes, holocēna laiku) kongresos ASV (1965) un Francijā (1969). Tur viņš ir permanents loceklis divās komisijās — glaciālnogulumu ģenezē un stratigrafijā.

Liela atzinība ir tā, ka Kanadas Ģeoloģijas pētniecības padome (1967) ievēl prof. Dreimani par kvartārģeoloģijas priekšsēdi. Viņam piešķir Kanadas 100 gadu svētkos zelta medaļu. 1969. g. Votterlu (Waterloo) universitāte piešķir viņam D.Sc.h.c. gradu; šis britu universitātēm ir ceturtais, augstākais zinātniskais grāds pēc bačelora, mastera un filozofijas doktora grādiem. Šo *Higher doctorate degree* ieguvuši tikai trīs latvju izcelsmes zinātnieki (chronoloģiskā kārtībā): K. Lesiņš, L. Slaucītājs, A. Dreimanis.

Kanada un, zināms, Baltijas valstis ir sevišķi lepnas uz A. Dreimaņa pētījumiem viņu zemēs, ar ko arī, vispārējās problēmas ieskaitot, viņš ir kļuvis par vienu no pašreizējiem vadītājiem kvartārģeoloģijā pasaules mērogā. 1971. gadā Nacionālā pētniecības padome piešķir viņa darbu izvēšanai 45.000 dolaru. Kā jau redzam no iepriekšējā stāstījuma, Dreimaņa tiešais objekts ir pēdējais leduslaikmets, kur viņš pēti likumības, kas noteic galveno leduslaikmeta struktūru. A. Dreimanis ir atradis, ka pēdējā leduslaikmeta vidus posms pirms apm. 25—50 tūkstoš gadiem ir bijis samērā silts. Saskaņā ar to ir izveidota jauna šī leduslaikmeta stratigrafija. Ne tikai Kanādā iegūtie, bet arī Eiropas novērojumi norāda uz kādu vispārējo norišu gaitu.

Prof. Dreimanis ir straujš savu pētījumu publicēšanā dažādos ģeoloģijas žurnālos un izdevumos pasaulē: uz 1970. g. viņam bija pāri par 90 publikāciju. Lietojot jaunās metodes sakopotam laboratorijas materiālam, viņš tomēr visvairāk uzticas pašā ievāktiem paraugiem

un redzētiem faktiem ģeoloģisko atsegumu, ezeru un upju stāvkrastos, kurp viņš labprāt aizstaigā un kāpelē, apbruņojies ar aso kapli.

Sakarā ar kvartārģeoloģiskiem pētījumiem Dreimanis ir nonācis arī pie temata par ASV lielāko dzīvnieku — mastodontu izmiršanu pirms 10.000 gadiem. Tā kā kvartārģeoloģija ir uz robežas starp ģeoloģiju un ģeomorfoloģiju, bioloģiju un arhaioloģiju, Dreimanis nodibināja starpdisciplīnu diskusiju grupu Kanadā.

Dreimanis ir daudz darbojies latviešu sabiedrībā. No 1958. līdz 1970. g. viņš bija Kanadas latviešu trimdinieku augstāk izvirzītā amatā: LNAK padomes priekšsēdis. Sniedzot daudzus referātus latvju saimēm, Dreimanis ir saistījis klausītājus ar interesantu saturu.

Tāpat patīkami ir lasīt viņa populārzinātniskos rakstus, atmiņu fragmentus un dzejas. Zinātne un māksla nav sveša Dreimaņu ģimenē vispār: profesora dzīves biedre ir arī studējusi dabaszinātniece, tēvs — vēsturnieks dzīvoja līdz savai nāvei pie dēla Kanadā.

Vēl daudz sniegs zinātnei prof. Dr. A. Dreimanis, ciešāk un ciešāk nostiprināsies viņa autoritātīvais vārds ģeoloģijā.

OJĀRS LUCIS

Jauns latvietis — bioķīmiķis un fiziologs ar pasaules vārdu, sāka studēt medicīnu Baltijas Universitātē

Ēriks Raisters par Baltijas Universitāti:

*Reiz pieminēsim tevi, spožais gaismas lauks,
Kas tālu blāzmoja pa bēgļu nakti grūtu
Kā dailes svētavots, kā jauna gara plauks,
Kam pavērt apvāršņus, lai tos par saviem gūtu.*

Bioķīmiķi un mediķi runā un raksta ar daudziem svešvārdiem, kas ņemti galvenokārt no senvalodām — grieķu un latīņu. Ja arī modernā laikā nelietā tieši latīņu terminus slimībām un zālēm, tad tomēr šie termini ir ģermanizēti vai anglizēti no vecās saknes. Lasot medicīnas un filozofijas doktora Ojāra Luča jau publicēto darbu sarakstu (61 darbs), atdušamies titulos uz daudziem svešvārdiem, jo doktors strādā endokrinoloģijā: mācībā par endokrīniem hormoniem. Kas ir endokrīns hormons? Ja hormons (no grieķu valodas — uzbudinātājs, ierosinātājs) ir ķermeņa radīta ķīmiska viela, vajadzīga šūniņu, audu un organu pareizai aktivitātei, tad endokrīnie hormoni ir tie, ko ražo galvenokārt endokrīnie dziedzeri, tas ir tie, kas bez vada iepludina savu sekrēciju tieši asinīs. Tie ir dziedzeri: pituārais, hipotalams, kā hormonu producētājs orgāns, tad tiroīdu, timusu, pankrēātiskais, virsnieņu un seksuālie — iepretim eksokrīniem dziedzeriem, kā asaru, siekalu u.c. Jau pirmais O. Luča darbs (Kanadas Makgilla universitātes maģistra darbs, 1957) ir par hipotalamu un pituāro ekstraktu iedarbību uz adrenokortinālo (virsnieņu ārējās čaulas) funkciju. Tā ar svešvārdiem var tikt galā arī nebiologs.

Kādas bija zinātņu (bioķīmijas) maģistra gaitas līdz šīs disertācijas iespiešanai 1957. gadā? Dzimis Daugavpilī 1924. g. 2. aprīlī, O. Lucis kā jauneklis pārdzīvo II pasaules karu un 1946. g. var iestāties par medicīnas studentu Hamburgā nodibinātā Baltijas Universitātē. Šī universitāte droši vien ir vienreizējs iestādījums pasaules akadēmiskā vēsturē. Tā saucamo pārvietoto personu (DP) sastāvā bija daudz Baltijas valstu augstskolu mācības spēku, arī liels vairums studentu vai to, kas vēlējās uzsākt studēt. Britu okupācijas zonā Vācijā nodibinātai Baltijas Universitātei bija mācību kursa programma, kas pilnīgi atbilda augstskolām un ko arī vēlāk atzina ārzemēs.

20 medicīnas fakultātes mācības spēku (latvieši, igauņi, lietuvieši) audzināja apm. 200 savu studentu, sākumā patstāvīgās mācībās — pašu sienās, pēc tam ar vācu universitāšu laipnu atļauju arī tur, jo medicīnas fakultāte jau prasa laboratorijas un klīnikas. Dzīvojot kopmītnēs ar profesoriem (vēlāk Baltijas Universitāte no Hamburgas pārgāja labākās telpās uz netālo mazpilsētu Pinebergu), studenti cen-

tās būt nevainojami kā studijās, tā kopmītnes darbā, un rezultātā radās īsti akadēmiska gaisotne, kas mazināja smago bēgļu gaitu izjūtu.

Sekmīgākie medicīnas studenti pēdējos gados iekļuva tieši vācu universitātēs ar brīvu studiju un uzturēšanās atbalstu. Tā arī stud. med. Ojārs Lucis varēja 1948. g. pāriet uz Bonnas universitātes medicīnas fakultāti, lai tur turpinātu Baltijas Universitātē uzsāktās studijas. Bija jāsaaka ardievas tai ievērojamai iestādei Pinebergā, kuŗu pēc 9 semestru intensīva darba, tuvojoties emigrēšanas laikiem, slēdza 1949. g. 30. septembrī. Baltijas Universitāte ir veikusi nozīmīgu darbu, tā bija devusi iespēju krietnam skaitam baltiešu jauniešu pēckara apstākļos nobeigt, turpināt un iesākt studijas, un arī iekļūt citās Rietumeiropas un Amerikas augstskolās. Tā bija vienreizējs paraugs baltiešu zinātnieku teicamai sadarbībai, kas vainagojās ar ievērojamiem panākumiem pat grūtajos trimdas un pēckara apstākļos. Tā bija arī iepriekšējo Baltijas tautu augstskolu tradīciju pārņēmeņa, glabātāja un turpinātāja.

1950. g. O. Lucis, iepriekšējā gadā apprecējis Rutu Bīviņu, arī bij. Baltijas Universitātes stud.rer.nat. et med.dent., emigrē uz Kanadu, kur abi Montreālā, G. Villiamsa universitātē turpina studijas. Ieguvis 1954. g. B.Sc. gradu, Lucis 1956.—59. g. raksta maģistra un doktora disertācijas Makgilla universitātes medicīnas pētniecības nodaļā profesoru Venningas un Brauna vadībā. Eksperimentālais darbs aptvēra cilvēka un dzīvnieku virsnieņu dziedzeņu funkciju. Galvenais uzdevums bija noskaidrot hormonu biosintēzi, kā arī pituīāro hormonu biosintēzi un smadzeņu ekstraktu iespaidu uz virsnieņu dziedzeņu šūnām. Eksperimentātoram vajadzēja labu zināšanu fizioloģijā un fizioloģiskā ķīmijā. Iegūtie rezultāti pierādīja, ka aldosterona (hormona, kas regulē nātrija un kalija daudzumu, ko izlietā ķermenī) biosintēzi virsnieņu dziedzeņos paaugstina viens pituīārs hormons. Šis efekts ir pierādāms tikai šaurās šī hormona (ACTH) koncentrācijas robežās un atkarīgs no preparāta. Atradums bija pretrunīgs tā laika uzskatiem un vispārīgi tika akceptēts tikai pēc kādiem 5 gadiem, kad līdzīgus eksperimentus izdarīja vairākos ASV institūtos, kas šo faktu apstiprināja. Tā šī ievērojamā doktora disertācija deva materiālu 6 publikācijām, kas tika iespiestas ASV, Kanadas un Anglijas žurnālos 1959.—1962. g. Ar šo doktora darbu (Ph.D. grads

tika piešķirts 1959. g.) autors jau iekļuva rokas grāmatās, kas ir katra zinātnieka darba augļu mērķis: Luča rezultātus aplūko četras bioķīmijas, farmakoloģijas un endokrinoloģijas grāmatas, kas izdotas Londonā, Berlīnē un Ņujorkā. Sieva Ruta jau ir labs palīgs endokrinoloģijā, arī viņa ieguva pēc B.Sc. grada (1957) M.Sc. gradu 1964. g. un 1966. g. Ph.D. gradu.

Pēc filozofijas doktora grada iegūšanas Lucis iestājās Makgilla universitātes medicīnas fakultātē, lai pabeigtu tās studijas, kas tika iesāktas Vācijā. Pēc medicīnas fakultātes beigšanas ar M.D. (Medicinae doctor) un C.M. (Chirurgiae magister) gradu viņš pievērsās atkal intensīvam pētniecības darbam, saņemdam Kanadas Medicīnas pētīšanas padomes stipendiju. Tā no 1962. līdz 1965. g., strādājot Montrealas galvenajā hospitālī gar seksuālo hormonu metabolismu (metabolisms — procesu kopums, kas pārvērš barību enerģijā un audos), tika atrasts jauns savienojums 16 — ketoestrone, par ko arī min rokas grāmatas. Bez šīs reakcijas ir aprakstītas un publicētas vairākas citas hormonu reakcijas par imunoloģiskām analizēm.

Ar 1965. g. pārceļoties uz Dalhousijas universitāti un Jaunskotijas provinces laboratoriju Halifaksā, zinātniskais darbs tiek intensīvi turpināts, strādājot kopā ar sievu Rutu, kas, kā minēts, bija ieguvusi maģistra gradu bioķīmijā. Viņu pētniecības lauks ir paplašinājies un ietver ne tikai dabīgos steroidu hormonus, bet arī sintētiskās ārstniecības vielas. Daudz laika ir jāziedo praktiskām hormonu analizēm, it sevišķi insulīna, vairogdziedzeņa un steroidu noteikšanai asinīs. Diagnostiskām vajadzībām izstrādātas normālās robežas hormonu līmeņiem asinīs. 1966. g. arī Ruta Luce iegūst filozofijas Dr. gradu bioķīmijā. Pēdējā laikā uzsākts jauns projekts indīgo elementu pētniecībā, piem., par kadmija metabolismu un efektiem zīdītāju organismā u.c. Eksperimenti ir snieguši jaunus atradumus šinī laukā: šis elements tiek ļoti vāji izvadīts caur nierēm un uzkrājas šūnās. Lai piesaistītu kadmiju, šūnas producē specifiskas vielas, kuņu sinteze ir atkarīga no kadmija devas. Šīs vielas, peptidi, ir izolētas no aknām un nierēm, un to īpašības pašreiz tiek noteiktas. Darbs kadmija laukā ir saistījies ASV un Zviedrijas zinātnieku uzmanību.

Doktori Luči ir piedalījušies lielas laboratorijas ierīkošanā, kas atklāta 1969. g. un kur Dr. O. Lucis ir hormonu nodaļas direktors.

Šī laboratorija nodarbina 30 cilvēku un dod analīzes visiem Jaunskotijas ārstiem un slimnīcām. Ar 1965. g. O. Lucis ir fakultātes palīgprofessors patoloģijā.

Lucis sola iet ievērojamus tālākus ceļus medicīnā un fizioloģijā: viņa lielais darba spars, kas ļāva pārciest bēgļu laika traucējumus, labie skolotāji un universitātes, tagad labs institūts, liels darba atbalsts no laulātās draudzenes — ir ļīla sekmēm. Par produktivitāti runājot, Luča darbu saraksts rāda, ka viņš iespiež caurmērā 5 darbus gadā.

Baltijas Universitāte, tagad vēstures un atmiņu objekts, var būt lepna uz savu audzēkni, kas 1940-os gados mierīgi, bet cieši tvēra zināšanu sākumu pie mums, tad citur pasaulē, lai pats izaugtu līdz pasaules vārdam.

O. Lucim ir bijuši ļoti labi skolotāji eksperimentālā un pētniecības medicīnā, jau minēto Venningas un Brauna personās, kas arī Lučus ļoti cienī.

Zināms, divkāršais doktors Lucis ir biedrs daudzās zinātniskās biedrībās un piedalās kongresos dažādās pasaules vietās. Luča vārdu min un sniedz viņa dzīves aprakstu *American Men of Science, Who's who in East, Dictionary of International Biography* u.c.

Nākotnē biologi vairāk un vairāk dzirdēs par Amerikas latvieša Ojāra Luča sasniegumiem!

TEODORS SPĀDE

Pirmais latviešu admirālis

Cik pievilcīgs var būt kaut mazais stūris,
Ja rūpīgi to pētī, kopj . . .

1918. g. dibinātai, jaunai Latvijas valstij bija vajadzīgi bruņoti spēki. Tie jau pašā sākumā cīnījās, lai atbrīvotu zemi no okupantiem, kas bija nākuši no rietumiem un austrumiem. Arī kaŗš uz ūdeņiem, kaut mazā mērogā, ātri iezīmējās atbrīvošanas kaŗā. 1919. g. vasarā sāka gaitas bruņotās laivas Aiviekstes flotilijā, bet oktobrī, Bermonta uzbrukuma likvidēšanā, ļoti sekmīgi palīdzēja septiņi tērauda plāksnēm bruņoti tvaikonīši Daugavā — sauszemes kaŗaspēka uzbrukumiem, desantam. Lielākas flotes akcijas tur bija uzsākuši spēcīgie angļu un franču kaŗa kuģi. Arī brīvās Igaunijas kaŗa kuģi piedalījās Latvijas atbrīvošanas kaŗā — cīņās pie Bolderājas 1919. g. jūlijā pret vācu un Niedras valdības kaŗaspēka atliekām.

Norimstot atbrīvošanas kaŗa darbībai un valstij ievirzoties miera laika dzīvē, bruņotos spēkus turpināja attīstīt plānotai valsts aizsardzībai. Veidoja arī kaŗa floti, jo Latvijas jūras piekraste ar 494 km (243 km Baltijas jūras un 251 km Rīgas jūras līča krasta) aizņem 26% valsts robežas.

Par Latvijas kaŗa flotes kodolu 1920./23. g. kļuva no Daugavas grīvas izceltais, I pasaules kaŗa beigās nogremdētais, bet ļoti viegli bojātais palielais vācu mīnu kuģis M-68. To pārbūvēja Bolderājā un ar 1923. g., kā eskadras galveno kuģi — flagkuģi, ieskaitīja jaunajā Latvijas kaŗa flotē. Tas bija kombinēts mīnu kuģis un lielgaballaiva, 525 tonnu ūdenstilpumā, ar 4 lielgabaliem un 70 vīru apkalpi. Vārdā Virsaitis, šis kuģis palika visu laiku par flotes komandiera kuģi. Kad 1940. g. kuģi pārņēma krievi, tas vēlāk, 1941. g. kaujā ar vāciešiem, gāja bojā pie Kronštates.

Jūras virsnieku Teodoru Spādi satiku 1926. gadā, kad viņš bija, pēc ierašanās dzimtenē, iestājies Latvijas kaŗa flotē. Es pats biju Latvijas kaŗa flotes dienestā ar 1920. g., bet sakarā ar Latvijas Universitātes karjēras sākumu demobilizējos 1921. g. Pēc tam es vēl biju kaŗa flotē 1924. g. kā līdz turpmākam rīkojumam atvaļināts jūras leitnants — atkārtotās apmācībās uz Virsaiša — par navigācijas virsnieku. Vēlāk rezervē, arvien uzturēju, kā okeanografs, kontaktu ar kaŗa floti.

Jaunajai kaŗa flotei bija īpatnējs stāvoklis virsnieku kadra sastādīšanā. Kā zināms, bruņotos spēkos Latvijā gandrīz visi virsnieki bija mācījušies agrākās Krievijas militārās mācības iestādēs, bet Krie-

vijas kaŗa flotes sastāvā izcelšanās privilēģiju dēļ (tēvam bija jābūt ar muižniecības, virsnieka vai augstāka valsts ierēdņa tituli) latviešu tikpat kā nebija. Latvijā gan palika vai atgriezās turp pēc kaŗa vācu muižnieki, kaŗa flotes virsnieki — un kaŗa laikā iesauktie, militāri mazliet apmācītie bijušie tirdzniecības flotes stūrmaņi: pēdējo vidū jau latviešu bija daudz. Tad nu priekšgalā bija sākumā jāliek vācieši. Par flotilijas komandieri 1920-os gados bija nozīmēts Krievijas otrā ranga kapteinis Kurzemes grāfs Keizerlings. Vēl no īstiem virsniekiem dienēja prof. Kadiķa dēls un mēs — visjaunākie, bij. gardemariņi — Nikolajs Karlsons un es. Grāfam diezcik nepatikās redzēt mūs, trīs jaunos — un viņš ļoti labi iztika ar tirdzniecības stūrmaņiem, kas kaŗa laikā bija ieguvuši jūras praporščiku (karodznieku) pakāpes. Viens otrs no viņiem jau bija drošsirdīgs un centīgs, bet arodskolu tipa tirdzniecības jūrskolu izglītība bija tālu no ikkuŗas zemes kaŗa flotes virsnieka kapacitātes, kur — tehnisko prasību dēļ — mācības skaita un absolventus graduē līdzīgi augstskolām.

Tādas Latvijas kaŗa flotes vadības krīzes laikā parādījās kadru sastāvā bij. Krievijas flotes virsnieks, pāris gadus dienestā par mums ar Karlsonu vecākais — Teodors Spāde.

Jaunā virsnieka kaŗa karjēra bija īpatnēja. Dzimis 1891. g. Ventspilī, viņš 23 gadu vecumā, tieši I pasaules kaŗa sākumā, 1914. g. bija beidzis Rīgas Politehnisko Institūtu ar inženiera-mehaniķa gradu. Lai pildītu kaŗa dienestu, viņš uzņēmās brīvprātīgi likt, kā eksterns, eksamenus Krievijas jūras kaŗa mācības iestādē un braukt jūras praksē. Tādos izņēmuma gadījumos, ar jau pabeigtu citu speciālu augstskolu, aspirantam izcelšanās „privilēģiju” neprasīja. Kļūvis par virsnieku kadra sastāvā, leitnants T. Spāde bija uz bruņu kuģa Ivan Zlatoust, piedalījās kaujā Melnajā jūrā ar vācu kreiseri Goeben un kaŗa beigās komandēja torpēdu kuģi. Šī bija laimīga speciālitāšu kombinācija: bruņots ar tehniskām zināšanām kā mechanikas inženieris, viņš tagad bija mācījies navigāciju, artilēriju, mīnas, kaŗa taktiku un citas virsniekam nepieciešamās zinātnes. Un šādu personu, jau piedzīvojušu jūras virsnieku — latvieti, izdevās dabūt Latvijas kaŗa flotei.

Drīz pēc dienesta uzsākšanas Rīgā kapteinleitnantu Spādi komandēja uz Francijas Jūras Akadēmiju, lai gatavotos modernas flotes vadītāja amatam, jo Latvija Francijā pasūtīnāja 2 zemūdenes un 2

mīnu tralerus. 1928. g. Spāde beidza šo jūras akadēmiju un atgriezies uzsāka dienestu komandētājos amatos Latvijā. Kā pirmais tāds bija flagkuģa Virsaiša komandēšana, vēlāk eskadras štaba priekšnieka amats.

Jaunajai Latvijas kaŗa flotei bija ievadīti un tagad jāizstrādā uzdevumi valsts aizsardzībai kaŗa gadījumā. Ir cita lieta, vai šos aizsardzības spēkus iznāca lietāt attiecīgā brīdī, bet tāpat jau bija 1940./41. g. ar visiem Latvijas bruņotiem spēkiem. Tagad var mierīgi runāt par tiem taktiskiem uzdevumiem, ko jūras kapt. Spādem nācās izveidot: 1931. g. viņu aizgājušā admirāļa grāfa Keizerlinga vietā iecēla par eskadras komandieri. Latvijas mazajai flotei nebija paredzēti uzbrucējas, bet aizsargātājas uzdevumi. Jūras piekrastes ūdeņus, bet sevišķi Rīgas jūras līci, varēja „nomīnot”. Tādam nolūkam bija domāti jaunie mīnu izlicēji, arī Virsaitis, bet ienaidnieka mīnu traleru un lielo aizsargkuģu darbības traucēšanai, kad tie sāktu vilkt ārā mūsu izliktās mīnas — zemūdenes. Vajadzēja prast labi rīkoties ar modernajiem mīnu un zemūdens tehnikas līdzekļiem, mācīt un uzturēt kaŗa personālu, rīkot manevrus, bet arvien tādā mērogā, kas neprasītu valstij ārkārtējus līdzekļus. Bija jāpazīst ļoti labi arī savi jūras ūdeņi, un eskadras komandieris Spāde veltīja tam sevišķu vērību, aicinot talkā Universitātes un citu resoru iestādes, lai izgatavotu jaunas kartes, noteiktu vissīkākos orientēšanās priekšmetus krastā, pārmērītu dziļumus, labi zinātu ūdens īpašības, kas ir tīrs pētniecības darbs. Te nu radās dzīvs kontakts kaŗa flotei ar Universitāti.

Ja es būtu turpinājis tūliņ kaŗa dienestu, kur biju 2—3 g. jaunāks par T. Spādi, varbūt būtu bijis viņa štaba priekšnieks. Bet biju aizgājis uz zinātnisko darbu jau 1921. g., 1931. g. biju privātdocents ģeofizikā, un tieši šai sakarā — hidrografiskiem un okeanografiskiem darbiem — mani ar līdzstrādniekiem eskadras komandieris aicināja kaŗa flotei palīgā. Izlēmām precīzai kompasu lietošanai uzmērīt zemes magnētiskos elementus Latvijas jūras ūdeņos (Finanču ministrijas atbalstīti), kontrolēt jūras kartes, pildīt termiņos hidroloģiskos jūras ūdens pētījumus — sevišķi Rīgas jūras līcī. Tā nu kļuva pastāvīgs viesis jūras kapteiņa, ar 1931. gadu admirāļa T. Spādes vadītā flotē — uz kuģiem jūrā un aprēķinu darbos štabā. Zināms, sadarbība

bija ideāla ar trīskārtīgu speciālo augstāko izglītību ieguvušo izcilo admirāli. Bez pārspilējuma, Latvijas jūras ūdeņi, sevišķi Rīgas jūras līcis, bija pazīstami kā viena no vislabāk izpētītām jūras daļām vispār. Daudzas zinātniskās publikācijas, arī mana doktora disertācija (*Océanographie des Rigaischen Meerbusens*), skāra Latvijas jūras ūdeņus, kurus varējām pētīt no admirāļa Spādes vadītās flotes kuģiem. Vairāki virsnieki nāca klausīties arī manas okeanografijas lekcijas Universitātē.

Kopš 1933. g. admirālis Spāde lasīja lekcijas jūras kara jautājumos Latvijas Universitātē un ar pseudonīmu Periskops piedalījās ar daudziem rakstiem militārā un vispārējā presē. Ar LU korporāciju Tervetia admirālim bija saites kā goda filistram.

Citā kollēģiālā aspektā daudzi latvieši bija saskarē ar admirāļa mierīgo, nosvērto, zināšanām apbruņoto personību: lai minētu šē kaut jūras sportu vai sportu vispār. Admirālis atrada laiku būt par Latvijas jachtkluba komodoru un ar 1936. g. vadīja arī laikrakstu *Sporta Pasaule*.

Ārzemēs cienīja latviešu admirāli: to rāda daudzās goda zīmes — ordeņi, ko daudzas valstis bija viņam piešķirušas. Valdība cienīja savu pirmo admirāli — latvieti, un vēl grāfa Keizerlinga laikā valsts prezidents G. Zemgals ņēma jauno jūras kapteini Spādi sev līdz braucienā uz Zviedriju, kad prezidents viesojās pie tās karaļa.

1941. gada jūnija ļaunā deportācija skāra arī admirāli Spādi... Rūdītais jūrnīeks, pavadījis 29 gadus izsūtījumā, mira 79 gadu vecumā, 1970. gadā, Karagandā. Viņa laulātā draudzene, pazīstamā Rīgas ārsta A. Pētersona meita, pašlaik mīt trimdā Zviedrijā, brālis — tālbraucēju kapteinis un ievērojamais zēģelētājs ir miris, bet pēdējā dēls, bij. Latvijas flotes virsnīeks, dzīvo Amerikā.

Līdz šim vienīgā Latvijas admirāļa Teodora Spādes vārds paliks cieņā mūsu un kaimiņu militāro un jūras zinātņu annālēs. Es kā bij. flotes virsnīeks un vēlākais jūras zinātnīeks esmu laimīgs, savā darbā sastapis draugu — latviešu admirāli.

ZENTA MAURIŅA

Tautas balvas laureāte rakstniecībā, esejiste, kas spoži nes latvietes vārdu rietumpasaulē

„Gott gab ihr den Schlüssel durch Leid, Schmerz und Kampf, und sie behält ihn nicht für sich, sondern öffnet damit allen die Tür ins Aller-Innerste” . . .

Dievs devis viņai atslēgu caur ciešanām, sāpēm un cīņu, un viņa to nepatur sev, bet visiem atveļ durvis uz dvēseles dziļumiem...

Klausītājas izteiciens pēc Zentas Mauriņas priekšlasījuma Hamburgā.

Esam ar Zentu Mauriņu apmēram vienos gados. 1919. gadā savas durvis atvēra jaunā, brīvā Latvijas Universitāte, kurp devās jaunieši, kā un kad, pēc tikko norimušām vai vēl rimstošām I pasaules kara vētrām, varēja. Vīriešiem studentu gados kaŗš prasīja aktīvu piedalīšanos, tamdēļ pirms Rīgas studijām daudzi bijām jau 4—5 gadus kaŗojuši, lai tad varētu nākt uz savu pašu *Alma mater*, sākt vai turpināt studijas.

Filologiem un filozofiem bija ar matēmatikājiem viens galvenās ēkas spārns ar kopēju korridoru, un tā šo fakultāšu studenti bieži redzējās, ja ne pazinās, tieši sarunājoties. Un mēs, pirmo universitātes gadu studenti, apbrīnojām to komiltoni, kas saviem spēkiem nevarēja ienākt un aiziet no auditorijas, bet viņai palīdzēja universitātes kalpotājs Miķelsons... Šīs bālās meitenes neatlaidību studijās varēja sagaidīt tikai no jaunietes, kas apveltīta ar lielu gribas spēku un talantu. Studentes vārds — Zenta Mauriņa. Cīņu no bērnības, jau ķermeniski piemeklēta, cauri vidusmūža gadiem, iegūstot augstāko zinātnisko gradu, cauri II pasaules kaŗam, bēgulībai, ceļojumiem, sarakstot daudzus rakstus un grāmatas vairākās valodās, pulcinot un apbuŗot savos priekšlasījumos plašas auditorijas dažādās zemēs, tādu cīņu līdz rietumpasaules slavai izcīnīja šī latvju sieviete!

Zenta Mauriņa pati ir uzrakstījusi lielu autobiografisku trioloģiju, ko literātūrvēsturnieki uzskata par latviešu literātūrā nodibināto autobiografisko romānu: *Tālā gaita* (Die weite Fahrt), *Iedrīkstēties ir skaisti* (Denn das Wagnis ist schön), *Dzelzs aizbīdņi lūst* (Die eiserne Riegel zerbrechen) — un patiesībā kā papildinājums jāmin vēl viens biezs sējums: *Trimdas traģika* (Zviedrijas dienasgrāmata). Arī citos darbos lasām epizodes par viņas ievērojamā mūža gaitām. Divas dažādu autoru grāmatas (bez jau agrāk iznākušiem, piem., P. Ērmaņa rakstiem) — *Das Herz hat Flügel* (1957) un *Buch der Freundschaft* (1967) — ir arī veltītas Zentas Mauriņas dzīvei un sasniegumiem, pēdējā sakarā ar viņas 70 gadiem.

Mauriņas literāro darbu oriģināli rakstīti divi valodās: latviešu un vācu, jo autore vienlīdzīgi tās pārvalda. Trimdā, 25 gados, viņai ir izdoti 25 darbi vācu valodā (M. Dītricha apgāds Memmingenā) un tulkojumi zviedru un holandiešu valodā. Latviešu valodā iznākušo darbu skaits, sākot ar 1919. gadu, sniedzas pāri 25. Ja kāds grib

orientēties Mauriņas darbu bibliografijā, var atrast precīzas ziņas iepriekš minētās 1957. un 1967. g. izdotās vācu grāmatas *Das Herz hat Flügel* un *Buch der Freundschaft*.

Kā ir ritējis smago ceļu un lielo panākumu mūžs?

Dzimusi 1897. g. Lejasciemā kā ārsta Roberta Mauriņa meita, uzaugusi Grobiņā un Liepājā, kad turp pārcēla tēvu par apriņķa ārstu. Tēvs, Tērbatā studējis latvietis, arvien runājis ar bērniem latviešu valodā, bet māte — vācu valodā. Ar to meita Zenta iemācījusies vienlīdzīgi labi abas valodas. Vēlāk skolas gados nāca klāt krievu un franču valoda, kuŗās Mauriņa arī ir stipra. Māte bija profesionāli izglītojusies klavier spēlē Pēterpils konservātorijā, un, domājams, no viņas meita mantojusi lielo mūzikas mīlestību.

Patīkami ir ritējusi bērnība, līdz „ļunais milzis” paņēmis jauno ķermenī savā gūstā: meitene saslima ar bērnu trieku, un visam tālākam mūžam bija liegta brīvas staigāšanas iespēja. Tēva lielā mīlestība (tā laika medicīna nezināja atvairīt poliomiēlitu) prata palīdzēt bērnam un jaunietai, par spīti šim lielajam šķērslim, saglabāt gribu dzīvot un strādāt. Skolas gados drīz atklājās arī jaunietai izcilais talants. Spīdoši tika veiktas mācības toreizējā cara laika Liepājas krievu ģimnazijā, un pat direktīse teikusi: „Dievs mīl tādu, kā tu. Dievs tev ir devis neparastas gara dāvanas, lai tu mums, akliem, rādītu ceļu.” Sākās I pasaules kaŗš, kad Zenta Mauriņa ar zelta medaļu beidza ģimnaziju. Kas būs tālāk, ko es varēšu turpmāk darīt? — droši vien tā domāja jaunā abituriente.

Skaidra kļuva atziņa, ka jābrauc, kaut pat vienai, uz Rīgu studēt, kas citiem izlikās par pārdrošu soli. Arī vecā tēva ienākumi nav vairs tik spoži, lai meita, kustības nevarībā, varētu tikt vēlami apgādāta līdzekļiem. Skaidrs tomēr, ka brauciens uz Rīgu studēt filoloģiju notiek. Personiskie grūtumi tiek pārvarēti, tuvākās apkārtnes nepiemērotība top pārciesta, un universitātes aulas iepriecina centīgo, ļoti apdāvināto studentu.

Rodas arī skaistas draudzības, pazišanās ar gara darbiniekiem — Jāni Akurāteru, kuŗa noveles Zenta Mauriņa ir tulkojusi vācu valodā, tad ar dažiem profesoriem.

Fakultāte sāk pazīt Zentu Mauriņu kā izcilu runātāju jau pēc pirmās uzstāšanās semināros par Nīcši un Dostojevski. „Nekas nebija

iemācīts no galvas, jo savas domas nav jāmācās, tās taču zin"...
„Manu vārdu iespaids bija man kaut kas negaidīts, un jauna nezināma sajūta apreibināja mani,” — apmēram tā izsakās pati autore savās grāmatās. Tā, ar teikto vārdu, blakus rakstītam, Zenta Mauriņa savos turpmākos, gandrīz neskaitāmos priekšlasījumos, dažādās zemēs, ir valdzinājusi klausītājus!

1929. g. Mauriņa beidza Latvijas Universitātes filoloģijas un filozofijas fakultātes baltu nodaļu ar maģistra gradu. Uz šo laiku ir iznākuši 4 oriģināldarbi un viens tulkojums. Iesākusies literārā publicēšanās, un rakstu un grāmatu rinda kā lavīna veļas tālāk. Uzreiz parādījās autores garīgajā sejā ievērojamas spējas esejā. Šo formu Zenta Mauriņa ieveda latvju literātūrā. Subjektīvi iejūtoties, viņa esejā uzbuļ saistošu ainavu, jo autorei ir izcilas, krāšņas valodas lietātājas spējas: viss ir metaforu, figūru, epitetu, salīdzinājumu pilns. Lai pastrīpotu kādu domu, viņa gan, līdzīgi ekspresionistiem glezniecībā, manuprāt nepieturas reālītai, bet tas ir uzsvara, akcenta vajadzība. Viņa, piem., grāmatā *Cilvēces sargi* (Toronto, 1955, 105. lpp.) saka: „Tikai māksla spēj radīt paliekamas kultūras vērtības”... acīmredzot lietā vārdu „tikai” — akcenta dēļ, jo taču filozofija, zinātne — devusi iespējas veidoties cilvēka pasaules uzskatam, vai nav pat lielāka kultūras komponente — nesēja? Līdzīgi: „Nur das ist Wahrheit, wofür es keine Worte gibt” — te ir tāds pats, poētisks akcents.

Pat ārējās dabas apraksti mirdz: „Bija kāda skaista oktobra diena. Es nezinu, vai vēl kur pasaulē ir tādas zeltītas rudens dienas kā pie Baltijas jūras: var dzert dienu no roku slīpēta, zeltā ietverta stikla kausa.” Dziļa ir pārdzīvojumu un domu iztēle, un man šķiet, ka vairumā arī drūmie mirkli, skaistā valodā, neizskan tik nežēlīgi.

Ceļojumu apraksti ir iespaidu virkne, kur zeme, pilsēta vai celtne autorei asociējās ar veselu rindu kultūrvēsturisku, literāru atmiņu no visiem laikiem. Iepīti ir citāti, atziņas, vēlējumies, sentences.

Kā literātūrvēsturnieks Dr. H. Tichovskis saka: „Nav Zentas Mauriņas uzdevums informēt lasītājus. Viņa skaļ dvēseles dziļumus, skaidro un padara garu bagātu.”

Pēc Latvijas Universitātes absolvēšanas Zenta Mauriņa uzņēmas, kopā ar māsu, ceļu uz Eiropu, ar galveno nolūku klausīties Heidelbergas universitātes profesoru Gundolfa un Rikerta lekcijas.

Rīgā ar 1924. g. viņa bija strādājusi Tautas Augstskolā un līdzēja dibināt līdzīgu iestādi Mūrmuižā pie Valmieras. Skolas darbs arvien ir interesējis Mauriņu, un viņa strādāja kādu laiku mūsu ievērojamā Skolotāju Institutā Rīgā. Rīgā notika viņas daudzie atklātie priekšlasījumi un sistematiskais darbs pašas literārajā studijā.

Lieli notikumi Zentai Mauriņai bija viņas doktora disertācijas sarakstīšana, doktora eksameni un disertācijas aizstāvēšana Latvijas Universitātē par tematu „Friča Bārdas pasaules uzskats”. Jā, „iedrīkstēties ir skaisti” . . . Kā zinām, Latvijas Universitātes doktora grada, kā otra un augstākā zinātniskā grada, prasības ir lielas: to iegūt uzņēmās tikai personas, kas jutās spējīgas pretendēt uz profesūru universitātē. Šis Rīgas grads ir salīdzināms ar skandinavu, britu, franču un krievu augstākiem doktora gradiem, jo citur pazīstamais Dr.phil. vai Ph.D. grads patiesībā ir mūsu maģistra grada līmenī.

Četrās valodās kārtojusi doktora eksamenus, Mauriņa aizstāvēja iesniegto darbu, kā paredzēts doktorandam, publiski. Viņas grāmatā *Iedrīkstēties ir skaisti* jūtam dažviet kādu pārciestu rūgtumu, it kā universitāte nebūtu īsteni administratīvi izkārtējusi disertācijas aizstāvēšanu, arī aizdomas par naidu, — bet jāzin, ka mums doktorandiem bija jānāk simboliskā pazemotībā universitātes priekšā, jāapmierinās ar mazo akadēmisko aulu, jo tie nav universitātes svētki, bet zinātnes mācekļa pārbaude. Zenta Mauriņa, aizstāvot disertāciju, ieguva Latvijas Universitātes filoloģijas doktora gradu *summa cum laude*, kā pirmā sieviete fakultātē.

Sekoja darbs, ceļojumi pa Eiropu, kontakts ar literātiem un rakstniekiem (Šveicē ar Romēnu Rollānu), bet turpmākos un pēdējos Latvijas dzīves gados Mauriņa reprezentējās daiļliterātūrā: romānā un novelē. Līdz Zentas Mauriņas 25 gadu literārās darbības jubilejai 1944. gadā bija parādījušās 15 grāmatas, to starpā kopoto rakstu pirmie divi sējumi.

Sākās trimda, garā trimda, kas uz septiņdesmitajiem gadiem ir ievilkusies jau pāri gadsimta ceturksnim. Sākumā Zenta Mauriņa, sava dzīves biedra Konstantina Raudives pavadībā, pārcieš Vācijā visas kara un pirmā pēckara laika lielās grūtības, pēc tam viņi dodas uz Zviedriju. No šejienes Zenta Mauriņa ar savām vācu valodā izdotām grāmatām un priekšlasījumiem ieiet lielo tautu sfairā un atzī-

šanā. Daži romāni, esejas, monografijas rodas latviešu valodā, paralēli publicēšanai starptautiskā skalā, un liekas, ka tieši ar 1947. gadā iznākušo *Mosaik des Herzens* (tagad jau 6 izdevumos) Zenta Mauriņa iegūst Eiropas uzmanību. Vācu rakstnieks Hanss Karosa autorei raksta, izlasījis šo tiešām ievērojamo grāmatu: „Kur vien to uzšķīru, arvien sastopos ar teicieniem, kas tik dziļi skaņ, mundrina, aplaimo cilvēciski — iekšēji — un nekur nav tukšu nogurumu izsaucēju vietu. Kāds zināšanu avots — ir Jūsu, ciešanu pārbaudītā dvēsele.” *Sirds mozaīka* nāca klajā tieši fiziski un garīgi izmocītās Eiropas pēckaņa gados, kad visur vēlējas garīgu veldzi, lai nepazustu. Grāmatas viduspunktā stāv sāpju un prieka vērtības domas, kur caur sāpju dziļumu var atskanēt īsta prieka, draudzības un mīlestības augstā dziesma. Šo jauno balsi ātri uzņēma lasītāji, balsi, ko teic vēl Eiropā maz pazīstama rakstniece, bēgle — latviete. „Kas putnam ir spārni — tas cilvēkam draudzība, tā paceļ pāri dzīves putekļiem,” saka Zenta Mauriņa.

Pienāk aicinājumi uz priekšlasījumiem Vācijā, un tā iemīļotā Zenta Mauriņa ceļo uz turpat simts pilsētām divos gadu desmitos, kur viņu sagaida pārpildītas auditorijas.

Iznāk Mauriņas monografija vācu valodā par Dostojevski, latviešu valodā jau ir par Poruku, Brigaderi, Danti, latviešu valodā daudzas esejas. Kā darbos, tā lekcijās arvien redzam pamatdomu, kurp ved daudzkārt plašais materiāls: idejas pašas ir mērķtiecīgas. Pavīd kādreiz arī kāds skarbums un asāki vārdi par dzīves nežēlību (piem.: „Apmocība un steiga”, „Die Langeweile und der gehetzte Mensch”) — tās ir dusmas par to, ko gandrīz neiedomājamu cilvēks otram var darīt.

Ja Zentu Mauriņu skaita piederīgu visai Eiropai, viņa pieder arvien mūsu tautai. Viņa ir rakstniece, kas grib arī latviešu kultūru ienest Eiropas spektrā. Viņa tik bieži min savos darbos dzimto zemi un dainas. Atceros, kādā mazā Eiropas pilsētā redzējis viņas grāmatu skatlogā, prasīju vienkāršajam grāmatu tirgotājam, kas ir šī autore. „Eine Lettin, die allen uns gehört” — bija atbilde.

Zenta Mauriņa ir vai ik dienas saskarē ar subtilāko no mākslām — mūziku. Zīmīgi ir tas, ka pati tikai kā mūzikas karsta mīlētāja dod mūzikas iespaidu ainavas savā subjektīvā plāksnē, kas bieži var ap-

mierināt arī mūziķi — profesionālu. Skaista ir Mauriņas eseja par viņas draugu, ievērojamo pianisti Elliju Neju: „Mūzika ir miera un mīlestības apvienotāja saite cilvēku un tautu starpā.”

Mūsu tautiete ir izcili un pelnīti godināta. Bez Tautas balvas (1969. g.) Zenta Mauriņa saņēma jau 1950. gadā Zviedrijas karaļa kultūras fonda prēmiju. Tad viņu godināja franči ar Elzasas akadēmijas kultūras fonda balvu. Bonnas valdība 1968. g. piešķīra Zentai Mauriņai Vācijas Federālās republikas 1. šķiras Nopelnu krustu un 1971. gadā — Konrāda Adenauera 10.000 marku godalgu literātūrā.

Pilnvērtīgā dzīve ir kā pateicība Radītājam — par dāvātām izcilajām spējām!

TĀLIVALDIS ĶENIŅŠ

Starptautiski pazīstamais latvju skaņradis

„Jācer, ka katrs skaņdarbs runā savu valodu, saista ar kaut ko īpatu. Ja klausītājs to nejutīs, tad nelīdzēs ne analīzes, ne programmas piezīmes, un skaņraža domu un inspirāciju — pasaules vējš būs aizšalcis bezgalībā.”

T. Ķeniņa noslēguma vārdi, paskaidrojot 1970. gada V Kanadas latviešu dziesmu svētkiem komponēto III simfoniju.

Pēc latvju dziesmu pirmajiem veidotājiem ap 19. gadsimta vidu — Jāņa Cimzes un Kārļa Baumaņa, pāri ievērojamam Andrejam Jurjānam (ja te neminam dažus citus vecākus autorus), mēs pienākam gadsimta beigās pie latvju lielā skaņraža Jāzepa Vītola, kas pacēla latvju mūziku un deva tai skolu.

Tāls ceļš latvju mūzikā ir noiets no Cimzes līdz Vītola audzēkņu pēdējai paaudzei un vēlāk izglītotai jaunai latviešu skaņražu audzei. Ja tautas dziesma ir tikpat veca kā valoda, tad harmonijas un kontrapunkta (vairāku melodiju pretstatu) apzināta lietošana mūsu mūzikā sākās vēl. Kad Eiropā bija izskanējis Bachs, arī vēl Bēthovena laikā, mūsu tauta atradās dzimtniecībā. Laikā, kad notika brīvvaldība, 1819. g., Bēthovens jau bija uzrakstījis 8 no savām 9 simfonijām. Kad Eiropu valdzināja Šopēns, mūsu senči vēl kūla klaušu rijas. Vēlāk, vēl tālu 20. gadsimtā, mēs dzīvojām līdz romantiskai mūzikai — vai gribējām un gribam šo laikmetu īsti, pilnīgi pārdzīvot? Vītols un viņa laika skaņraži, pretestību nesadragāti romantiķi, turēja savā gaismā mūs ilgi. Varbūt jāsaka par Vītolu, ka viņš, līdz pat nāvei 1948. gadā palicis viengabalains romantiķis, būdams ass pret katru tā saucamo terces harmonijas un toņkārtas stabilās izjūtas mūziku, arī ieslēdzies Pēterpils un Rīgas darbā un neiedziļinājies, kas notiek Rietumpasaulē, — savu lielo audzēkņu paaudzi nestimulēja meklēt radikālākus ceļus, kaut gan zināmu brīvību viņš neliedza. Tā Rīgā līdz 1944. gadam latvju skaņražu saimē parādījās viens otrs, kaut gan ne pārāk krass, bet „revolūcionārs” rakstītājs.

Viss attīstās, aug, mainās, vai tas būtu mūsu ārējais dzīves veids, vai mūsu garīgais *credo*. Māksla, garīgo pārdzīvojumu sniedzēja, arī rod citu izpratni arvien grūti definējamam daiļumam. Ja cilvēce kaut kad, kaut kur būtu uzcēlusi žogu mākslas attīstībai, mēs taču nebūtu neko citu redzējuši vai dzirdējuši, kā to pēdējo, „uz visiem laikiem atzīto” daiļuma laikmetu, kas toreiz dominēja. Tad mēs būtu palikuši nabagi.

Māksla, daiļumu meklējot, arvien glabā arī vēsturi un rāda laikmeta stilus. Jaunradē mēs taču neatkārtojam Haidnu vai Leonardo da Vinči, bet gan apzinīgi tos eksponējam kā daiļuma paudžus savā toreizējā varenā stilā.

Mūzikas attīstībā jau ar rietumu kultūras senlaikiem ir mainījušies uzskati par labo un it kā „nepieņemamo” mūziku. Var visumā formulēt mūzikas mākslas prasības un minēt tos elementus, kādiem jāfigūrē īstā mūzikā un kas nosaka tās vērtību. Tie ir melodija, harmonija, ritms, kolorīts, kompozīcijas forma. Te nu sākas debates par to, kas šos elementus ir labs un pieļaujams, kas — slikts un nepanesams. Analogijā ar citām mākslām — laikmetam sava loma: vai, piemēram, Haidns būtu akceptējis Debisi, par Stravinski nemaz nerunājot?

Kas ir mazāk parasts tagadnes mūzikā? 1. Melodijās vai melodiju kopsalikumā (kontrapunktā) ir dotas brīvas rokas, kaut bez konsonanču (saskaņu), terces akordu „atpūtas”. Kontrapunktā, polifonijā, tagad liek ikuņas melodijas, kas arī pašas kļuvušas robustākas, īsas, svārstīgas. 2. Harmonijā neatzīst obligāto terču būvēto akordu kā vienīgo saskaņu, uz kuņu jāved atrisinājuma ceļā (kā agrāk) disonances. Arī toņkārtas ieturēšana vai „likumīga” pāreja no vienas toņkārtas otrā, ko saucām par modulāciju, netiek prasīta. Tāpat neprasa un neiznāk fražu noslēguma, zināmu beigu akordu rinda — kā kadences, ar ko bija sevišķi bagāta priekšromantisma mūzika. 3. Ritms ļauj arvien būt īpatnēji attīstīts. 4. Koloritu var vēl meklēt, bet gan dažreiz šos „pētījumus” pārspīlē: vai tad vajag spēlēt klavieres, novietojot uz stīgām metall un koka gabalus? Mēraukla te ir aistētika, ne oriģinālītātes tieksme. 5. Kompozīcijas forma kļūst tagad miglaināka, varbūt tā ir jāmin. Domājams, ka teorija šai aspektā nāks vēlāk — jo ir vērts meklēt jaunas formas, ne tikai paliekot pie vecajām — dziesmas, rondo, sonātas u.c., kur temas un frazes novieto zināmā secībā, ilgumā, kompozīciju sadala posmos, lai tanī būtu iespējams orientēties. Bez formas, kaut jaunas, gan būtu chaoss. Modernās mūzikas melodiski—harmoniskos kopvijumos tekstūra ir vieglāka. Blīva tekstūra, piemēram, ir Vāgneram, viegla Stravinskim, un kaut mūsu pašu Ķeniņam. Modernā mūzika vairās arī no daudzvārdības, subjektivitātes (kas sevišķi bija romantiskā mūzikā), tā ir „absolūtāka” un „taupīgāka”.

Daudz ko jau no tagadnes mūzikas aizmirsīs, bet lielākās personības nostabilizēs 20. gadsimta mūziku, dos iespēju rasties attiecīgai teorijai, kā Šēnbergs rādīja dodekafoniskās mūzikas teoriju, jaunās

toņu rindas (note-row) iespēju gājieniem, kur brīvi un vienlīdzīgi rīkojās ar oktāvas visiem 12 toņiem, bez atslēgas zīmēm — ko agrāk lika sākumā, lai rādītu dominējošo toņkārtu ar tās „galveniem akordiem”. Mēs ejam kādiem jauniem apvāršņiem pretim, un ne tikai ar šo 12-toņu mūziku vien. Zināms, visam tam jānotiek aistētiskā godīgumā un bez pozēs. Un šo pagaņāko starpposmu rakstā par mūsu Tāļivaldi Ņeniņu es dodu, lai varētu tuvoties zināmā cieņā tai mūzikai, kas seko pēc mums tik pazīstamā un labi saprotamā romantisma. Šinī jaunā posmā nopietni un solidi ir ienācis, kā viens no pirmiem latviešu skaņražu saimē 20. g. simtā, pasaules mērogā — Tāļivaldis Ņeniņš.

Dzimis 1919. g. 23. aprīlī kā ievērojamo latvju kultūras darbinieku — Ata (1874—1961) un Annas (1877—1950) Ņeniņu dēls, Tāļivaldis pavadā savu bērniību un pirmos jauneklā gadus Rīgā pie mātes, kas, materiāli un garīgi turīga, varēja dot saviem bērniem labu audzināšanu. Apmeklējot Rīgas Franču liceju, Tāļivaldis Ņeniņš apguva valodu un iepazīnās ar tās nācijas pasauli, kas vēlāk viņu ievēdā jaunā mākslas pasaulē. Izglītošanās mūzikā, klavierēspēlē, sākās jau agri — pie Mirdzas Viņneres (Viņneru Ernesta sievas), tā turpinājās pēc viņas nāves pie komponistes Lūcijas Garutas.

Drīz pēc tam māte Ņeniņu aizsauca uz Parīzi, un tā 13 gadus vecais zēns, novietots Mentonas kolledžā, varēja mācīties kā zinātnes, tā mākslas. Pārejot 1933. g. uz Grenobles liceju, viņš atradās kopā ar citiem latviešu zēniem, kas bija kā stipendiāti sūtīti no Rīgas. Ja arī mūzikas mācīšanās nebija pirmā vietā (vecāki lolojuši redzēt pēc tam savu dēlu Parīzes politisko zinātņu augstskolā, lai mācītu par diplomātu), tomēr Ņeniņš neatmeta klavierēspēli, sevišķi nododamies romantisma laikmeta autoriem.

Grenoblē T. Ņeniņš sasniedza savus 20 gadus un, beidzis liceju, atgriezās it kā atvaļinājumam mājās. Kaņa dēļ tomēr atgriešanās uz Franciju nebija iespējama, un jauneklis kalā domu par izglītības turpināšanu Rīgā. Šoreiz — mūzikas virzienā. Ieradies 1940. g. rudenī pie prof. Jāzepa Vītola, lai kandidētu uz kompozīcijas klasi Latvijas Konservātorijā, saņēma vēl gan atbildi, ka jāiet sākumā mācīties sagatavošanas klasē pie prof. Ā. Ābeles. Pēc tam iekļuvis kompozīcijas klasē, pie J. Vītola, Ņeniņš ļoti sekmīgi beidza vienu kursu pēc otra:

ar izcilām sekmēm harmonijas, kontrapunkta un fūgas mācību. Klavier spēli viņš bija mācījis pie doc. A. Žilinska. Vēl palika pēdējais gads — sonātas rakstīšana, bet kara apstākļu dēļ Rīga bija jāatstāj, jābūt iedalītam Kurzemes būvpulkā. Kara beigās Tālivaldis Ķeniņš sagaidīja Rāvensburgā, Vācijā, kas laimīgā kārtā izrādījās nolemta franču okupācijas zonai. Kādu laiku mūzicējis tur, viņš lūkojās, kā nokļūt Francijā.

1945. g. rudenī Ķeniņš bija jau Parīzē un varēja turpināt savu mūzikālo izglītošanos Nacionālā Konservātorijā. Pieci gadi bija pagājuši mācībās Latvijas Konservātorijā, otru piecus liktenis bija laimīgi lēmis Parīzei — šai romāņu un arī pasaules mūzikas kultūras svētajai vietai!

Galvenais profesors kompozīcijā bija Tonijs Obēns, impresionista Dikā skolēns (Tony Aubin), sākumā arī Simons Plē-Kusads (Plé-Coussade), kas atbalstīja Ķeniņu morāli, dažreiz arī materiāli. Parīzē kā lielā mūzikas centrā bija cita mūzikas atmosfāra, nekā Ķeniņš bija redzējis agrāk. Ķeniņš man stāstīja, ko Obēns, ieraudzījis sākumā rakstītās, pat lielo formu kompozīcijas, teicis: „Kā tad jūs, jauns cilvēks būdams, rakstāt tik vecu mūziku!”

Studijas turpinājās arī pie franču novatora Olivera Mesiena (Olivier Messiaen), un Ķeniņš beidza Parīzes Konservātoriju kā laureāts 1948. gadā. 1950. g. viņam piešķīra *Premier prix* un 1951. g. latviešu dziesmu dienās prof. J. Vītola prēmiju. Ķeniņa darbi sāka bieži atskanēt dažādos Eiropas centros arī ārpus Parīzes; sevišķi jāmin 1950. gada Jaunās mūzikas festivāls Darmštātē.

Tai pašā gadā Ķeniņš apprecēja Valdu Dreimani un 1951. gadā atstāja Eiropu, dodoties uz Kanadu. Sākuma darbs viņam bija ērģelnieka amats latviešu draudzē Toronto un privāta klavieru studija. Bet drīz vien enerģiskais skaņradis un mūzikologs atrada iespēju strādāt Toronto universitātes mūzikas fakultātē, sākumā kā asistents, tad (1955. g.) lektors, 1960. g. asistentprofessors un 1967. g. jau ievērojamā ārkārtas profesora (Associate Professor) amatā, kur pašreiz māca harmoniju, kontrapunktu, fūgu, formu un 20. g.s. kompozīcijas stilu. 1971. g. Kanadas Kultūras Padome Otavā Ķeniņam, kā jau labi pazīstamam un ražīgam skaņradim, piešķīr augstāko balvu mū-

vācu pianists H. Barts, tālāk trio, citas sonātas, kvarteti, svītas, fantazijas, koncertīni, partitas, dialogi, kuŗu visu kopskaits tuvojas 30.

Ievērojama kompozīciju grupa ir orķestŗa darbi un koncerti. Zīmīgi, ka pirmais klavierkoncerts (1946) ir vēl ar tonkārtas norādījumu (minoru). Pirmā simfonija datēta ar 1959. gadu, tad seko dažādi gabali, divkāŗšo koncertu vijolei un čellam ieskaitot, līdz kamēr nonākam pie otrās (1968) un trešās (1970) simfonijas.

Viens no lielākiem Ŷeniņa darbu raksturotājiem sarīkojumiem, sevišķi latviešu saimei, bija 1970. gadā rīkotie V Kanadas latviešu dziesmu svētki Toronto. Tur izpildīja pirmo reizi trešo simfoniju. Darbs ir galvenokārt kontrapunkta rakstībā, šķautnainiem ritmiem, nav vairs tradicionālā formā ar divi temām, lakonisks, bet nelokāms savā mūzikālā pārlicībā, tādēļ cilvēcisks, īsts, vietām pat lirisks. Pēdējās simfonijas daļas pamatmotīvs ir bazēts 12-toņu sistēmā, brīvā konfigurācijā un, teiksim, agresīvā harmoniskā apdarē. Svētkos dziedēju arī ērģeļu svītas prelīdi un tokātu, kas uzrakstīta jau 1967. gadā. Prelīdei ir neoklasiskais kontrapunkts ar fūgas iezīmēm. Tokātā ir izmantota visa ērģeļu dinamiskā skala.

Bez šiem lielākiem un mazākiem darbiem Ŷeniņam vēl ir mācības mūzika un miniatūras, ko bieži izmanto pedagogi. Kādās 20 skaņu platēs ir ietilpināti Ŷeniņa darbi, kā atsevišķi, tā kopā ar citiem autoriem.

Kā raksturosim īsos vārdos Tālivalža Ŷeniņa mūziku? Nav viegli pārskatīt visu viņa darbu struktūru un līdzekļus. Diemžēl vairāki recenzenti par koncertos izpildīto un pēc tam analizēto Ŷeniņa mūziku ilgi runā vispārējās frazēs (arī I. Sakss u.c.), kas maz audzina saprast un iemīlēt viņa mūziku. Minēšu savas domas, savas analīzes rezultātā. Pirmkārt, Ŷeniņš ir izcils kontrapunktiķis — melodiju vijējs. Melodijas dažreiz ir paskarbas, bet dažreiz arī liegas, piem., klavieru sonātā (1961). Otrkārt, harmonijas līdzekļos viņš agrākos darbos ir izlietājis pat trīsskaņu tonālos akordus, bieži vien ar tieksmi uz romantisko minoru. Kadences, kas šur tur agrāk bijušas, tagad izzūd, nav arī nekādu modulāciju, bet 12-toņu rindas izvēle ir šur tur saskatāma. Īstās akordu atonālītātes (vertikālās politonālītātes) izvēle nav raksturīga, bet gan horizontālā vairāku tonkārtu lietošana, kas jau sastopama pat Bacha (vēlāk arī citu, piem., Ravela) mūzikā.

Zināms, romantiskais, subjektīvais vai arī varonīgais, ausij „pierastais” harmoniskais tēlojums nav atrodams. Ķeniņš ir vairāk „absolūtās” mūzikas autors. Treškārt, faktūra, balsu kopējais saturs, audums ir, kā teicu, viegls, un visur tas uzreiz nesaista klausītāju. Man liekas, ka šur tur viņa kameramūzikā, kaut vai sonātā čellam un klavierēm, dažreiz čello ir par vieglu, neparastu augstumā, ar ko visu mazāk saistīgs. Šai sonātā klavieres vispār dominē un ir ar ļoti interesantu partiju. Čello gan savdabīgs, bet arī ar atkārtojumiem figūrās. Vispār modernā mūzikā atkārtojumi, sevišķi izrotājumos, ir mazāk akceptējami un bieži robežo ar vienvēidību. Taču gaŗlaicības Ķeniņam nav, Ķeniņš ir kondensēts, kaut savā vieglā faktūrā. Ceturtkārt, Ķeniņa darbu ritiskā puse ir interesanta. Piektkārt, viņa darbiem ir laba forma, kas ļauj sekot domām un mērķtiecībai. Neņemot pilnībā agrākās dziesmas, variācijas, rondo vai sonātas formas, Ķeniņš uzbur citas kombinācijas, citu logatu, kas ļauj klausītājiem orientēties mūzikas tecējumā.

Sekosim, centīsimies izprast Tāļivalža Ķeniņa mūzikas jaunās vērtības, ko viņš 20. g.s. ir devis — pats labi pazīdams un cienīdams arī iepriekšējos laikmetus un stilu.

Ir pareizi, ja Ķeniņu salīdzina ar Vītolu, kā to darījis tagadnes mūsu labākais mūzikologs V. Bērzkalns 1970. gadā, žurnālā *Latvju Mūzika* sniedzams izcilu rakstu par Ķeniņu. Ķeniņš un Vītols: abi ir ļoti solidi izglītojušies katrs savā laikmetā, ir spēcīgi jaunradē, abi ir akadēmiski mūzikas skolotāji konservātorijās, abi — latviešu dēli — ar starptautisku vārdu!

ATIS TEICHMANIS

Pasaules foruma violončellists

A. Teichmanis ir čellists, kas spēj apvienot eleganci un vienkāršību... Viņš parādīja savu augstāko kvalitāti kā starptautiskas reputācijas virtuozs.

— No *Badische Zeitung*, Freiburgā

Priekš vairāk nekā 40 gadiem Latvijas Konservātorijas pavasara eksāmenos mēs, kompozīcijas klases 1. kursa audzēkņi, beidzām, katrs savā klasē, un pārspēlējām iepriekšējā dienā (un naktī!) uzrakstītās korāļu variācijas un laicīgās prelīdes, kad tikko tanī rītā atnācis čello klases audzēknis Atis Teichmanis uzsāka kaut kur savā telpā beigu eksāmena mēģinājumu tik skaisti un dzidri, ka, pārtraukuši savu mūziku, apbrīnojām viņa ievērojamo tehnisko, melodisko, mūzikāli niānsēto, gatavo spēli. Zinājām viņu jau iepriekšējos gados, bet šī nejaušā sagādīšanās palika mūsu, jauno autoru, dziļākajā atmiņā visam mūžam. Atis Teichmanis studēja pie prof. A. Ozoliņa, mēs bijām pie prof. J. Vītola: P. Barisons, A. Žilinskis, V. Upenieks un es.

Jau tanīs pašos trīsdesmitajos gados Teichmanis kļuva pazīstams arī ārzemēs, kur spēlēja kā solists ar Varšavas filharmonijas, Prāgas radiofona orķestri, bez tam jau koncertēja Stokholmā, Budapeštā, Helsinkos. Pastāvīgā vietā viņš bija kā Rīgas radiofona orķestra 1. solo violončellists (1932—1944), Rīgā nodibinātā prof. J. Vītola trio dalībnieks (ar V. Ruševicu un J. Ķepīti), bet 1940. g. arī Latvijas Konservātorija viņu aicina par savu mācības spēku, kur viņš paspēj būt līdz trimdai — četrus gadus.

1907. g. Liepājā amatnieka ģimenē dzimušais latvju talantīgais mūziķis 1944. g., līdzīgi daudziem, kļuva trimdinieks, bet viņa vārds ārzemēs jau bija zināms: pēc trīs gadu līdzspēlēšanas Latv. stīgu kvartetā Vācijas trimdā 1947. g. Valsts Mūzikas Augstskola (Staats-hochschule für Musik) Freiburgā aicina Ati Teichmani par čello spēles profesoru. Šis ir gods Rīgai, pareizāk sakot, tā ir Teichmaņa talanta, spēju un darba īstā atzišana Eiropas mērogā: tādus aicinājumus (zinātni ieskaitot) ieguva ļoti nedaudzi. Zinām arī, ko nozīmē darboties mūzikā tādā izcilā vidē kā tūkstoš gadu tradīcijām bagātos Eiropas centros! Būsim atklāti un apstiprināsim: Eiropa ir mākslu šūpulis, veidotāja un īstais avangards, arī kultūras glabātāja, kaut par pēdējo būt dažkārt iedomājas vēl virspusīgā Jaunā Pasaule. Tā nu Teichmanis varēja palikt vecajā, īstā mākslas vērtētājā kontinentā.

Atis Teichmanis — Vācijas valsts Mūzikas Augstskolas ordinārā profesora, stīgu nodaļas dekāna, senāta locekļa amatā — nekad nav pārveidojis savu latvisko vārdu un latviskās transkripcijas, vācu saknes uzvārdu (kā to viens otrs no latviešiem trimdā ir darījis, pielāgo-

joties jaunās zemes valodai), turējis un tur augstu savu mūzikas personību un kultūras cilvēka stāju, dižu Latvijas vārdu!

Izcilā latvieša vārds ir ievietots *Who's Who in Europe* un citos trīs leksikonos, pat kādā Austrumvācijas vārdnīcā. No Vācijas Teichmanis varēja tika aicināts uz citām zemēm un ievērojamiem mūzikas centriem. Visskaidrāk to rāda recenziju savilkums, ko varam lepnumā lasīt:

- Parīzē: Ir sevišķi atzīmējama viņa frazēšanas drošība, cēla lociņa lietāšana — bez sentimentālītātes vai retorikas, kas dod spēlei īpatnēju daiļumu. (Radio Belgique).
- Zalcburgā: Atis Teichmanis sniedza sevišķi kompaktu, individuālu priekšnesumu.
- Lībekā: Teichmanis ir sava instrumenta paties meistars. Ar pilnīgi atraisītu spēli, kas ir arvien gatava koncentrācijai, viņš suverēni pārvalda violončellu, kā to redzam tikai pie pirmās šķiras čellistiem. (Lübecker Nachrichten).
- Freiburgā: A. Teichmanis spēj apvienot eleganci ar vienkāršību... Viņš parādīja augstāko kvalitāti kā starptautiskas reputācijas virtuozs. (Badische Zeitung).
- Stokholmā: A. Teichmanis ir spožs violončellists, augstākas klases mūziķis... ar lielu tehnisku gatavību, tīru, dziļciltīgu toni un īstu frazēšanu. (Svenska Dagbladet).
- Londonā: Teicamu iespaidu atstāja violončellists Atis Teichmanis, pirmo reizi uzstājoties Vigmora zālē (London Musical Events). Hindemita agrā sonāta čellam un klavierēm, op. 11, ir agresīva un nedraudzīga, tomēr Teichmaņa — čellista ar bagātu toņa dažādību un dzīvu inteliģenci — rokās tā nekad neskanēja gaļlaicīgi. (Times).
- Hanoverā: Viņš sniedza Dvoržaka koncertu ar izcīlu meistarību — tehniski un spirituāli. (Hannoversche Presse).
- Hamburgā: Atis Teichmanis skaisti sniedza Haidna čello koncertu, rādīdams savu izcilo tehniku. (Hamburger Echo).
- Minchenē: Ar kultūrālo Ata Teichmaņa priekšnesumu Haidna koncerts ieguva sevišķu daiļumu. Viņš, ar augstāko tehniku un brīnišķo, tālu ejošo toni — ir viens no labākiem savā profesijā. (Süddeutsche Zeitung).
- Bāzelē: Atim Teichmanim piemīt lielākās mūzikālās, intelektuālās un mākslinieciskās dotības, kas padara viņu par izcīlu personību.

Viņa tonis ir pilnīgi tīrs — ar apbrīnojamu dinamiku un kustības dedzību. Savā spēlē viņš rāda kā vīrišķīgu spēku, tā arī precizitāti un smalkumu. (National-Zeitung).

Teichmani pavadījuši Hanoveras, Hamburgas, Minchenes u.c. ievērojami orķestri. Sonātās, kur abiem instrumentiem autors dod līdzvērtīgu lomu, Teichmaņa partners ir bijis vācietis Ramons Valters (piem., Londonā), skaņu plašu iespēlē — Helmut Barts u.t.t. Citās skaņu platēs — Vivaldi, Bacha, Haidna mūzikai — Teichmanim ievērojama loma ar kamerorķestri (ir arī Zēmaņa trio čellists). Kristofora (Christophorus) apgāds laiž klajā Teichmaņa un Barta plati — Jāņa Mediņa un Tālivalža Ķeniņa sonātu mūzikai.

Piederībā pie Capella Coloniensis orķestra Teichmanis bijis Japānā, Brazīlijā, Argentīnā, Čīlē, kā arī valsts uzdevumā piedalījies stīgu ansambļa turnejās Indijā, Pakistānā, Turcijā. Enerģiskais, spārnotais meistars gatavojis dažādus ciklus — Bēthovena darbu kopumu čellam, Bacha svētku izlasi u.c. Arī ASV un Kanadā ir bijis mūsu lielais mūziķis.

Kas aizveda Liepājas amatnieka dēlu — profesoru A. Ozoliņa (Rīgā), G. Hekinga (Parīzē), L. Helšera (Zalcburgā) audzēkni — līdz cienījamam akadēmiskam postenim lielajā mūzikas zemē, kļūstot par ievērojama solista un ansambļu dalībnieka vārda nesēju plašajā pasaulē?

Izcilais talants un rūpīgais darbs!

Ko prasa no perfekta stūdziniekā, redzams jau no kritikām. Pirmā kārtā — absolūti tīru toni — un toņa precizitāti, kas jādod pašam spēlētājam, piespiežot kreisās rokas pirkstus absolūti pareizā vietā uz pirkstu tvertnes — grifa. Te tonis nav ņemams mehāniski gatavs kā, piemēram, koka pūšamiem vai dažiem metalla pūšamiem instrumentiem. Bazūnes toņa precizitāte gan arī ir izpildītāja dzirdes un mākas rezultāts. Tātad dzirde un māka ir toņa tīrības noteicēja. Otrkārt, tonim jābūt skaistam, plašam, elastīgi veidotam dinamikā, ko nosaka lociņa lietošanas prasme, izpildītāja frazēšanas un vispār interpretācijas izpratne. Treškārt, abu roku tehniskās spējas — pasažās, augstās pozīcijās, picikatos, flažoletos, akordu tvērienos, kas viss, bez šaubām, saistās ar pirmajām divām prasībām.

Tā nu varam teikt, ka tie, kas esam klausījušies Ata Teichmaņa spēli, sajūtam līdz ar izcilo tehniku skaisti veidoto, dinamiski bagāto, precīzo toni un augsti inteliģento kompozīcijas uztveri. Tas ierindo Ati Teichmani, arī mūziķi ar savu personību, starptautiski labāko violončella meistarū rindās.

MIRDZA STŪRE

Ievērojama pianiste ar izcilu skolu

Das Konzert der Orchestervereinigung hatte besondere Bedeutung durch das Auftreten der jungen lettischen Pianistin, Mirdza Sture, die Liszts Klavierkonzert in A-dur in edler Ausreifung aller Virtuosen- und Ausdrucksfaktoren spielte. Glaubwürdig echt gelangen ihr sowohl die pathetischen als auch die vornehm-schwärmerischen Parteien, und das Figuren-Lauf und Passagen-Spiel hatte durchaus das Königliche, das Liszt fordert.

Berlīnes laikraksta Allgemeine Musik-Zeitung 1939. g. 17. febr. rindas.

Orķestrā apvienības koncertam bija sevišķa nozīme ar jaunās latviešu pianistes Mirdzas Stūres uzstāšanos, spēlējot Lista A-dūra klavierkoncertu visu virtuozu un izteiksmes faktoru dižciltīgā gatavībā. Isti un teicami viņai izdevās kā patētiskās, tā izcili sapņainās partijas, un figūru skrējieniem ar pasāžu spēli bija visgažām tas karaliskais, ko Lists prasa.

1920. gadā, valsts patstāvības pirmajos gados, nodibinātā Latvijas Konservātorija varēja izaudzināt mūziķus, kuŗus dzirdēja arī ārpus dzimtenes robežām. Konservātorijas dibinātājs un rektors Jāzeps Vītols, pats izcils un pieredzējis profesors ievērojamā un pasaulei pazīstamā Pēterpils Konservātorijā, Rīgā meklēja visām mūzikas speciālitātēm labākos pārstāvjus — mācības spēkus. Tos atradis, viņš varēja nostādīt Rīgas augstāko mūzikas mācības iestādi īstā Eiropas un pasaules līmenī — un labi audzināt jaunos māksliniekus.

Izcila Latvijas Konservātorijas brīvmākslinieces vārda nesēja, pildinājusies vēl Berlīnē, tur un citur ārzemēs koncertējusi, ir pianiste Mirdza Stūre, beigās arī klavieru docente konservātorijā Rīgā, tad trimdā Vācijā un Austrālijā — savā studijā, arvien uzstājoties arī koncertos.

Dzimusi nemierīgajā 1905. gadā vidusskolu skolotāja, Pēterpils universitātes absolventa Kārļa Stūres ģimenē, kas cēlies no senas saimnieku cilts Kursā, Ventpils apkārtņē, Mirdza auga Ventpils pilsētā. Tēvs jau Pēterpili ir bijis draugos ar latviešu mūziķiem — Paulu Jozusu un Dāvidu Sosti, un pie pēdējā, kad tas pārnācis uz Ventpili, sūtījis savu 7-gadīgo meitu klavierstundu un teorijas sākumam.

Par spīti I pasaules kara trimdas gaitām Iekškrievijā jaunā, mūzikā apdāvinātā meitene varējusi turpināt kā vispārējo, tā mūzikālo izglītību. 1918. gadā ģimene atgriezusies Ventpili, kur tēvs turpināja strādāt vidusskolā. Tanī laikā Mirdza varēja atrast Ventpili labu klavieru skolotāju — Minchenes konservātorijas absolventi Idū Kolmecu, kas viņu sagatavoja iestāšanās eksāmeniem Latvijas Konservātorijā.

Var iedomāties, kāds prieks bija apdāvinātai jaunietei uzsākt mūzikas izglītību mākslas augstskolā, kur pat jaunākā kursā katru pieņēma pēc rūpīgas mūzikālītātes un klavier spēles pārbaudes. Mirdza Stūre bija ieskaitīta Maskavas konservātorijas absolventa, Īgumnova izcilā audzēkņa, vec. doc. Nikolaja Dauges klasē. Normāli bija 4 gadi jāiet zemākā kursā, 4 — augstākā, ko arī visu viņa pildīja.

Savādāka par universitāti bija mācīšanās konservātorijā: visas stundas bija jāapmeklē obligāti; ikkuŗā priekšmetā bija katru pava-

sari jāliek eksāmeni, pie kam tie notika komisiju priekšā, lai katrs audzēknis būtu rūpīgi iepazīts.

Ipatnējs iespaids jau bija ieejot konservātorijas telpās. No daudzajām klasēm, kur katrā atradās klavieres (Rīgas Konservātorijā visi instrumenti bija flīģeļi, neviena pianīna!), arī caur slēgtām durvīm skanēja visādu instrumentu skaņas un dziedātāju balsis. Ja gadījās būt koridorā, dažādo klašu rindā, tad interesanta bija šo skaņu „simfonija”: koloratūrsoprāns vingrinās uz citas klases bazūnes fona, pa starpu ieskanoties spīrgtām, brāzmainām klavieru pasāžām, kautrīgi un smeldzoši skan čello kantilēna — zināms, katram savā gabalā, ritmā un toņkārtā. Tikai teorētisko priekšmetu klases ir paklusas, tur profesors runā un paretam uz klavierēm demonstrē piemērus. Par vissvētāko vietu konservātorijā, kā komponists Jānis Cīrulis ir izteicies, uzskatīja prof. Jāzepa Vītola divistabu klasi — kabinetu, kas domāta kompozīcijas teorijas audzēkņiem. Līmeņa salīdzināšanai viņiem bija tikai augstākais četrgadīgais kurss, un tanī iestāties varēja tikai pēc iepriekšējo obligāto teorijas priekšmetu pabeigšanas.

Kas bija Latvijas Konservātorijā savādi: tikai praktiskajā kompozīcijā bija „meistarklase” pēc brīvmākslinieka grada iegūšanas, citos speciālos priekšmetos tās nebija. Varēja arī klavierēm, stīgu instrumentiem un dziedāšanai aicināt izcilus viesu pādagogus no ārpuses, kas vēl slīpētu absolventus — laureātus. Tam nolūkam tad nu labākie bija jāsūta uz ārzemēm, lai viņi nāktu kontaktā ar pasaules slavenībām. Viena tāda, 1930-tā gada absolvente, bija brīvmāksliniece Mirdza Stūre-Ploriņa, kas pēc vec. doc. N. Dauges aiziešanas no konservātorijas bija pārgājusi prof. L. Gomanes-Dombrovskas klasē un to pabeigusi ar kārtējo klasiķu un romantiķu spēli eksāmenos, noslēgdama ar Lista pirmo klavierkoncertu. 1933. g., kad bija jau paaugusi meitiņa Astrīda, Mirdza Stūre-Ploriņa devās uz Vāciju, lai Berlīnē papildinātu mūzikālo izglītību pie lielmeistariem. Saņēmusi vairākkārtējus Latvijas Kultūras Fonda pabalstus, viņa palika Berlīnes Pilsētas Konservātorijas virtuozu klasē un mūzikas pādagogu seminārā. Sākumā bijusi privāttundās arī pie Leonīda Kreicera (Kreuzer), Valtera Gizekinga (Giesecking), Artura Šnābeļa (Schnabel), kādi lieli vārdi!, pēc tam cieši palikusi minētā Berlīnes konservā-

torijā, un tur sācies liels un vērtīgs darba posms meistarklasē pie prof. Martina Porcka (Porzky).

Beigusi šo meistarklasi ar uzslavu 1936. g., Mirdza Stūre izsakās, ka te iepazinusi jaunu klavier spēles tehniku, kas pavērusi ceļu turpmākam. Bēthovena zālē Berlīnē 1937. g. vasarā viņa sniegusi koncertu, ko noklausījies arī toreizējais Vācijas valsts sekretārs, un kļāt gadījumā Latvijas Konservātorijas vecākā doc. Goldmane-Elferfelde. Vācu *Allgemeine Musik-Zeitung* noslēdz savas rindas ar vārdiem: „Das Publikum... nach dieser Glanzleistung in einen Sturm der Begeisterung ausbricht...” Programmā bija arī Vītola darbi: Op. 8, 24 un lielās variācijas par tautas dziesmu „Ej, saulīte, drīz pie Dieva”. J. Vitolu un A. Kalniņu Stūre spēlējusi vairākkārt vācu radiofonos. Sirmāis prof. Vītols pēc tam stāstījis pianistei, ka pēc viņas mūzicēšanas Vācijā saņēmis pateicības vēstules, un mūzikas autoritātes mūsu ievērojamo skaņradi salīdzinājušas ar Brāmsu. Sakarā ar minētām sekmēm viņai piešķīr brīvvietau Berlīnes konservātorijā koncertrepertuāra studijām ar orķestri. Pēdāgoģijas seminārs tiek pabeigts 1937. gadā, un viņa darbojās arī kā asistente Berlīnes konservātorijas klavieru klasē.

Spēlēts Berlīnē arī citos koncertos, pēc tam notiek ļoti sekmīga debija ar Lista otro klavierkoncertu Rīgā 1937. gadā un tālāka uzstāšanās arī ar citiem klavierkoncertiem orķestra pavadījumā, koncerti radiofonos Mīnchenē, Kaunā, Tallinā un citur. Rīgas koncertu ļoti atzinīgi vērtēja mūsu ievērojamie mūzikas kritiķi.

Šī raksta ievada citējums — spožā atsauksme par Mirdzas Stūres uzstāšanos Berlīnē 1939. gadā norāda, kādos mākslinieciskos augstumos sevi parādījusi mūtu tautiete — īsta latviete! Viņai piedāvāta turneja 60 koncertiem pa Vāciju, bet nodomus izjaucis II pasaules karš: labi, ka laikā varējusi atgriezties dzimtenē pie tuviniekiem.

Pavadījusi dažādā darbā nemiera laiku, kas nāca pāri Latvijai 1940./41. g., Mirdza Stūre 1941. gada beigās kļūst par mācības spēku Latvijas Konservātorijā Rīgā, šo amatu noslēdzot docentes pakāpē, iekams jādodas lielajā trimdā.

Vācijas trimdā ir cītīgi mūzicēts kopā ar daudziem solistiem — stīdziniekiem un vokālistiem. Atsevišķi klavieru vakari notikuši kā latviešu, tā vācu publikai. 1948. g. bij. skolotājs prof. Porckis viņu

aicināja kļūt par Duisburgas Mūzikas akadēmijas paidagogu, bet Stūre izvēlējās emigrāciju pāri okeaniem — uz Austrāliju. Tur rit turpmākie, 1972. gadā jau 24 gadi . . .

Doc. Stūre atvēra Sidnejā savu klavieru studiju un aktīvi piedalās koncertos, izpildot galvenokārt latviešu autorus. Austrālijas lielajās latviešu kultūras dienās arvien dzird iemīļoto mākslinieci. Kā ievērojamākie koncerti minami Kārļa Niča 40 g. darbības atcerei, prof. J. Vītola 100 gadu dzimšanas atcerei, Latvijas Konservātorijas dibināšanas atceri, turnejas ar Veltu Liepiņu-Zaķi un Haraldū Rutupu — un, sevišķas pateicības dēļ, es, kā mazs autors, minēšu savu 70 gadu atceres koncertu, kur docente iestudēja manu G-dura sonātu (4 daļās, kas ilgst 35 min.) un to sniedza arī citās pilsētās, bez tam arī kultūras dienās Brisbenā 1970. gadā. Docente nekad nav atteikusies pavadīt solistus un korus.

Austrālijā ir izdota viņas latvju autoru skaņu plate, kur, ļoti īstēni spēlētas, izceļas J. Vītola variācijas — „Ej, saulīte, drīz pie Dieva”.

Kādas ir Mirdzas Stūres skolas īpatnības, priekšnesums un uzskati par mūzikas vērtībām?

Kompozīcijas izpildīšanai, kur skaņradis grib izmantot visas iespējas klavieru skaņu kombinējumā, ritmā, dinamikā — pīanīstam ir vajadzīgs iegūt tehniku, tad svarīgo interpretācijas māku. Kā docente izsakās, vecākās metodes dibinās uz spēka — pats piesitiens ir spēka daudzuma rezultāts. Bieži ievērojami talanti ir no pašas dabas apveltīti ar spēju intuitīvi un pareizi nodarbināt spēlē savas rokas — bet ne vienmēr. Lai rastu atrisinājumu šīm tehniskām problēmām, vispusīga pētījumu virkne novedusi pie klavier spēles tehnikas, kur skaņas rašanai tiek apzinīgi izmantots rokas dabīgais svārs. Izstrādātie vingrinājumi šai „Gewichtsspiel” metodei rada to pašu brīvo sajūtu un lielās iespējas, kuŗas bauda brīnumbērni. Šo metodi ir ieguvusi docente pati pie saviem lielajiem Berlīnes skolotājiem.

Mirdzas Stūres priekšnesuma īss raksturojums: reizē ar ievērojamu tehniku, varenību un smalkumu — „konkreātīva” spēle.

Pēc plašā klasiķu un romantiķu repertuāra — Mirdza Stūre izsakās — no latviešiem patīkamākie un tuvākie ir Jāzeps Vītols, Jānis Medīņš, Volfgangs Dārziņš, Tāļivaldis Ķeniņš. Par XX gadsimta modernāko klaviermūziku māksliniece izsakās, ka tagad ir radušās

izcilas apdāvinātas personības, bet oriģinālītes meklēšana vien būs ar īslaicīgu mūžu. Mākslinieciski Mirdzai Stūrei imponējot daži Stravinska, Bartoka, Prokofjeva u.c. laikmetīgie darbi, bet arvien viņa meklējot izjūtu dzirksti, kas aizrautu un pacilātu kā izpildītāju, tā klausītāju.

MIRDZA GRIĶE-DAMBERGA

*Izcilā latvju dejojāja, Latvijas Nacionālās Operas pirmā balerīna,
uzstājusies arī daudzās vietās ārzemēs*

Viens no labākiem numuriem (Mirdzas Griķes baletvakarā Rīgā, Nacionālā Operā, 1940. g. 30. janvārī), kuņģā pavīd jau neatdarināma pilnība, bija *Prelīde* ar nemaldīgu uztveri, harmonisku uzbūvi un atraisītu izpildījumu.

Laikraksts *Brīvā Zeme*, Rīgā,
1940. g. 31. janvārī.

Deja ir vecākā no mākslām, kad cilvēks ir izteicis savas jūtas ķermeņa kustībā un ritmā: deja ir ķermeņa valoda un dzeja. No primitīvām dejām mēs esam pakāpeniski nonākuši līdz skatuves, mākslas dejai — baletam, kas, attīstoties Francijā un Itālijā XVI—XVIII g.s., vēlāk pārnāca uz citām zemēm. Sevišķi klasisko baletu, kā komponistu, tā dejotāju izlases ziņā, izkopa Krievija, un tas pārnāca arī uz mazākām zemēm. Baletā arī Latvijas vārds bija labs.

Balets šķiet viegla jaunības, gaismas, cēla prieka, arī liegu skumju māksla. No zemes smaguma atraisīts cilvēka ķermenis ir izteiksmes līdzeklis, kas pakļauts vienīgi savai iekšējai dvēseles izjūtai. Noslēpumaini spēki iešūpo skatītāju garu līdz šim graciozām kustībām, mēs paši kļūstam viegli, dzejiskās dejas aizrauti. Lielī skaņraži ir baletam rakstījuši savus darbus, un daudzas kompozīcijas, kas parādījušas agrāk, balets ir „atradis”, paņēmis arī savai interpretācijai, dodams šo mākslu sintezi.

Sakarā ar kara jūras izglītību kā jauneklis no provinces ierados lielpilsētā Petrogradā, toreizējās (1916. g.) Krievijas galvaspilsētā un pasaules ievērojamā mūzikas un citu mākslu centrā. Pēterburgas (Petrogradas) konservātorijā jau ilgāku laiku par profesoru darbojās Rimski-Korsakova audzēknis Jāzeps Vītols, Mūzikas Drāmā bija latviešu dziedātāja Amanda Rebane, un varbūt no kādas latviešu saknes nāca balerīna Ljukoma (Līkuma). Pēterburga apžilbināja ar augstvērtīgām koncertu, operu un baleta izrādēm. Balets nebija agrāk redzēts provincē — un tā tas sāka valdzināt ar īpatnējo kustību un mūzikas kopumu. Toreiz Pēterburgā bija dejotāji Fokini, kas izcēlās savos priekšnesumos un choreografijā, bet lielā Anna Pavlova, kara aizkavēta, bija palikusi Anglijā.

Lielu, jāsaka, satraucošu iespaidu atstāja Čaikovska balets *Gulbju ezers*, skatīts labākā no labiem teātriem — Marijas operā ar baleta virsotnēm galvenās lomās. Likās savādi, ka ķermeņa kustības, kāju sviedumi, roku žesti tik izteiksmīgi varēja atbilst dvēseles emocijām, kas tēlojamas sakarā ar baleta saturu: mēs, jaunie, kļuvām lieli baletotāji. Iepazināties mākslas aprindās ar baleta audzēknēm (starp citu Ķeizariskā Baleta skolā mācījās valcēniete Elza Verliša, kas pazuda revolūcijas virpulī) un zinājām, ko nozīmē būt labai dejotājai, jo bez ķermeņa spējām, talanta, ir vajadzīgs liels pacietīgs darbs,

lai atraisītu sevi, ka spētu spilgti tēlot, un lai tēlojums rezonētu mūsu izjūtās.

Mazā Mirdza Griķe, ienācējas ģimenes atvase no Valmieras apkārtnes, nokļūst bērnībā Rīgā, kur pēc tēva nāves viņu audzinājusi un visu laiku atbalstījusi māte. Jau četrus gadus vecumā Mirdzu nodod Annas Ašmanes plastikas deju studijā, un, tiklīdz tas pusaudzes gados skolu dēļ iespējams, viņa 14 g. vecumā iestājas Nacionālās Operas klasiskā baleta skolā, ko vadīja pirmā balerīna un choreografe Aleksandra Feodorova. Ienākusi Rīgas lielajā baleta saimē, Griķe soli pa solim virzījās augšup pa ērkšķaino mākslinieces ceļu. Anatols Vilzaks, piemēram, liek dejojot spirāli, liek veikt „fueté” daudzas reizes, un pēdējo Griķe var griezt 72 reizes! Viņa mācījās arī visas lomas kādā baletā un ar neatlaidīgiem vingrinājumiem un klusu pacietību, bez aizkulišu kombinācijām, kāpa mākslas kāpnēs augstāk un augstāk. Baletu *Don Kichots* un *Ilga* lomās jau visi redz Griķes spējas. Tad nāk *Esmeralda*, kas ir Mirdzas Griķes tāds sasniegums, kam nav līdzīga ne tehniskajā plāksnē, ne dvēseliskā pilnskaņā. Baleta kritiķi izsakās, ka ar to vien Griķe savu vārdu ir ierakstījusi uz visiem laikiem mūsu baleta vēsturē. Jāņa Kalniņa *Milas uzvarā* ir tāds tehniskais veidojums, ko dot cita neviena nevarēja.

Griķe jau agri dabūja uzstāties ārzemēs: 1935. g. ar Latvijas Nacionālās Operas baletu Stokholmā, 1936. g. Helsinkos, 1938./39. g. Polijā, 1940. g. Igaunijā, pēc tam Vācijā, Francijā, Amerikā. 1936. g. Griķe cītīgi mācās pie Olgas Preobraženskas, Ļubovas Jegorovas Parīzē, vēlāk Berlīnē ar Viktoru Gzorski, Londonā ar Nikolaju un Nadinu Legatiem. Vēl 1939. un 1954. g. ir daži laika posmi, kad Griķe ir Parīzē.

Darbā un uz skatuves Griķe ir pārsteigusi ar pasaules stila gata-vību, ar tehnisku tīrību un aizrautīgu kustības spēku. Zinām, cik ātri skatītājs uzņem kāda dejojāja ļodzīšanos, kustību nogurumu, drebešanu miera pozēs, „netīrus” gājienus, — tā visa, kā citām lielām dejojājām, Griķei nebija: viņa pārvaldīja sevi un varēja izpildīt, ko gribēja. Klāt — dziļais tēlojums un sinteze pilnībā.

Arī choreografijā Griķe ir devusi savus iestudējumus un strādājusi kā audzinātāja Rīgā, Nacionālā Operā jau 1940. gadā, bez tam vēlāk, kad katrai baleta māksliniecei, gadiem nākot, jāklūst par pedagogu

VIVO M. M. J. 24

Alla Mente Grieg's

Prélude en Sol b. Leonid Stenitsky

The first system of musical notation consists of two staves. The upper staff is in treble clef and the lower staff is in bass clef. The key signature has two flats (B-flat and E-flat), and the time signature is 4/4. The music begins with a piano (*p*) dynamic. The right hand features a melodic line with eighth and sixteenth notes, while the left hand provides a rhythmic accompaniment of eighth notes.

The second system continues the piece. The right hand has a melodic line with some slurs. The left hand continues with eighth-note accompaniment. A mezzo-forte (*mf*) dynamic marking is present in the right hand.

The third system shows the continuation of the melodic and accompanimental lines. The dynamics remain consistent with the previous systems.

The fourth system features a crescendo (*cresc.*) marking. The right hand has a melodic line with some slurs and accents. The left hand continues with eighth-note accompaniment.

The fifth system includes a mezzo-forte (*mf*) dynamic marking. The right hand has a melodic line with slurs. The left hand continues with eighth-note accompaniment.

The sixth system concludes the piece. The right hand has a melodic line with slurs. The left hand continues with eighth-note accompaniment.

un konsultantu, Griķe-Damberga Kanadā ir nodibinājusi skolu, tai bijuši kādi 600 skolēnu, notikušas 20 izrādes 15 gados u.t.t.

Atzinību Griķe-Damberga ir saņēmusi visādā veidā — no mākslas aprindām kritikās un grāmatās, no Latvijas valsts ar Kultūras Fonda atbalstiem un Nopelni Krusta ordeni. Mirdzas Griķes-Dambergas laulātā drauga inž. Nikolaja Damberga personā redzam labu mākslas pazinēju un viņas domu atbalstītāju.

Kāda negaidīta epizode saistīja mani ar Mirdzu Griķi, sākot ar 1939. g. Māksliniecei bija iepatikusies mana klavieru prelīde Gesdūrā, ko viņa bija dzirdējusi pie pianistes Alīses Dzirkales, un šo prelīdi Griķe paņēma kādai savai dejai. Tas bija liels prieks gados vecākam, bet mazam autoram. Viss tas kulminēja ar viņas lūgumu arī šo prelīdi instrumentēt, lai to iekļautu viņas 1940. gada pavasarī paredzētā baleta vakarā Nacionālā Operā Rīgā. Izrāde notika, un atsaukumi par Griķes sacerēto un izpildīto deju jau lasām šī raksta sākumā... Tā bija ļoti laimīga sadarbība: kritiķi šo deju vienprātīgi atzina par ļoti labu, un māksliniece to nesa uz ārzemēm. Pati gan saka, ka atkārtot, ko arvien publika ir gribējusi, bijis grūti — spraigā, ātrā tempa dēļ. *Prelīdi* vēl orķestra klāstā redzēju un dzirdēju Rīgā, Nacionālā Operā, 1943. g. novembrī. Ar *Prelīdes* fotogrāfiju Griķe arī ir iegājusi *Latvju Enciklopēdijā*.

Kā atmiņai latviešu bēgļu laikā, Mirdza Griķe-Damberga deva 1948. g. atvadu izrādes Vācijā, kas sakrita arī ar viņas 15 gadu mākslinieciskās darbības atceri. Tagad būtu jālēš par viņas mākslas darba 40 gadu jubileju.

PROGRAMMA

VELTĪTA LATVIEŠU SKAŅRAŽU DARBIEM

1. Jāņa Vītoliņa — Polka	MIRDZA GRIĶE
2. Jāņa Mediņa — Aijā žūžū	Čello solo
3. Jāņa Mediņa — Ārija	MIRDZA GRIĶE
4. Jāzepa Vītola — Skice	Čello solo
5. Jāņa Mediņa — 6. daļa	MIRDZA GRIĶE
6. Arvīda Žilinska — Klasisks menuts	Čello solo
7. Volfganga Dārziņa — Prelūde	MIRDZA GRIĶE

II

8. Jāņa Mediņa — 5. daina	MIRDZA GRIĶE
9. Jāzepa Mediņa — Balāde	Čello solo
10. Alfrēda Kalniņa — Rudens	MIRDZA GRIĶE
11. Jāzepa Vītola — Šūpļa dziesma	Čello solo
12. Leonīda Slaucītāja — Prelūde	MIRDZA GRIĶE
13. Jāņa Mediņa — Etīde	Čello solo
14. Em. Dārziņa — Melancholiskais valsis	MIRDZA GRIĶE

Dejas sacerējusi: Mirdza Griķe

14. deja pēc O. Preobraženskas

Kostīmu meti: Mirdzas Griķes

Minot te pēdējo programmu izrādēm Vācijā, ko Mirdza Griķe-Damberga sniedza 1948. g. septembrī, noslēdzu patīkamo pārrunu par ievērojamāko baleta mākslinieci Rīgai laika spožumā un svarīgās darbības laikā pēc Rīgas.

ARVIDS JANSONS

Diriģents, kas savilņo klausītājus tālās pasaules malās

Ievērojamā diriģenta Arvīda Jansona domas par interpretāciju:

„Tradīcija nav nekas labs, ja tā nebalstās uz komponistu. Bieži vien diriģenti mēdz izveidot pači savu mūzikas izjūtas tradīcijas, sakot: skatieties uz mani, es tas esmu! Es gribu stilu, kur ir prasīts, lai komponists būtu pirmā vietā un diriģents turētos cieši pie partitūras.”

Bija labi latviešu diriģenti ar Teodoru Reiteru priekšgalā, arī vienam otram nākošā paaudzē izglītotam mūziķim Latvijā bija un ir labs diriģenta vārds, piem., ar absolūto dzirdi apveltītam Leonīdam Vīgneram, bet Arvīds Jansons ir „iekaŗojis pasauli”.

Diriģēšanas māksla ir brīnišķa un grūta, prasa pilnīgu nodošanos mūzikas studijām, kompozīcijas teorijas augstu izpratni, tehnisku partitūras lasīšanas spēju, bet par visu — nemaldīgu mūzikālītāti, izcilu dzirdi un vadītāja dāvanas. Ļoti ievērojami komponisti, paši perfekti orķestŗa pazinēji, tomēr ir bijuši bez vadītāju spējām, un viņu darbus citi ir diriģējuši labāk. Daŗreiz domā, ka orķestŗis nosaka izpildījuma kvalitāti un var labi spēlēt ar ikkuŗu diriģentu. Tas varētu būt kapelmeistaru, ne diriģentu gadījumā: komplicētais simfoniskais orķestŗis lielajos darbos ir pilnīgi atkarīgs no diriģenta gribas un mākas to vadīt, pacelt, izcelt īsto domu. Nemākulīga diriģenta gadījumā orķestŗis arvien spēlē metronomiski un *mezzoforte*.

Lieli diriģenti rodas reti, labo gan ir daudz. Sekoju visām iespējām dzirdēt lielos diriģentus un mēģināju analizēt viņu māksliniecisko spēku un maģisko iedarbi. Ņemsim Toskanini (Toscanini): kareivisks izskats, izstaro lielu stingrību un vadonību, kaut augumā ir mazs un arī ŷests nav ar lielu ārēju atrakciju. Zinām, ka, ar orķestŗi strādājot, viņam bijuŗas arvien tik augstas tonālas, ritma un mūzikālītātes prasības no ikviena dalībnieka, ka viss orķestŗis ir spriegumā, lai dotu labāko. Nav piedota neviena kļūda, un tas norāda uz diriģenta aso dzirdi. Tātad: darbs mēģinājumā un stingra vadība koncertā. Man visvairāk imponēja Toskanini lielās prasības ritmā un tempos. Dīnīkas ziņā varēja apbrīnot vācieŗus Kleiberu (ar izcilajiem pianīsimiem), Jochumu, angli Koutsu (Coates — lielā Nikiŗa audzēkni). Operā bija ievērojams Leo Blechs, kas vairākus gadus darbojās arī Rīgā. Un tā varētu minēt vēl kādus vārdus.

Arvīdu Jansonu atceros kā Latvījas Konservātorījas audzēkni vijoles klasē pie prof. A. Norīŗa 1930-to gadu beigās, kurp viņŗ bija atnācis no Liepājas, iegūvis turienes Tautas Konservātorijā (1928—1935) pirmos mūzikālās izglītības pamatus, arī spēlējis Liepājas operas orķestŗī. Ir dzimis Liepājā 1914. gadā: tātad sācis nopietni mācīties vījoŗspēli 14 gadu vecumā.

Ar 1940. gadu viņš iekļuva Operas orķestrī Rīgā, un pēc četriem gadiem sākās viņa sen iecerētā diriģenta karjēra, kas Rīgā turpinājās līdz 1952. gadam. Šos astoņos gados A. Jansons diriģēja daudzveidīgu repertuāru: A. Skultes *Brīvības saktu*, Čaikovska *Gulbju ezeru*, Verdi *Otello*, *Aidu*, Bizē *Karmenu* u.c. Paralleli Operai viņš no 1947. līdz 1952. gadam bija saistījies arī ar Rīgas Radiofona orķestri.

Ieguvis 1946. gadā atzinību sacensībās, Jansons saņem aicinājumu diriģēt citās pilsētās, un 1952. g. viņš kļūst par diriģentu kādam no lieliem orķestriem (agrāk un tagad) — Ļeņingradas (Pēterpils) Filharmonijas orķestrim.

Ar 1954. gadu Arvīds Jansons sāk parādīties ārzemēs: Somijā, Norvēģijā, Vācijā, Polijā, Čehoslovākijā, Ungārijā, Rumānijā, Francijā, Itālijā, Šveicē, Austrijā, Grieķijā, Japānā. Viņš ir (līdz 1970. gadam) bijis piecas reizes Japānā un iecelts par Tokijas Simfoniskā orķestra goda diriģentu.

Ar 1966. gadu Jansons ir katru gadu Londonā, kur bija silti iedraudzējies ar ievērojamo angļu diriģentu sēru Barbirolli. Pēc Barbirolli nāves, kad bija radies zināms tukšums Anglijas mūzikas dzīvē, Jansons bija aicināts to aizpildīt, bet tomēr nolēmis palikt savā pastāvīgā vietā, kur tik ilgi strādājis kopš 1952. gada. 1969. gadā viņu sagaidīja Austrālija, 1970. gadā — Dānija, 1971. g. viņš ir atkal Londonā u.t.t.

Tiešām plaša, īsta lielmeistara ģeografiska skala, kādā vēl neviens no latviešu mūziķiem nav bijis — ar izciliem panākumiem šos tuvos un tālos pasaules mūzikas centros!

„Es neesmu skandināvs, bet latvietis,” teicis Jansons pirms sava koncerta Kopenhāgenā, jo Jansona uzvārds taču ir pavisam skandināvisks. Sidnejas koncertu programmās arī skaidri bija teikts, ka Arvīds Jansons ir dzimis, izglītojies un strādājis Latvijā. Ņemsim mūsu otru mūziķi, rietumos dzīvojošo un pasaulē pazīstamo pianistu Arturu Ozoliņu, kas pat nav dzimis Latvijā, bet noteikti skaita sevi par latvieti, kaut viņa atbalstītāja un dzīves vietas zeme ir Kanada. Līdzīgi ir ar Jansonu: ja viņu sūta liela valsts un cita pilsēta, ne Rīga — viņš tomēr ir latvietis un to arī uzsvē. Jansons jūsmīgi izteicies par latviešu tautas spējām un daudzām tās izcilām personībām. Lūkosim, kā bija agrāk: Jāzeps Vītols bija Pēterpils profesors, bet

latvietis, Jānis Endzelīns — Čaļkovas profesors — un īstāku latvieti diezīn vai atrādīsīm, Kārlis Balodis — Berlīnes profesors, bet latvietis, u.t.t. Latvijā izcīlie kaļavīri Krievijā bija bijuši lielos amatos, bet palīka latvieši. Jaunajā trimdā vēl minēsīm, vai ASV profesors M. Straumanis un Kanadas mūzikas profesors T. Œeniņš nebūtu latvieši? Latvju tautas talanti, gara virsotnes, parādās dažādās vietās tagad sajauktā pasaulē un nes latvju vārdu augstu. Tāpat, kā jau minēju, bija ar izcīliem latviešiem jau 19. gadsimtā, kam vajadzēja strādāt ne latvju zemē.

Ko diriģē Jansons? Viņa programmās ir Mocarts, Bēthovens, Šuberts, Brāmss, Čaikovskis, Šostakovičs u.c., to starpā arī daži jaunākie autori.

Kā diriģē Jansons? Kā jau viņš pats teicis: jāturas pie tā, ko komponists domājis. Un diriģentam jābūt tai īpašībai — pazīt autoru aistētiski, lai ar tehnisko māku izvadītu darbu vēlamā garā.

Jansons pieder pie emocionāliem diriģentiem. Plašajam žestam labi klausā orķestris, un lielīem diriģentiem jāprot lietot roku atsevišķās kustības: labā roka ritmam, kreisā dinamīkai, grupām. Cik bieži redz abu roku vienveidīgu cilāšanu, arī zināmā mērā dažu ievērojāmu diriģentu vidū! Jansonam tā nav.

Kas ir lasāms kritikās?

„A. Jansons ir ne tikai lielī mūziķis, bet arī viens no visīnteresantākiem un drāmātiskākiem diriģentiem. Nekad viņš nav gaļlaicīgs vai vienlīdzīgs, nekad didaktisks. Piem., Brāmssā simfonijās bija to plašums, dziļums un skaistais izklāstījums lēnās daļās. Diriģents nosliecas vairāk uz majestātisku mūzicēšanas veīdu. Viņš ļauj frazei izaugt, tad nobriest, apbrīnojāmi izceļot drāmātismu, ja uz tā balstās skaņradis. Ar Brāmssā I simfoniju likās, ja zeme apstātos griezties ap savu asi, šī varenā tonālā masa turpinātu savu liktenīgo gājienu. To panāk Jansona lieliskā tempu, līdzsvara un struktūras izpratne.”

Par Čaikovssā simfoniju interpretāciju: Sidnejā atskaņoja ceturto Čaikovssā simfoniju. Var iedomāties to atskaņojā fragmentāri, bet te diriģents autorītātīvi saprata un virzīja orķestri uz viengabalainību ar ārkārtēju spēku un pārlicinošu struktūru. Kā gribētos dzirdēt Jansona diriģētu pilnu Čaikovssā simfoniju ciklu! Par sesto simfoniju: Čaikovssā sestā simfonija ir tik populāra, ka to zina daudzi

no galvas. Taču šinī koncertā (Austrālijā, 1969. g.) likās, it kā to dzirdētu pirmo reizi. Nekad nebija dzirdēts to spēlēt ar tādu intensitāti un satriecošu drāmatisku spēku. Savā darbā iedziļinājies līdz pilnībai un atklājis dvēseli, diriģents pacēla orķestri negaidīti augstas pakāpes sasniegumā. Kopenhāgenā, 1970. gadā, turienes vēsajos apstākļos šis simfonijas atskaņojums sagādājis neparastus suminājumus: publika cēlās kājās, aplaudēja bez gala, daudzas reizes diriģentam vajadzēja parādīties uz estrādes, lai saņemtu suminājumus.

Šostakoviča simfoniju interpretācija: liekas, ka darbu autors un diriģents ir viena viņa gařuma personības. Sevišķi piektā (1937. g. komponētā) Šostakoviča simfonija, kas paskaidrota ar autora paša doto pamatideju — „individuālītātes radīšanu”, ritēja apbrīnojamā spēkā, arī skaidrībā.

Latvieši visā pasaulē var būt lepni uz šo mūsu tautas dēlu, lai cik atšķirīgi ir ritējušas viņa gaitas no mūsējām, rietumos esošiem. Jansonam pārējais, ārpus mūzikas, ir droši vien neitrāla apstākļu uz-tvere. Tautu, tās kopumā, vērtē pēc galotnēm!

ARTURS OZOLIŅŠ

Jaunais pianists ar pasaules vārdu

Prokofiev Sonata no. 7 and encores by Medīņš, Chopin and Rachmaninov were played by Ozoliņš with an excellently controlled blend of extroversion and judiciously applied, but always telling, lyricism.

Los Angeles Times, March, 1970.

1950-tos gados no Buenos Airesas, Montevideo un citiem Dienvidamerikas radio raidītājiem spoži izskanēja latvju izcilās pianistes Silvijas Bertholdes-Ozoliņas izpildītie Vītola, Mediņa un citi darbi, jo jaunā Latvijas Konservātorijas brīvmāksliniece, asistente un docente prof. Paula Šuberta speciālā klavieru klasē, papildinājusies Vācijā, pēc Eiropas trimdas bija apmetusies ar ģimeni uz dzīvi Argentīnā. Viņai bija divi mazi dēli, no kuņiem viens, Arturs, dzimis 1946. g. Vācijas trimdā, jau 5 gadu vecumā uzmanīgi klausījās mātes spēlē un, vēl nepazīdams notis, atdarināja pēc atmiņas uz klavierēm dzirdēto gabalu fragmentus: jā, tāds bija Arturs.

Mēs, latvieši Argentīnā, bijām aculiecinieki Silvijas Ozoliņas spožās karjēras turpinājumam, piedāvājumiem profesores amatam konservātorijās, kad liktenis negaidot aizrāva mūsu mākslinieci aizsaulē. Par mazajiem dēliem, ārpus tēva un citu piederīgo gādības, centās, cik nu varēja, rūpēties arī Argentīnas latviešu — intelektuāļu grupa, jo redzējām, ka Arturs nav ikdienas bērns vien.

Cauri zināmām grūtībām skolu pansiju namos Aivesā, kad, kā izteicies Arturs pats, viņu ne arvien laida pie klavierēm pēc paša vēlēšanās, viss tomēr nokārtojās labvēlīgi, kad Ozoliņi varēja emigrēt uz Kanadu, kur lielākā latviešu saimē dzīvoja arī mūsu ievērojamais mūzikas profesors Tāivaldis Ķeniņš. Tā Arturam te bija ērtāk kļūt istā mūzikas apmācību vidē un skolās. Viņš uzsāka nopietnas studijas ar pilnu stipendiju Karaliskajā Mūzikas Konservātorijā Toronto 13 gadu vecumā. Pēc tam studējis ar Nadiju Bulanžē (Boulanger), Nadiju Reizenbergu (Reisenberg) un Vlado Perlemuteru (Perlemuter), Arturs Ozoliņš varēja graduēties 1967. g. Mannesa Mūzikas kolledžā Ņujorkā ar bačelora gradu: šis bija viņa oficiālās un labās skolas posms.

Bārenim Arturam liktenis piešķīris lielu laimi dabūt sirsniņu atbalstītāju, vēlāk audžu māti, kas viņu adoptēja 1967. g. — Mardžoriju T. Džeksoni, arī mūziķi — A.T.C.M. Šī simpatiskā, angļu un franču izcelsmes Kanadas dāma, rādās, ir visu savu dzīvi atdevusi gādībai par audžu dēlu un ir neatsverams palīgs viņa koncertu izkārtošanā, respektē viņa latvisko izcelsmi un ir sirsniņš draugs visiem mums.

Jau agri, 1960. gadā, Ozoliņš, Valtera Suskinda (Susskind) aicināts, spēlēja kā solists ar Kanadas Jauniešu Nacionālo orķestri. 1961. g.

ar to pašu diriģentu ar Toronto simfonisko orķestri, kā arī ar CBC orķestri radio un televīzijas raidījumos. Piespriestās stipendijas un prēmijas no Portoriko, Kanadas Kultūras padomes un starptautiskām sacensībām palīdzēja jaunajam izcilam pianistam turpināt studijas Parīzē un Romā (te pie Karlo Ceki) ar vēl lielāku uzmanību speciālai klavieru literatūrai. Kad jaunais mākslinieks uz kādu laiku bija apmeties Madridē, turp pat pārveda no Ņujorkas viņa lietoto Steinveja flīģeli. Darbs un iedzimtais talants, mūzikas un instrumenta izpratne viņu cēla arvien augstāk. Jau 1966. gadā, Ozoliņam esot 22 gadu vecam, lielais laikraksts *New York Times* varēja rakstīt par apbrīnojamo, spēcīgo tehniku un spēlēto darbu uzbūves izpratni.

Pēc Argentīnas laikiem, kad viņu aizvadījām, kā zēnu, uz ziemeļiem, man izdevās Arturu dzirdēt un satikt Ņujorkā 1968. gadā: tā man bija pirmā reize, kad viņu klausījos jau meistarības zīmē: jaunības un meistarības zīmē, savos 22 gados! Pēc koncerta, kas bija Latvijas 50 gadiem veltītais reprezentācijas vakars, varējām būt ilgāku laiku kopā, runājot par viņa turpmākām gaitām. Jaunais mākslinieks bija visumā apmierināts ar līdzšinējo, bet cerēja arvien vairāk izprast, iegūt, darīt — un vai tad nav viss tas arī iespējams? Ir, ir ceļš uz lielākiem kalngaliem.

Arturs Ozoliņš sāka uzņemt savā repertuārā Bachu, Mocartu, Bēthovenu, Šopēnu, Brāmsu, Rachmaņinovu, Prokofjevu, Mediņu, Ķeniņu. Pēc 1968. gada Bostonas, 1969. gada Toronto koncerta ceļš veda uz Londonu, kur Vigmora zālē notika viņa īstā Eiropas debija. Mūsu ievērojamais komponists Alberts Jērums par šo debiju pasaka skaidri: „Latviešiem līdzīga kalibra pianista ar tādu ikdienas repertuāru manā paaudzē nebija un nebūs bijis arī pirms tam.” Un neapšaubāmi — Londona ir kļuvusi par sijāšanas centru: tikai labākiem no vislabākajiem ir izredzes uz atzišanu. Tādu nav daudz, viduvējo simti. Ozoliņš esot uzvarējis šai atbildīgā un citos šīs programmas koncertos tieši ar Mocartu un Prokofjevu — ar tik atšķirīgiem autoriem. Visvairāk pārsteidz tas, ka viņš jūtoties visdrošāk tieši tanī darbā, kas prasa no atskaņotāja visvairāk.

Sekojošais 1970. gads pāiet koncertos Amerikā (St. Luisā, Ņujorkā, Vankuverā, Portlandē, Sanfranciskā, Los Andželosā), līdz kamēr jādodas debitēt Ķelnē un Parīzē.

1970. gada vasarā viņu dzirdējām Latviešu dziesmu svētkos Toronto — ar reti spēlēto un tehniski grūto Jāņa Mediņa klavierkoncertu. Te latviešu pārpildītā auditorija juta, cik varens ir mūsu Arturs Ozoliņš. Man bija atkal iespēja būt ar viņu un šoreiz jau minēju savu domu par grāmatas rakstīšanu, kur dažas lappuses gribu veltīt viņam: to arī ar lielu prieku izdaru!

Koncertanta pēdējais laiks ir piepildīts ar uzstāšanos Kanādā, ASV un Eiropā. Par Ņujorkas koncertiem, piem., 1970. gada sonātu vakaru ar jauno japāņu vijolnieci Masako Janagitu (Yanagita), dzirdējām izcilas atsauksmes. Programmā bija Bēthovena, Franka, Brāmsa un Prokofjeva sonātas vijolei un klavierēm. Esot sasniegta galotne — ar dabisko plūdumu, perfektu instrumentu līdzsvaru, poētisko izskaņu, ciešo konstrukciju, kas sevišķi pilnīga esot bijusi Brāmsa sonātā. Saistījies kā vijolnieces, tā pianista spēles tonis, krāsu dažādība, zināms, arī abu žilbinošā tehnika.

Stokholmā, 1971. g. lielā izpārdotā zālē, klausītāji pēc piedevām, kājās piecēlušies, ilgi suminājuši Ozoliņu — kā to dara pasaules lielāko izpildītāju koncertos.

1971. g. Ozoliņam bija ievērojams koncerts Ņujorkā, Linkolna Centra *Alice Tully Hall*: gleznotājs V. Avens, pēc pianista vēlēšanās, veidoja latvju krāsu afišu.

Ar diriģentiem Bernardi, sēru Mekmillenu, Pristmani, Turnovski, Suskindu jau ir spēlējis Ozoliņš, un 1971. g. viņš uzstājās ar sēru Tīpetu no Anglijas. Tad Ozoliņš ar RCA iespēlēja arī savu pirmo komerciālo skaņu plati, programmā liekot Bachu, Bartoku un Šopēnu.

Kas valdzina Artura Ozoliņa spēlē? Līdz ar nevainojami skaidro tehniku — viscauri dzird spēku, jaunību, pašātvību. Zem Ozoliņa pirkstiem, liriskās vietās, klavieres tieši dzied, un Bacha, Mocarta darbos ir īstais, balansētais piesitiens. Romantiķu, lielu emociju darbos viņš var būt ekstraversīvs. Īsta mākslinieka uzdevums ir zināms: pareizi izprast darba lielstruktūru, mērķtiecību — un šim visgrūtākam uzdevumam veiksmīgi tuvojas mūsu lielā talanta latviešu pianists, tagad ar Kanadas mājvietu — Arturs Ozoliņš!

1971. gadā V. Sārdžents žurnālā *New Yorker* saka skaidri: „Mr. Ozolins will become one of the great virtuosos pianists of our time.”

REINIS ZUSTERS

Mākslinieks, kura laikmetīgās gleznas skatām daudzās vietās pasaulē

"Our debt to these artists is immeasurable and the present flowering of our painting and sculpture and other aspects of our lives are in great measure due to them".

Dr. Lloyd Rees, Hon.D.Litt., lecturer in Art History, University of Sydney, grāmatā: *Reinis Zusters*, 1971.

Mūsu parāds šiem māksliniekiem ir neizmērojams, un tagadējais mūsu glezniecības un tēlniecības uzplaukums, kopā ar mūsu dzīves citiem aspektiem, ir lielu tiesu viņu radīts.

Latvju izcelsmes gleznotāji lika pasaulei par sevi runāt kopš simts gadiem. Mākslas vēsture zin melodramatisko reālistu Kārli Hūnu (1831—77), kas, kopš 1861. gada Pēterpils Mākslas Akadēmijā strādājis ar Vereščaginu, aiziet tālu Rietumeiropā. Tāpat vēsture pazīst reālistu, starp romantismu un impresionismu, Jūliju Federu (1838—1900). Impresionisma, vizuālā momenta, drebošo krāsu viegluma posmu saskatīja Pēterpils audzēkņi: dziļi aizkustinātājs Jānis Rozen-tāls (1866—1916) un mūsu ievērojamais akadēmiķis Vilhelms Pur-vītis (1872—1945), kaut arī viņi ne vienmēr impresionismam sekoja. Vācijā izcēlušos, individuālo, patētisko deformāciju atļāvēju — eks-presionismu savā īsā mūžā, kaut ļoti nedaudz, kā pirmie paspēja parādīt J. Kazaks (1895—1920) un J. Grosvalds (1891—1920); arī J. Tīdemanis taču ir ekspresionists, un R. Suta (1896—1943) ir reāli ekspresionistisks. Gogēna, sintetisma dibinātāja, ietekmē liekas radušies daži gleznotāja un teorētiķa V. Matveja (1877—1914) darbi.

Īsās frazēs varēju pārskriet gadu desmitus tikai dažiem vārdiem — un tā, pēc krievu un otras galvenās skolas — beļģu ietekmētiem autoriem, mēs nonākam pie bagātas mākslinieku saimes pašā Latvijā un vēlāk trimdā, kas cītīgi aizstāvējusi savas novirzes un jaunās gaitas. Ļoti īsi minēsim dažus vārdus, kā krāšņo, krāsās drebošo prof. L. Libertu (1895—1959), sirreālistu garam tuvo, dzidro krāsu žan-ristu prof. A. Annusu (dzim. 1893. g.), sava īpatnējā līdzsvara stila V. Toni (1892—1958), tālāk pat arī dažus kubistus, pašā jaunākā posmā — abstraktistus, bezpriekšmetu mākslā, un pusabstraktistus, kur kompozīcijā un krāsās priekšmets nav pavisam izzudis. Abās šais pēdējās grupās ir dažādas „intensitātes” gradācijas: krāsa mērena, viegla. Bet trimdas rietumu pasaulē mēs daudz dzirdam latviešu vār-dus vēl arī reālā impresionismā — L. Meilerte u.c., ekspresionismā, tad ar brīvāka ekspresionisma un abstraktisma elementiem, kas dod artavu latviešu glezniecībai. Atkal minot tikai dažus: A. Dārziņas darbi taču ir brīvi ekspresionistiski, tāpat V. Janelsiņas, un pēdējie G. Brūvera, S. Kocēnas, kur parādās arī abstrakti elementi, bet priekšmetiskā uztvere nav zudusi. Spilgtu krāsu meistars ir pusab-straktais R. Staprāns, izlīdzināts J. Annuss, bet radikālākie abstrak-tisti ir O. Bisenieks, L. Strunke, T. Ķiķauka. Atkārtoju — tie tikai daži, manis vairāk redzēto gleznu autoru vārdi. Trimdā mums ir

ievērojams mākslas teorētiķis un vēsturnieks, kas jau bija mācībspēks Latvijas Universitātē — prof. Jānis Silīņš, arī pats gleznotājs. Arī K. Mednis (dz. 1910) un H. Sils (1912—1965) ir interesanti gleznotāji — R. Sutas skolēni.

Visās gleznotāju paaudzēs nav mazs to latviešu gleznotāju skaits, kuŗu darbus iegādājušies mūzeji. Tas ir ne tikai mākslinieka darba atzinums, bet arī nodrošinājums viņa plašākai pazišanai publikā. Citādi jau tēlotāja māksla var kalpot bieži „egoistiskiem” mērķiem — iepriecināt tikai gleznas īpašnieku, kas to iegādājies sev. Tā nav, lūk, ne dzejā, ne rakstniecībā, ne mūzikā, arī ne arhitektūrā.

Mēs nonākam pie personas, kuŗai veltīts šis raksts un kuŗas darbus vēl neskāru ievada tekstā: 1918. g. dzimušā un Austrālijā dzīvojošā latvieša Reiņa Zustera, kas tagad mākslinieka vārdu nesis tālu pasaulē.

Mācījies Rīgas Technikumā, Zusters jau jauneklā gados dzīvi interesējies par zīmēšanu un glezniecību. Gleznot sācis 16 gadu vecumā. Kā pirmo skolotāju glezniecībā viņš min Pēteri Kundziņu (1886—1958), kuŗu pazīstam kā spirtu ainavistu un dabas novērotāju: P. Kundziņš sevišķi bija iemīlojis debess krāsu un mākoņu apdari gleznās. Kundziņš, būdams zīmēšanas skolotājs teknikumā, stipri ietekmējis glezniecībā ieinteresētos jaunekļus.

Vācijās trimdā Zustera glezniecības studijas un darbs turpinājās. Viņu arvien ir iespaidojis arī mūsu ievērojamais V. Tone. 1950. g. Zusters emigrē uz Austrāliju, kur blakus būvkonstruktora darbam apmeklē Sidnejas Valsts mākslas skolu (National Art School). Jau nākošā gadā viņš varēja Austrālijas galvas pilsētā Kanberā pats izkārtot savu pirmo izstādi.

Zustera sākuma gleznās mēs redzam tradicionālismu, bieži gan plašu triepienu tehnikā. 1952. g. Jaundienvidvelsas (N.S.W.) mākslas galerija iegādā viņa gleznu — un tas ir pirmais solis uz mūzejiem. No 1956. līdz 1960. g. notiek strauja un veiksmīga reprezentēšanās Kanberā un Sidnejā. Ir iegūtas balvas: *Daily Telegraph*, 1957, *Hunter Hill*, 1958/59, *Wynne* — sacensībā ainavām. Gleznas ir liela formāta un manuprāt rāda konstruktīvas abstrakcijas iezīmes, sevišķi pilsētu skatos. Ap 1960-to gadu sākumu Zustera gleznas grupu izstādēs jau nokļūst Amerikā un Eiropā. Turpat vai katru gadu nāk prēmijas —

Rokdeilas un Bendigo Mākslas Galerijas. Pēc lielākas savu darbu vienautora izstādes 1964. g. Melburnā (Melburnai ir ievērojamas mākslas tradīcijas), Zusters ir saistīts ar Angliju, Zviedriju, Dāniju, Holandi, Vāciju, Franciju, Spāniju un Itāliju. 1965. g. notiek plašāka izstāde (arī vienautora) Šaumaņa galerijā Esenā, Vācijā. Pēc tam ik gadus viņš rīkojis izstādes Sidnejā, Adelaidē, Melburnā, kur iegūtas prēmijas. 1968. gads ir ievērojams ar lielāku izstādi Toronto, un pats autors atkal apceļo Eiropu. 1971. g. iegūta Mosmaņa mākslas prēmija Austrālijā.

Līdz šim šādi mūzeji ir iegādājušies Zustera gleznas: bez jau iepriekš minētās *Art Gallery of N.S.W.* Sidnejā, Jaunzēlandē *Wellington National Gallery*; Malāzijā, Kuala Lumpurā *Nat. Gall.*; Kanberā *Austral. Nat. University*; Kanberā *Commonwealth Collection*; Adelaidē *Art Gall. of South Australia*; Hobartā *Tasmanian Museum and Art Gall.*; Pertā *Western Austral. Art Gall.*; Sidnejā *University of N.S.W.*; *Duntroon Military College*; Brisbenā *Queensland Art Gall.*; Jaunzēlandē *Canterbury Art Gallery*. Zināms, daudz Zustera gleznu ir privātās kolekcijās. Lai no tām minam ievērojamo ASV sūtniecības kolekciju Kanberā un citas dažādās zemēs: ASV, Japānā, Zviedrijā, Malāzijā, Francijā, Vācijā, Anglijā, Kanadā, Brazīlijā.

1971. gads Zusteram kā gleznotājam ir ievērojams ar to, ka pazīstamais britu mākslas apgāds *Collins*, kopā ar *Australian Artist Editions*, laiž klajā kā pirmo savā jaunā serijā monografiju par Reini Zusteru, ar Loida Risa (Rees) ievadu, biografiskiem datiem, 16 gleznu reprodukcijām krāsās un 1 zīmējumu melnā tušā — izcilā tehniskā izpildījumā $8\frac{1}{4} \times 8\frac{1}{4}$ collu formātā. Grāmatas tituli ir pilnīgi latviska vārda un uzvārda transkripcija: Reinis Zusters.

Mākslinieka darbnīca ir Sidnejā — skaistā Ziemeļsidnejas priekšpilsētā Griničā. Zilā okeana līcim piegulošās pilsētas daļas ir ļoti pievilcīgas, kas dod tiesību Sidnejai saukties par vienu no skaistākām pilsētām pasaulē.

Šis ir mākslinieka gaitu ārējais virknējums. Bet kas ir pievilcējs Zustera mākslā? Kas ir tas, kas šo gleznotāju — latvieti nostāda pasaules forumā?

Zusters ir mākslinieks, kas savieno abstraktus elementus ar reālās pasaules vizuālo iespaidu. Abstraktais ir īpatnēji tuvojies reālismam,

un mēs varam pavisam īsi teikt: pusabstraktā uztvere! Tā iezīmējušās vairākas skolas, un par to līdz ar dažiem autoru vārdiem bija īsa pārruna raksta sākumā.

Plašai skatītāju saimei ir jāmācās vērtēt šī gadsimta māksla: mēs taču nevaram palikt pie sen veidotā vien un prasīt tā atkārtojumus. Uz 19. gadsimta beigām eksaktā vai pat atsvaudinātā (ar impresionismu) naturālisma māksla bija tik pilnīga, ka jauno ceļu vajadzība bija saprotama pati par sevi. Teiciens: „Daiļuma likumi nav atrodami tikai dabas īstenībā vien” — ir nozīmīgs. Jau sen Gogēns ar krāsu brīvību deva citu elpu mākslai, ekspresionisms pielāva deformāciju, lai izceltu un pasvītrotu kādu domu. Caur dažādiem novirzieniem nāca abstraktisms, bezpriekšmeta māksla, kādu jau redzam 1910-os gados Kandinska akvareļos un lietuvieša M. Čurļoņa (1875—1911) darbos. Brāļu tautas autora darbi bija novietoti Valsts Mākslas muzejā Kaunā.

Katrā ziņā moderno kustību ievērojamais aspekts jau 19. gadsimta beigās bija atteikšanās no eksaktā dabas atdarinājuma, kas valdīja kopš renesanses. Un sāka teikt, ka laba jaunā māksla būtu tā, kas radītu gleznas, gan atšķirīgas no optiskās realitātes, bet tai nerunātu idejiski pretim. Dažos novirzienos bija arī saīsināta vai koncentrēta realitāte.

Mūsdienų izstādēs mēs redzam dažādus krāsas mēģinājumus glezniecībā, bet ne jau vērtīgs paliks viss tas, ko bieži rāda asprātības demonstrēšanai vai pozes dēļ. Tīri abstrakto glezniecības mākslu varēs saukt tikai par krāsu spēles vai krāsu orgijas izpaudumu, pat par dekorāciju, līdzīgu tam, kas sen jau ir uz drānām un paklājiem. Abstraktā mākslā arvien ir liels attālums starp vadītāju un skatītāju. Pusabstraktai mākslai, turklāt, ir liela nākotne, te eksistē priekšmets kā dabas elements, un te var attēlot pat vairākus laika momentus. Impresionismam svarīgs bija viens laika moments. Pusabstraktisms, tāpat, ir progress iepretim tam, arī ekspresionismam.

Pārskatāmi to rāda Zusters, ne tikai kā gleznu autors, bet arī kā lektors, jo viņš bieži tiek mākslas iestāžu aicināts sniegt priekšlasījumus, arī viņam ir savi audzēkņi: no krāsu pirmā „abstraktā” uzlikuma var veidot redzē un izjūtas informācijā ievāktos elementus un tos kā domu graudus izvietot. Tā izaug debess, koki, ūdeņi, nami, citi

krāsu laukumi, — rodas visa glezna. Skatot Zusteru monografijā ievietoto *Epizodi Ņujorkā*, redzam debesskrāpju telpas zilos stiklos — pagurušos menadžerus, smago apkārtni, un viss tas ir pusabstrakts. Zināms, Zusteram kā gleznotājam vispār ir krāsu un kontrastu sajūta: piemēram, te — zilie un brūnie toņi, sīkumi sarkanā krāsā u.t.t.

Tāpat dabā ir Zusteru darba motīvējums, bet formā un krāsās, ar kādu maģisku pārmaiņu — abstrakcijas procesu, izveidojas šis individuālais, vītālais gleznojums.

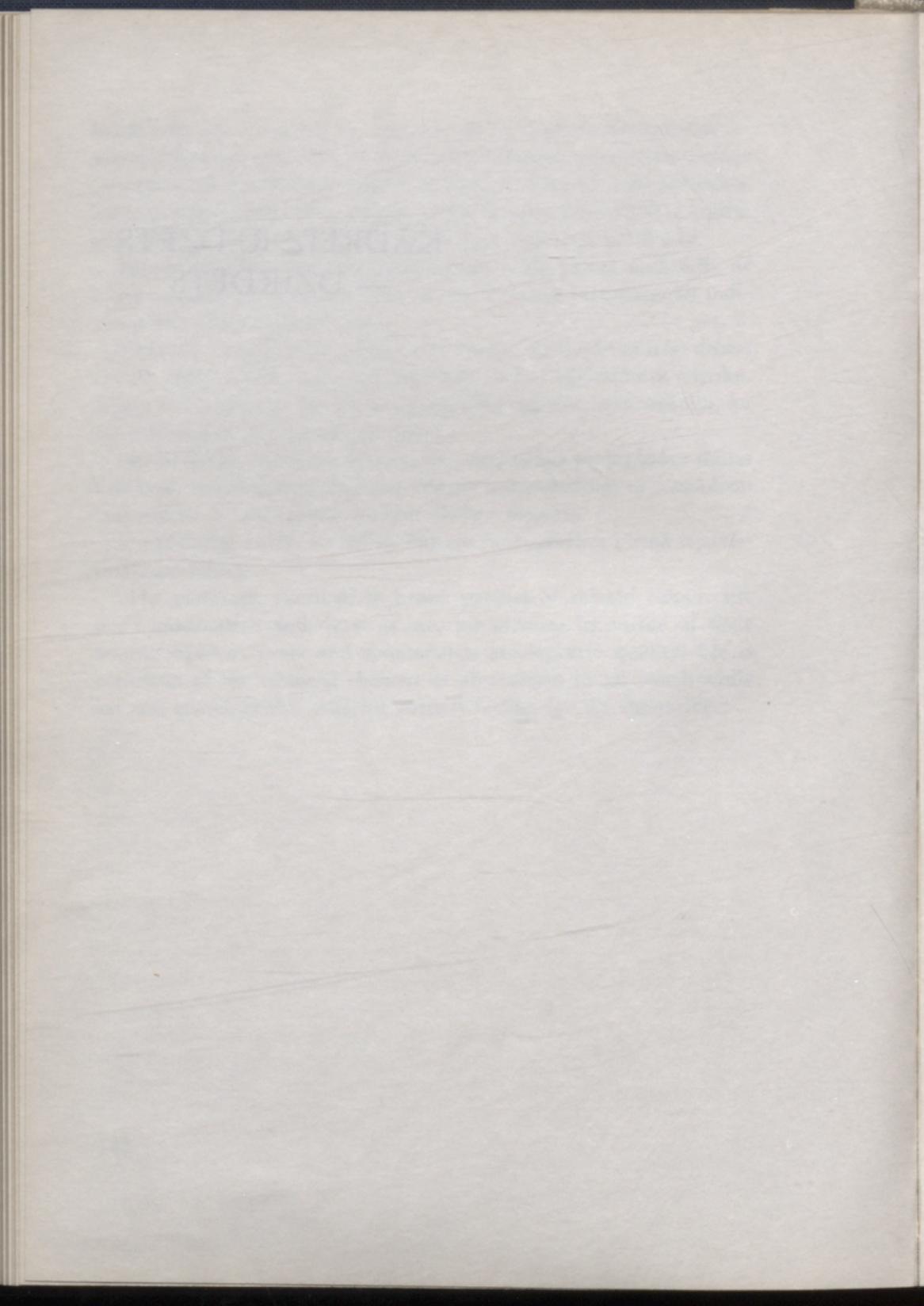
Kāda cita monografijā reproducētā gleznā *Apskaidrotā iela*: debess ir zila, visur ir gaišs, nami gan deformēti, bet ar apskaidrotu mistiku. Brūno krāsu gleznās, kā *Meža ugunsgrēka* triptikā, mēs sajūtam, ka esam kontaktā ar Austrālijas ainavu.

No Zusteram līdzīga stila autoriem viņu atšķir plašās krāsu skalas lietāšana, vairākkārtīgā segšana. Glezna neaprobežojas ar vienādiem laukumiem — dažkārtēju pusabstraktistu manieri.

Ir raksturīgi vārdi, ko lasām Zusteru monografijas pirmā iepazīstināšanas tekstā:

"His paintings, executed in broad patches of related colour, stir one's imagination and draw us into his pictures by virtue of their warm, vigorous tones and spontaneous atmospheric quality. He is conscious of the essential element of abstraction in all worth-while art and combines this with his natural feeling for the figurative."

KĀDREIZ REDZĒTS
— DZIRDĒTS

Īsas atmiņu skices par piedzīvotiem, redzētiem un dzirdētiem, nopietniem un jautriem gadījumiem

AKADĒMISKAIS DARBS UN ZINĀTNE

Kā lai simbolizē zinātni?

Latvijas Universitātes jaunās aulas frontālo sienu gribēja izgreznot ar kādu piemērotu bareljefu un šo darbu uzticēja pazīstamam latvju tēlniekam.

Kad bareljefs bija gatavs, to vajadzēja atsegt veco profesoru komisijai, kam būtu jādod atsauksme. Veči ieraudzīja zinātni kā klasiski attēlotu kailu sievieti uz augsta pjedestāla, kas dod dzert zinātnes elektrību pa kāpnēm pienākošam, tāpat kailam jauneklīm. Otrā pusē pa kāpnēm lejup noiet jau dzērienu dabūjusi kaila jauniete. Šī grieķiskā kailo figūru grupa tomēr esot pārsteigusi akadēmiķus, un viņi sākuši prātot, vai nevar tēlus kaut kā apģērbt?

Pieticis tomēr izsaukties cienījamam docentam Dr. med. G. Reinhardam: „Tagad izskatās tā, ka tu universitātē kails esi atnācis, kails arī aizej.” — Bareljefs ticis nodzēsts.

Latvijas Universitātes diplomu un gradu pielīdzināšana

Bij. Latvijas Universitātes mācības spēkiem trimdā bija svētīgs darbs LU absolventu un studentu sekmju apliecināšanā, diplomu un gradu paskaidrošanā ārzemju universitātēm. Vairumā mēs ar sekmēm panācām mūsu (arī Baltijas U-es) ar valsts eksāmeni un studiju darbu nobeigušiem absolventiem — bačelora grada tiesību atzīšanu, maģistriem — māstera. LU doktora grads ir augstāks par Ph.D. un līdzinās britu *higher doctorate* gradam: D.Sc., L.L.D. u.t.t.

Daži mūsu Rīgas absolventi gan bija domājuši, ka viņu gradi ir vairāk vērts: piemēram, Rīgas maģistrs esot ekvivalents ASV filozofijas doktoram, pat dažiem studiju darbs esot ASV doktora vērts. Debatē arī, kādu talāru nest ASV universitāšu ceremonijās Rīgas maģistram? Bet Rīgā talārs bija tikai doktoriem-profesoriem un Uni-

versitātes padomes locekļiem. Daži Latvijas ārsti, ieguvuši Amerikā M.D. (Medicinae Doctor) tiesības, nēsā talārus, bet, tā kā sevišķu krāsu Latvijas Universitātei nebija, viņi ieliek tagad savas studentu organizācijas krāsas.

Universitātes eksāmenu viļņos

Latvijas Universitātē, kā daudzās Eiropas augstskolās, kursa priekšmetu eksāmenus noturēja pats mācības spēks viens, un viņa paraksts studiju grāmatīnā bija galīgs. Zvērējuši uzticību, objektivitāti un taisnīgumu, docenti un profesori izmantoja savas tiesības ļoti ļoti.

Tā kā studentu-eksaminandu bieži salasījās daudz, termiņu un vietu nolika pēc vienošanās. Vecākie mācības spēki eksaminēja arī pie sevis mājās. Tā vai citādi, personiskos mutvārdu (ne rakstu, kā tagad praktizē anglosakšu zemju augstskolas) eksāmenus bija viens otrs savādāks gadījums. Par kādiem savos 15 docenta un profesora amatos LU pieredzētiem šē pastāstīšu.

Reiz uz eksāmenu ierodas studente ar savu četrgadīgu meiteni, jo neesot kur bērnu atstāt. Tomēr bērns nu nevar būt eksāmenu telpā. Iedevu meitenei papīru un zīmuli, un viņu uzmanīt, citā telpā, paņēma kalpotājs — kamēr māte lika eksāmenu.

Vecāks students dabas zinātnēs, jau dažu publikāciju autors, bija aizkavējies manā priekšmetā likt eksāmenu. Uzzinājis, ka es braucu uz Ameriku uz veselu gadu, lūdza viņu noeksāminēt manā izbraukšanas dienā. Nekas cits neatlika: vienīgais brīvais laiks bija vilciena kupejā — no Rīgas caur Jelgavu uz Meiteni, kurp gāja Berlīnes vilciens uz Vācijas ostu. Tā arī darījām: varēju viņu kā ļoti labu priekšmeta pārzinātāju atlaist ar atzīmi pēc eksāmena jau posmā Rīga — Jelgava.

Kāds gados vecs dabas zinātņu students man atvainojās, ka nelikšot vēl eksāmenu, jo esot ļoti aizņemts skolas direktora amatā pro-

vincē, bet pēc viena gada viņš aizejot pensijā, tad varēšot īsti studēt. Fakultāti viņš beidza reizē ar savu meitu, pēdējos gados kopēji klausoties lekcijas un bieži strādājot vienās laboratorijās.

Latvijas Universitātes dibināšanas atcere

Latvijas Universitātes dibināšanu Rīgā atzīmēja 28. septembrī ar svinīgu aktu, kur ietilpa ziņojumi par sasniegumiem, akadēmiskā runa par kādu svarīgu vispārēju vai Latvijas dabas pētījumu, un koris dziedāja valsts himnu, LU himnu un, mirušo akademiķu piemiņai, *Integer vitae*. Šī bija mācības gada svinīgākā diena, kas deva studentiem un mācības spēkiem jaunu ierosinājumu akadēmiskam darbam.

Trimdā atmiņas akts dažreiz tuvojas vecām *Alma mater* tradīcijām, bet gadās, ka mūzicē, kas ir pie rokas: Šopēnu, Veņjavski, un koris dzied pajautrākas dziesmas. Akadēmisko runu temati kādreiz ir ļoti šaurās speciālitātēs, priekšā nesti ar kritu uz tāfeles, kā kādā profesionālo biedrību vakarā. Par šādu LU atzīmēšanu nav ko jūsmot.

Rektora nesveicināšana

LU rektors prof. Mārtiņš Prīmanis un prorektors prof. Alfrēds Vītols, atstājot pēc darba universitātes galveno ēku, devušies uz Brīvības bulvāra pusi. Viņiem pretim nācis kāds students savas organizācijas krāsu cepurē un mierīgi pagājis garām, nesveicinājis rektoru un prorektoru.

Tad prorektors, slavenais un ļoti iecienītais mehanikas profesors, apgriezies un sacījis aizejošam studentam: „Studenta kungs, nāciet atpakaļ, es jums stādīšu priekšā mūsu universitātes rektoru!” Izmisušam studentam rektors laipni pasniedzis roku. Rektors drīz vien saņēmis formālu organizācijas un paša studenta atvainošanos un dziļu nožēlošanu par notikušo.

Audzinātāji kādā fakultātē Rīgā

Matemātikas un dabas zinātņu fakultāte nolēma izmēģināt enerģiskā dekāna prof. F. Gulbja priekšlikumu: Studenti var izvēlēties starp docentiem un profesoriem „audzinātāju”, kas brīvprātīgi uzklāusītu studentu lūgumus par palīdzību orientēties studijās, arī neliegtu vispārēju palīdzību ikkuŗā jautājumā, ko students atrod par iespējamu izvīrzīt.

Pie manis pīeteicās kāds desmits studentu un apm. tikpat studentu. Tā iznāca kontakts arī ar studentu vecākiem, kuŗus uzaicinājām mūs apmeklēt. Problēmas bija dažādas: nepatika dažī priekšmetī, profesori bija par bargiem, puīšiem pīetrūka naudas (bija jāaīzdod), konsultējās par iestāšanos studentu organizācijās, dažreiz pat stāstīja par draudzības un mīlestības grūtāk risināmām problēmām. Minēšu kādus savādākus jautājumus, ko man prasīja.

Vīena māte prasa, cik pelnīs vīņas dēls, kad beīgs fakultātī? Jau neklis man prasīja, vai precēt to iecerēto, vai gaidīt citu. Stādīja man priekšā vīenu, otru, trešu. Daudzī prasīja par speciālītātes izvīli un pie kā rakstīt maģistra darbu. Gods, kam gods — kautrīgi aizņemoties naudu — vīsi parādus atdeva.

Gribu pīebilst, ka konsultācijas departamenta mācītos priekšmetos notiek arī modernajās anglosakšu universitātēs. Sidnejā man bija nolīktas sevišķas konsultācijas stundas lietājamā matemātikā un teorētiskajā ģeofīzikā, bet es uzaicināju prasīt man, ja vēlas, par ikkuŗu problēmu.

Reiz atnāk mūsu pēdējā kursa studente un lūdź pārtulkot vīņai rakstītu vēstuli spānīešu valodā no Afrikas. Vīņa pīebīlda, ka sarakstoties ar kādu kaŗavīru Afrikā, esot nodomājuši tikties un saderināties, bet vīņš gan rakstot parasti anglīski. Lasīju rādīto vēstuli: raksta vīņas drauga kaujas biedrs, paziņodams par meītenes iecerētā nāvi kaujas laukā. Pamazām bīju spīests pīeradināt meīteni pie šīs šausmīgās vēsts...

Rokfellerā dāvanas

Šad tad Rīgā iegriezās Rokfellerā fonda pārstāvji, lai apjautātos par kandidātiem zinātnīskām stipendijām un apspīestos ar universi-

tātes vadību un institūtu direktoriem par pabalstiem laboratorijām. Pēc darba sēdēm un aptaujām bagātā amerikāņu krusttēva pārstāvji tika ielūgti uz vakariņām LU piederošā Romas viesnīcā. Zināms, ka tur turpināja runāt, kas un kad saņemtu šīs amerikāņu dāvanas. Vienreiz bijis klāt ievērojams Rokfellerā direktors Dr. Vīvers, kas Amerikā vēlāk kļuva bēdīgi slavens ar nesaudzīgu pasaules telpas pētīšanas plānu apkaņošanu un tika pensionēts.

Kāds no mūsu profesoriem neesot pārāk mīlīgi izteicies par žīdu tautības kandidātiem (kāda īsredzība, runājot ar amerikāni!). Sekas — Rīga stipendiju vairs neredzēja.

Vai zinām, ko darīja Latvijas Universitātes bij. mācības spēki trimdā?

Ir svarīgi sastādīt pārskatu par 25 trimdas gadu bij. LU mācības spēku darbību, jo arī šis darbs pagaņajā trimdas laikā, ārpus Rīgas, kaunu *Alma mater* nav darījis. Aiziesim mēs, vecā un pēdējā LU ģenerācija — materiāls būs izklaidēts ārzemju bibliografiskos sarakstos, tā ka koncentrēts apskats nebūs viegli iegūstams.

Uz LU 50 gadu dibināšanas atceri 1969. g. Matematicas un dabas zinātņu fakultātes abu nodaļu bij. mācības spēki vienojās pielikt visas pūles, lai šīs ziņas savāktu, bet to izdevās realizēt tikai matematikas nodaļai. Pārskats iznāca 1969. g. iespiestā veidā, Sidnejā, un tika izplatīts. Mēs domājam, ka esam glābti no ziņu bojā ejas — laikmetam 1939—1969. Dabas zinātņu nodaļas mācības spēki to neizdarīja.

Doktora tērpi

Kollēgam prof. Dr. N. Rozenaueram Sidnejā bija no jauna izgatavots Latvijas Universitātes profesora-doktora-padomes locekļa tumši zilais tērps ar samta ielokiem un samta bereti. Šo tērpu, ko arī es biju tiesīgs nest, šad tad trimdā man patapināja. Varēju valkāt arī sarkano mantiju ar dzelteniem ielokiem un melnu „Fausta cepuri” kā Sidnejas universitātes zinātņu doktors. Kādu lai liek vienā, kādu otrā gadījumā? Prof. Rozenauers ieteica: „Pēc zāles krāsas un dekorācijām, arī pēc laika — saulains, vai apmācies”.

Atcelts pagodinājums

Kāda ļoti pazīstama Latvijas Universitātes studenšu korporācija tagad, trimdā, atsūtījusi bij. LU profesoram, kas skolojis savā laikā daudzas šīs organizācijas studentes, pagodinātāju rakstu ar siltiem un cienības apliecinājumiem vārdiem, ka viņš ir iecelts par goda filistru. Attiecīgo iecelšanas aktu un ārējās nozīmes nevarēja tūlīt izsniegt, jo profesors bija ceļojumā. Pēc kāda laika profesors saņēma citu rakstu ar citas, jaunievēlētas seniores parakstu, ka esot noticis pārpratums, un, lūk, paziņotais goda titulis — neskaitoties! Profesors neapzinās, ka starplaikā būtu ko „nogrēkojies”. Abas vēstules viņš ievietoja sava archīva „izcilo pagodinājumu” daļā, ar atzīmi: Rīgā šāds konfužs gan nevarētu notikt: šis izskatās kā „melns pasts”.

Korporācijas vārds — Imeria, profesora — Leonīds Slaucītājs.

Zinātnieku valodas

Šī gadsimta divdesmitajos un trīsdesmitajos gados eksaktās un dabas zinātnēs vācu zinātniskai literatūrai un rokas grāmatām bija turpat izšķirīga loma. Kādā starptautiskā kongresā Edinburgā, Skotijā, mani, jaunu kongresa dalībnieku, vācu valodā uzrunāja angļu fiziķis Nobeļa laureāts Viljams Brags (Bragg). Kad es, izbrīnījies, centos atbildēt angļiski, dabūju piezīmi: Mūsu zinātņu starptautiskā valoda ir vācu, un mums, arī angļu zinātniekiem, jābūt ar divi valodām: savu un vācu.

Pēc II pasaules kara aina ir pavisam mainījusies: mūsu zinātnēm ir tikai viena starptautiskā valoda — angļu.

Dažs liels vīrs neļauj sevi traucēt

Ievērojamais angļu astronoms Džīnss (James Jeans), kad mēs, maza apmeklētāju grupa, viņam jautājām par jaunajiem sasniegumiem, drīz zaudēja pacietību un teica: „Pietiek, nešķirstiet mani kā enciklopēdiju!”

Vienam otram tādām mazāk pieejamam zinātņu vīram ir pietrūcis dažu organizāciju atzinības vai medaļu, jo bieži apbalvojumiem prasa, ārpus sasniegumiem, arī nesavtīgumu (unselfishness).

Nobeļa laureāti

Kalifornijas universitātes reprezentācijas telpās ir izlikta daudzo ar šo augstskolu saistīto Nobeļa laureātu ģimenes. Kāds šīs universitātes fizikas maģistrs tomēr teica, ka tikai vienu no laureātiem esot redzējis un dzirdējis, arī uz īsu laiku, pārējiem neesot bijis kontakta ar studentiem.

Darbs ar dienvidniekiem

Kas gan nevar notikt temperamenta pilno latīņu zemju universitātēs!

1. Jūs nedrīkstat teikt savam apakšniekam uzreiz, ka viņš būtu darījis ko slikti: papriekš ir jāpaslavē, un tad varat sacīt patiesību. Ziemeļamerikāņu zinātniekiem — ceļotājiem dod konfidenciālas instrukcijas, kā „apieties” ar dienvidamerikāņiem.

2. Es nebiju ievērojis šos „noteikumus” un vienu, manas priekšniecības ieceltu asistentu, kas izrādījās par īstu kauna traipu universitātē, neliku priekšā avansējumam. Kad pensionējos un atstāju Laplatu ar piešķirto zelta medaļu, šis mazais vīrs esot slepeni iznīcinājis fotografijas, kur es bijis uzņemts ar personālu, arī glezniņu, ko atstāju universitātei. Līdzīgi cietis arī angļis prof. Čapmanis, jo viņš esot bijis mans draugs.

Antarktīdas ledus pagrabā

Vedēja jūrā, ko sauc par Antarktīdas ledus pagrabu, Argentīnas ledlauzis ar grūtībām virzījās uz dienvidiem. Klusā pievakarē flotilijas komandieris bija uzaicinājis ledlauža kapteini un mani, kā vecāko zinātnieku, uz pusdienām. Pēkšņi kuģa kapteinim sastingst skats un nokrīt kaņote. Tad viņš strauji skrien uz komandtiltu. Tiešām, miglā esam tuvu pieskrējuši augstam leduskalnam; sadursme ar to, kā Titanikam, būtu katastrofa. Izrādās, ka radars to nebija agrāk uzrādījis. Tomēr veikls stūres pagrieziens lika kuģim noslidēt gar kalna malu, bet tas gan uzbēra pamatīgu ledus kravu uz ledlauža priekšklāja. Flegmatiskais flotilijas komandieris, redzējis laimīgo izvairīšanos, lika uz šī uzbērtā ledus gabaliem atvēsināt vīna pudeles,

un mūsu azaidis turpinājās, gan bez kapteiņa, kas palika uz komandtilta.

Jūru brīnumi

Mans kollēga, Antarktīdas biologs, preparējis astoņkāji ar 60 pēdu gaļiem taustekļiem (Octopus Apollyon).

Atklātā okeanā, netālu no Dienvidafrikas, novērots 112 pēdas augsts vilnis. Acīmredzot tā ir bijusi divu viļņu sasišanās — interference.

Zobainais valis, orka, var uzbrukt laivai, kas neiet ar motoru, bet 50 pēdu gaļajam, milzīgajam zilajam valim var diezgan droši braukt līdztekus 4 pēdu tuvumā un skatīties, ja to nekaitina, acīs. Tā mums reiz neviļus iznāca tāda skatienu apmaiņa Antarktīdas ūdeņos.

Izbrīns un pārmetums

Izdarot 1920-os gados Latvijas piekrastes magnētiskos pētījumus kompasu lietošanas vajadzībām, es parasti uzstādīju šos instrumentus tālākās vietās no ēkām. Kādreiz Ainažu piekrastē maza ganu meita ilgi un bailīgi visu to no tālienes apbrīvoja, bet otrā dienā, it kā pārmetot, teica: „Es zin gan, kas jūs ir — jūs ir zemes pētniek”.

Zelta medaļas

Ir dzirdēts, ka ar zelta medaļām apbalvoto piederīgie cenšas pārbaudīt metalla īstenību, sevišķi lielām medaļām. Un tiešām ir bijis, ka ne viss ir zelts, kas spīd: medaļa ir tikai apzeltīta, kā tas sevišķi ir ar kaŗa un dienesta medaļām. Cik zinu, un arī esmu citiem prasījis, par zinātnisko nopelnu medaļām — tās ir pilnmetalla. Dažreiz ļoti lielās medaļas ir īsts mākslas darbs, piem., bronzā. Zinātniskās medaļas ir apbalvojums, pati medaļa ielikta kastītē un der tikai aplūkošanai: ar to negrežnojas persona pati.

Talmuds un planētu pētījumi

Gaŗos lidojumos arvien iznāk sarunāties ar blakus sēdētājiem, kas dažreiz ir ļoti interesantas personas. Kādreiz biju kopā ar izglītotu

Ņujorkas rabinu institūta direktoru, un viņš sarunu vidū ieprasījās: „Vai tagadnes zinātne pieļauj iespēju, ka cilvēks dzīvotu arī uz citām planētām?” Es teicu, ka vienīgi Zemei ir tādi apstākļi, bet nevienai citai planētai. Rabins atteica: „To mēs pēc Talmuda zinām jau kopš tūkstošiem gadu!”

Dezorientācija diplomos

Nebija viegli ALA (Amerikas Latviešu Apvienībai) izvērtēt, kam dot „goda diplomu” zinātnēs. Laikrakstos aicināja tautiešus, kam būtu ziņas par latviešu zinātnieku publikācijām — sniegt tās ALA. Prof. Dr. J. Kļaviņš taisījās vērtēšanu šim latviešu atzinumam pat nodot ārzemju recenzentiem.

Arvien palika nepamanīti ievērojami latviešu zinātnieki, kam ir pasaules vārds, minot kaut N. Rozenaueru, E. Leimani, St. Vasiļevski, P. Putniņu. Ņujorkai tuvu dzīvojošais Dr. A. Jumiķis dabūja šo loksni divreiz. Ap 1970-iem gadiem par šiem diplomiem vairs neko nedzird. Jāprasa, vai izsniedzēji paši vispār bija kompetenti to darīt?

Autors par savām grāmatām

Prof. Dr. Edgars Dunsdorfs savā *Latvijas vēstures atlantā* (Melburnā 1956) priekšvārdu sāk ar ļoti noteiktu formulējumu: „Publicējot šo Latvijas vēstures atlantu, būs aizpildīts ievērojams robs mūsu vēstures literātūrā” . . . Autors vēlāk izsaka cerību, ka „šo grāmatu pirks rosīgi.” Grāmata tiešām ir laba.

Vienā no citām grāmatām, *Mūžīgais latviešu kaņavīrs* (Melburnā 1967), autors saka: „Ši ir pirmā grāmata latviešu kaņa vēsturē” . . . Tā? Kur paliek lielle Latvijā publicētie darbi, kaut Latvijas atbrīvošanas kaņa vēsture, tad trimdā izdotie Kalpaka bataljona, Baloža brigādes un daudzi citi vēsturiski apskati, kas iznākuši priekš tautsaimnieka prof. E. Dunsdorfa grāmatas. Zināms, arī pēdējā ir ļoti interesanta.

Nāk prātā kāda rakstnieka izteiciens: „Man patīk lasīt to, ko autors saka par sevi. Tas atstāj arvien gaišu iespaidu”.

Sirsnīga grāmatu pārdošana

H. Skrastiņa Tilta apgāda izdotās grāmatas un prof. E. Dunsdorfa rediģēto krājumu *Arhīvs* izplata visradikālāk: piesūta bez pieprasījuma ar gatavu lēsi.

Audzinoši un tirdznieciski.

Zemes mūžs, koncentrēts vienā gadā

Zemes lode pēc radioaktīvo vielu „pulksteņa” ir $4\frac{1}{2}$ tūkstoš miljonu gadu veca. Ja no tās dzimšanas līdz pirmai cilvēka raķetei pasaules telpā 1957. g. sabīdīsim laiku vienā gadā, cik ilgstoši bijuši dažādie Zemes vēstures un cilvēka radītās kultūras posmi?

Pirmā janvāra sekundē karstās gāzes kondensējās par kādu verdošu bumbu — Zemi. Jaunā planēta atdzisa lēni. Tikai pēc dažiem mēnešiem parādījās kādas elementāras dzīvības pazīmes. Apmēram 20. novembrī dzīvnieki peldējās primitīvos ūdens baseinos. Tikai 31. decembrī, gada pēdējā dienā, ap 10 vakarā, cilvēkveidīgais radījums nokāpa no kokiem, kur bija mitinājies ar saviem spalvainiem brālēniem, kas vispār vēl staigāja četrpāpus. 35 sekundes priekš gada beigām cilvēks iemācījās rakstīt. Tikai pēdējā sekundē viņš iemācījās būvēt tērauda kuģi, vēlāk lidmašīnu, lai šīs sekundes beigās sāktu ar uzlaisto raķeti skatīt pasaules telpu.

Tātad tikai 35 pēdējās sekundēs Zemes mūža simboliskā gadā mēs esam apzinīgi pētījuši savu apkārtni un paliekošā veidā izteikuši savas domas. Esam, salīdzinot ar pašu māti — Zemi, vēl ļoti jauni.

M Ū Z I K A

Svinīgs runas sākums

Ievērojamais Latvijas senātors A. Gubenis, mūzikas teorētiķes — profesores brālis, bija nodomājis teikt Latvijas Konservātorijas atklāšanas aktā runu latīņu valodā. Uzsācis ar vārdu „Omnibus” (Visiem), viņš apstājies, bet arī atkārtojis to vēl pāris reizes. Tomēr tālāk ar savu runu latīņu valodā nav ticis.

Dažādi diriģenti

Jānis Mediņš, apdāvinātais un raženais skaņradis, pats autodidakts kā kompozīcijā, tā diriģēšanā, neprata ne mācīt, ne mācīties. Tā, piemēram, saviem pirmā gada diriģentu klases audzēkņiem orķestra priekšā tūliņ nolika nepazīstamas partitūras. Dziesmu komponista Valdemāra Ozoliņa sākumā vadītais orķestris deva nepārtrauktus *fortissimo* grāvienus, lai gan diriģents sapņaini skatījās griestos, rokas arvien cilādams. Es biju ņēmis šo lietu metronomiski ar labo roku, un ar kreiso, kā toreiz jau lasīju grāmatās, centos dot dinamiku, bet šad tad sajuku — roku atšķirīgo kustību dēļ. Reiz orķestris mēģinājumā apstājās, jo kļūdījos pie sinkopēm.

Pats Mediņš diriģēja viegli, bet Rīgā runāja, ka viņa diriģēta opera beidzoties pusstundu vēlāk nekā Reiteram. Reiteris bija labi izglītots un ar rutīnu, bet mazāk apdāvināts. Leonīds Vīgners, savas absolūtās dzirdes atbalstīts, bija izcils diriģents. Oļģerts Bištēviņš, drūma rakstura, grūti sadzīvoja ar orķestri, tādēļ arī izpildījumā juta kontakta trūkumu.

Reiz kāds ārzemju diriģents, apstādinājis mēģinājumā Rīgas orķestri, kaut ko ilgi un dusmīgi skaidrojis franču valodā. Kad noprasīts, lai koncertmeistars A. Bērziņš pārtulko šo gaŗo vārdu tirādi, Bērziņš īsi atbildējis: „Diriģents teica, ka nevajaga tik slikti spēlēt”.

Straujš ērģelnieks

Satiekoties ar sirmo latvju izcelsmes komponistu Hariju Ori Hongkongā, mēs atcerējāmie viņa tēva brāli, pagājušā gadsimta aktīvo ērģelnieku, arī skaņradi — Ādamu Ori. Spēlējot ērģeles lauku baznīcās, kur stabuļu grupu reģistri bija gaŗi koka kloķi un bieži nepilnīgi vai nolietoti bijuši arī paši instrumenti, iznācis vairākas reizes tā, ka, bīdot vai pavelkot vajadzīgos reģistrus, tie nav pietiekami kustējušies. Tad temperamenta pilnais ērģelnieks tos rāvis ar visu spēku, līdz gaŗās reģistru kārtis izrāvis pavisam ārā. Korālis vai cits mūzikas gabals bijis jānospēlē bez pārmaiņas, šai reģistra grupā, bieži vien *forte*, kamēr pēc spēles izvilktu kātu varēja ievietot savā vietā atpakaļ.

Nesekmīgs vijolnieks

Profesionālie mūziķi Latvijā nevarēja saprast, kāpēc citādi labam mūzikas sapratējam un kritiķim Jūlijam Sproģim vajadzēja pašam sniegt vijoļu koncertus: viņa spēle neatšķīrās no skolēna spēles. Triju tiešām varenu mākslinieku (tikai ne skaņu mākslinieku): rakstnieku V. Eglīša, V. Damberga un gleznotāja V. Tones atbalstā Sproģis jutās aicināts koncertēt.

Kādu reizi viņa koncertā Konservātorijas zālē Rīgā jaunie audzēkņi, kā nerātņi skolēni, raidīja starpsaucienus un pat panāca, ka zālē nodzisa ugunis. Viktors Eglītis, pacēlies no pirmās rindas krēsla, pērkona balsī teica: „Ak tad nejauki oŗ gan tā konservu bundŗa”...

Laba skola

Kādā koncertprogrammā — par izpildītāju: „Mācījusies pie kādreizējās Karuzo partneres skolnieces”.

Kollēgas

Rīgas varoņtenors Eiŗens Vitings (Vītiņš), kas nezināja pateikt savu tautību, mācīja dziedāšanu arī Latvijas Konservātorijā. Kādai jaunpienākušai audzēknei viņš prasījis, vai viņa ir agrāk mācījusies

un pie kā? Kad audzēkne teikusi: „Pie jūsu kollēgas N.N.”, Vitings atbildējis krieviski: „Kaļeka ona, ne koļega mņe”. Tulkojums: „Kropole viņa, ne man kollēga”. Cik liela pašapziņa!

Pianista atmiņa

Komponists Arvīds Žilinskis bija arī klavieru virtuozs, bet atmiņa nebija viņa stiprā puse.

Kādā koncertā Rīgā, izpildot Vītola kompozīcijas, pašam autoram klātesot, Ž. apstājās jau pēc astotās takts, sāka gabalu no jauna, bet notika tas pats. Tad Vītols, kas sēdēja pirmajā rindā, sāka no galvas diktēt notis, kas būtu jāspēlē, bet pianists tomēr netika uz ceļa. Tad Vītols teica, publikai dzirdot: „Nākošo numuru!”

Patikams apsveikums

Kāda latviešu dāma Sidnejā apsveikusi ievērojamo pianisti doc. M. Stūri pēc viņas gaŗā priekšnesuma izcilā izpildījuma ar vārdiem: „Jums šodien ir skaista kleita”.

Nošu izpildīšana

Lai pārbaudītu, cik dziļi moderns komponists pazīst pats savu darbu, ievērojamais diriģents M.S. „noziedzīgi” vienojies ar klarinetistu, lai pēdējais izpilda savu partiju mēģinājumā par pustoni citādi, nekā tas rakstīts notis. Klātesošais autors neesot blisinājis ne aci, nedz kratījis galvu arī tad, kad koncertā šī partija spēlēja īsti pēc notīm. Cik mazsvarīgs elements neapzinīgajā modernajā mūzikā ir viena instrumenta tāda vai cita loma!

Reiz kādu komplicētu figūru mežragam uzrakstījis savā mierīgajā mūzikā mūsu pašu Jānis Medīņš. Instrumentālists prasījis, kā to lai izpilda. Atbilde: „Pūtiēt vien tik vaļā”.

Klavierpavadījuma izpildīšana koncertā bez solistiem

Savdabīgs koncerta numurs, kā to lasām laikraksta *Latvija Amerikā* 1970. g. 7. februāŗa numurā: „V. Leinvēbere atskaņoja V. Oz-

liņa kompozīciju *Svešā zeme*, kas ar B. Senkevičas tekstu domāta soprānam un baritonam. Tā kā nebija izdevies rast šīs jaunās dziesmas iestudētājus, vakara dalībniekiem, diemžēl, nācās apmierināties ar klavierpavadījuma atskaņojumu vien, kas neļāva iedomāties, kā šis veltījums skanētu abu domāto dziedoņu izpildījumā”.

Labāk kaut ko, nekā neko.

Sirsnīga diriģēšana

Kā pirmo dziedājumu Latvijas valsts dibināšanas svētku 50 gadu atcerē Ņujorkas latviešu kopkoris izpildīja, zināms, valsts himnu. Tās diriģēšana bija uzticēta kādam skolotājam, lai profesionālais diriģents Bruno Skulte vadītu citus gabalus. Pirmo reizi redzēju, kā kādu svinīgu himnu diriģē ar temperamentīgām kustībām, locīšanos, roku augstu gaisā pacelšanu un viskomplicētāko žestu, arī soļošanu no vienas balss uz otru.

Atceros kaut kur lasījis, ka *Traviatas* pirmtekstā Verdi ielicis beigu cēlienā ārstam kādu frazi vairāk, un viens dziedātājs to mēģinājis izveidot par ļoti ievērojamu lomu, žestikulējot, fermatējot, skrienot — pēc kam šo dziedājumu vajadzējis reducēt uz īsu izteicienu.

Latvijas Universitātes himna — presto tempā

Austrālijā atdzimušā ievērojamā Rīgas Dziesmuvaras koŗa diriģents Melburnā nodiriģēja Latvijas Universitātes himnu presto tempā, kā kavalerijas maršu. Kad viņam (pēc profesijas arhitektam) to aizrādīju, dabūju atbildi: „Himna nav korālis”.

Jaunie diriģenti

Konservātorijas diriģentu klases audzēknis Rūdolfis Kripe moši diriģēja Andreja Jurjāna simfoniskus gabalus un vienu noslēdza sevišķi braši, uzsitot klāt vēl kādu žestu, kad orķestris pēc notīm, kā nākas, jau bija pabeidzis spēli.

Otram apdāvinātam audzēknim, diriģentam Leonīdam Vīgneram, vienreiz orķestris izpildījuma vidū sajuka un apstājās. Diriģents

aizgāja parunāties ar dažiem mūziķiem (publika pacietīgi gaidīja), tad varēja turpināt un laimīgi noslēgt gabalu.

Konservātorijas orķestris bieži zoboja iesācējus audzēkņus—diriģentus, tišām spēlējot nepareizas notis vai vispār „ff”. Kad tromboni grāva akordus pret diriģenta—audzēkņa gribu, klases vadītājs prof. Jānis Mediņš palīdzēja pūtējus apklusināt, sakot: „Te nav drēbju veikals, kur jāplēš pārdotais gabals no baķa”.

Kautrīgie un autoritātīvie kritiķi

Itin bieži, sevišķi „pašmācības vai pusemācības mūziķi”, kādu trimdā saziedējis daudz, kautrīgi paraksta savas recenzijas tikai ar iniciāļiem (I.V., Ķ. u.t.t.), bet droši izlietā savus personīgos iespaidus, analizējami skaņdarbus dažreiz ļoti nemūzikāli un rājot arī izpildītājus.

Nav tā, kā bija Latvijā, vai arī pašās trimdas zemēs, kur kritikas raksta tikai profesionāli izglītoti mūziķi, galvenokārt tādi, kas paši ir ko mākslai devuši. Arī daži tikai pašā sākumā konservātorijā pamācījušies kritiķi trimdā iedomājas būt tiesīgi lietāt autoritātīvu vārdu, kāds viņiem tomēr nepienākas. Žēl, ka pie tādiem dažkārt pieder arī skolotājs I. Sakss.

Kritiķu puķotā valoda

Laiks 1970. g. 7. februārī: ... „ievadīja V. Ozoliņa *Sensenos laikos* pirmatskaņojums. Dziesmas mūzika ausīm neko ļaunu nedara” ... Tātad labi, ka klausītājs var vesels aiziet mājās!

Austrālijas Latvietis 1971. g. 14. maijā (parakstījusi J. Ulricha): „Velta Skujiņa (koloratūrsoprāns) Upenieka *Gaismā* sasniedza maigu spēcīgumu” ... Kas ir maigs spēcīgums, un kā to atzīmē ar mūzikālajām zīmēm?

Tai pašā kritikā tālāk: „Programma izrādījās par gaŗu un koncentrētu” ... Ir bijis smagi klausīties kaut ko gaŗu un koncentrētu!

Pusmūziķi — koŗu diriŗenti

Arī koŗu diriŗēŗana, un līdz ar to programmas izvēle, prasa mūzikas īstu sapraŗanu, skolu. Skolotāju institūti Latvijā deva zināmus pamatus koŗu vadītājiem. Klausoties un mācoties klāt, tāds diriŗents var dot pareizu priekŗnesumu. Tomēr trimdā mēs esam neizvēlīgi: koncertus diriŗē, programmas izvēlas arī ikkuŗŗ, kas agrāk dziedājis koŗos un tagad diriŗē. Ko visu nesastopam priekŗnesumos: viesību stila dziesmas, ŷuŗināŗanu, „Pūt, vējiņi” noslēdzot, dinamikas neizpraŗanu, mākslīgu fermāŗu un sinkopju ievēŗanu un vispār nesolidārizēŗanos ar autora rakstīto (arī Adelaides un Melburnas koŗi). Tā mums iet: paŗi dziedam, paŗi diriŗēŗam, paŗi klausāmies, paŗi vadām mākslas dzīvi, kā nu izprotam un mīlam.

„Trāpīts”

Zviedrijas ārste Aina Sikсна, rakstīdama recenziju par manu grāmatu *Zinātnes darbā — draugos ar mākslu*, min ŷādas iespējas man: „Aizlidot uz Mēnesi, nodibināt tur kori un likt ievēlēties par goda diriŗentu!”

Tautsaimnieka spriedums par mūziku

Ievērojamais tautsaimniecības profesors Edgars Dunsdorfs, noklausījies kāda Latvijas Konservātorijas J. Vītola klases absolventa sonātu klavierēm, kompetenti izteicies, ka tur daudz kas atkārtojoties. Vītola audzēkņi formā bija stipri, tadēļ tautsaimnieka spriedums ir naivs. Vai viņŗ ir vispār dzirdējis par temu atkārtojumiem dziesmas, rondo un sonātas formās? Analogi — ja par viņa izcilo kvieŗu saimniecības grāmatu teiktu, ka tur bieŗi daŗādās variācijās atkārtojas vārds — kvieŗi.

Droŗi arī ir viņa minējumi par kādas Rīgā uzrakstītas Richarda Vāŗnera solo dziesmas latvisko raksturu, tāpat viņa mūzikas kritika par Kultūras Dienām Pertā.

Lauri par mūziku — Nobeļa laureātam fizikā

Sava mūža vienīgo lauru vainagu saņēmis slavenais, vesela laikmeta radītājs fizikā Planks (Planck), Nobeļa laureāts — par universitātes simfoniskā orķestŗa diriģēšanu. Pasaules simboliskie lauri — par fiziku, bet īsts lauru vainags — par mūziku!

Latvju slavenais ķīmiķis Valdēns savukārt atstājis labus eļļas gleznojumus.

GLEZNICĪBA

Glezna un sniegs

Kādam spilgtākam modernistam ledus un sniega gleznošanā pārmeta viņa simbolisko, nereālo krāsu lietāšanu. Kāda persona teica: Tas nav sniegs. Gleznotājs atbildēja līdzīgi, kā esot teicis savā gadījumā Matiss: Kundze, tā ir glezna, bet ne sniegs!

Kas ir gleznošana?

Kādā vietā lasīju: Kas ir gleznošana? Tā esot plakanu virsmu aplāšana ar krāsām un izstādīšana kritikai.

1967. gadā Gugenheima mūzejā Ņujorkā bija izstādīts ļoti liels melni apkrāsots četrstūris ar kontrastējošu ielogu. Tas bija viss. Izdoma tiešām vienreizēji vienkārša! Plakana virsma bija vienādi un labi aplāta ar krāsu — un izstādīta kritikai.

IKDIENAS DZIVĒ, MILITĀRĀS GAITĀS, CEĻOJUMOS

Nav mūžīgu draugu

Kādreiz savam kollēgam matēmatikim-fiziķim sēram Haroldam Džefrijam (Jeffreys) prasīju, vai Anglija nebija kādreiz draugos ar Latviju (sērs pietiekami labi pazina Latviju). Atbilde: „Kāds mūsu valstsvīrs teicis — Anglijai nav mūžīgu draugu, nav mūžīgu ienaidnieku, bet ir tikai mūžīgas saimnieciskas intereses.”

Vēstuļu plūdi Amerikā

Amerikā žurnālus, preces, apdrošināšanu un visādus pakalpojumus piedāvā liels vairums uzņēmīgu firmu un personu, ņemot adreses no telefona grāmatas vai citiem reģistriem. Ja tu atbildi, tad grūti būs tikt vaļā. Tādēļ redzam, ka puse vēstuļu netiek atvērta, bet no pasta kastītes tieši nonāk papīru kurvī. Laikam visniecīgākās izredzes uz atbildi ir svarīgas vēstuļu rakstītājam.

Izbrīna

Cik zīmīgs ir izsauciens, ko dzirdēju ASV: „Jūs runājat par saviem vecākiem, it kā viņi būtu jūsu bērni.” Kā zināms, tagadējā Amerikā bērni „valda” ģimeni.

Pārliecinošs piemērs

Ieklausījos kāda reliģijas sludinātāja runā Londonas Haidparkā: „Miljonu mārciņu ūdens Dievs var noturēt mākoņos, pamēģiniet jūs pusmārciņu uzsviest gaisā, lai nenokristu!”

Dzīvs tēlojums

Latviešu laikraksts ASV: „9. novembrī, pēc dievkalpojuma, ap 70 tautiešu pulcējās baznīcas lejas telpās, kur dāmas bija klājušas Mārītiņa pusdienās zoss, pīles un tītara cepešus.”

Labs paraugs citiem.

Neatbildēšana uz vēstulēm

Neatbildēšana uz vēstulēm manuprāt ir tas pats, kas sveiciena neatņemšana, satiekot pazīstamu uz ielas.

Tirgotāji bieži neatbild, ja tas viņiem nav izdevīgi, vai arī ar to nepelnī. Zinātnieki, mākslinieki atrunājas ar nevaļu. Bet es savā mūžā esmu sastapis vislielākos zinātņu vīrus, kam devīze ir — atbildēt katram, sevišķi kollēgam.

Man ir atbildējuši vai likuši sekretāriem atbildēt zinātnes jautājumos arī daži valsts galvas, bet esmu brīnījies, ka atbildes nav nākušas no universitāšu jaunākiem kollēgām (dažreiz vecākiem), kā prof. Pēteru Lejiņu, prof. Teodora Celma, Dr. Ģintera, Paulas Brīvkalnes. Kāds cits, kam sūtīju dāvanai savu grāmatu, vēlāk atrakstīja: „Daudz esmu dāvinājis un saņēmis dāvanas, bet Jūs it kā pretendējat, lai es apstiprinu dāvanas saņemšanu.”

Es neredzēju krievu caru

Pirms gandrīz sešdesmit gadiem Valkas reālskolēni bija paredzēti Krievijas cara parādei Pēterpilī. Skola izvēlējās labākos sekmēs un militārā apmācībā, lai tiem dotu brīvu ceļu un uzturēšanos galvaspilsētā. Es arī biju listē un vingrinājos militārā soļošanā. Kādas ierindas priekšgājējs tik ļoti centās piesavināties stāju, ka galvu debesīs vien turēja. Es laikam pasmīnēju, jo nodārdēja skolas direktora (arī atvaļināta pulkveža) balss: „Slaucītāj, ārā no ierindas, palikt ceļa malā!” Strīpots no braucēju saraksta, caru neredzēju. Tēvs mierināja: Gan jau redzēsi vēlāk!

1916. gadā, kad biju kļuvis par ķeizarkās flotes gardemarīnu, gaidījām caru zvēresta saņemšanai, jo gvardijā un flotē to parasti darija cars pats. Bet viņš toreiz bija frontē, mēs zvērestā defilējām gar Andreja flagu, un solījumu pieņēma vecs, ordeņiem dekorēts admirālis.

Manai sievai arī neveicies cara skatīšanā Rīgā, kad viņš tur ieradās atklāt pieminekli Pēterim I. Mazo meiteni cilindrotie kungi izlaiduši uz pašu priekšējo rindu, bet bijis ilgi jāgaida. Viņas māte, kas bijusi tālu otrā pusē, domājusi, ka meitene, ilgi stāvot, varētu gribēt

ko ēst, un pasaukusi pie veģu bodes, lai pēc tam laistu atpakaļ vecā vietā. Kamēr ēdušas kļiņģeruš citas ielas stūrī — atskanējuši jau urā kļiedzieni, un cars pabraucis gaŗām, manas sievas, toreiz mazās meitenes Mildas, neredzēts. . .

Lieks jautājums

Jauns gardemarīns būdams, pirmo norādījumu par pavēles nevajadzīgu pārprasīšanu, līdz ar to laika kavēšanu, dabūju šādā gadījumā.

Kuŗa komandieris: „Aiciniet leitnantu N.” Es: „Uz kurieni?” „Uz debesu valstību,” bija komandieŗa atbilde.

Kaŗa flotes disciplīna uz jachtas

Savu jachtu Gundegu, sevišķi buŗu manevru laikā, vadīju pēc kaŗa dienesta parauga. Reiz līdzbraucējs, — kollēga profesors Reinhards Sikсна lēni laida lejā lielo buŗu, un es, no stūres, pieskrēju ātri klāt, rāvu buŗu, diemžēl, pāri viņa pirkstiem, iepriekš tam uzkļiedzis: Ātrāk! Bijām zviedru šērās, klinšu tuvumā, un viss bija jādara ātri. Reinhards dumsās pateica: „Nu es saprotu, kāpēc 1917. gada revolūcijā matroŗi šāva mičmaņus (virsniekus)!”

Dzimtene

Reikjavikā, mazās ziemeļsalas un valsts galvaspilsētā, dzīve rit zināmā atstātībā un ļoti vienkārši. Reiz gadījās sarunāties ar restorāna apkalpotāju, kuŗas angļu valoda bija „perfekti amerikāniska”. Tādēļ prasīju, kur viņa dzimusi un augusi? Dzimusi Islandē, vecāki, emigrējot uz ASV, paņēmuši viņu 7 gadu vecumā līdz. Tur gājusi skolā un dzīvojusi plašo varbūtību zemē, bet dzimtene, par kuŗu atgādinājušas bērības atmiņas, vilkusi viņu atpakaļ. „Katram jādzīvo tur, kur dzimis”, sarunu noslēdza šī vienkāršā jauniete.

Smāga ir dzīve ledus un sniega zemē Grenlandē. Eskimi tur gan vairs nedzīvo sniega būdās, tomēr dabas bargums un lielā vientulība ir šīs dzīves pavadoņi. Bet, kā maza ciema mācītājs man teica —

grūti slimie, aizvesti uz lielo un moderno Kopenhāģenu ārstēties (Grenlandi, kā zināms, pārvalda Dānija), reti tur izveseļojoties un nekādā ziņā neatžirgstot garīgi. Pēc iespējas drīz viņi vēloties atgriezties uz savu dzimto salu.

Miniju mode

Kad parādījās miniju brunči lielajā pasaulē, to imitāciju varēja redzēt arī tropu salinieču, Grenlandes un Afrikas meiteņu seno paražu tērpos. Mode ir universāla.

Galvaspilsēta mūža mežā

Brazīlija pārnesa valdības sēdekli resp. galvaspilsētu no okeana piekrastes (Rio de Žaneiro) uz zemes iekšieni, izbūvējot izcirstā tropu mežā skaistu, 20. gadsimta arhitektūras pilsētu „Brasīlija”. Kāda ārzemju sūtniecība sākumā žēlojusies par nekārtīgo pastu. Atbilde bijusi — piedodiet, pastniekam ceļā uz jūsu sūtniecību kādreiz uzbrūk leopardi.

Mīlestības vēstule

Milānas stacijā bija jāgaida kāda pusstunda uz pārsēšanās iespējām no Dženovas vilciena uz otru, kas ietu uz Šveici. Pa platformu staigā kāds jauns cita vilciena pavadonis — itālietis, kas pēkšņi apstājas pie manis un uzrunā itāliski. To valodu es nerunāju, bet, prazdams spāniešu valodu, varu labi viņu saprast, un arī manu atbildi viņš saprastu. Jauneklis lūdz pārtulkot kādu vēstuli, kas rakstīta angļu valodā, un uzrakstīt viņa diktēto atbildi — arī angļu valodā. Teicu, ka laika nav daudz, bet mēģināsim.

Ak, kas par jauku saturu bija šai angļu valodā rakstītai vēstulei! Jauna angļu tūriste divu dienu laikā tā iemīlējusi šo daiļo itāliešu zēnu (kā viņi sapratās, kad bija kopā?), ka ne tikai ielūdz ciemā uz Angliju, bet aicina palikt pavisam! Lūdz steidzamu atbildi, noslēgdama savu interesanto un labā stilā, labā rokrakstā rakstīto vēstuli ar atmiņām par neaizmirstamiem mirkļiem, kas pavadīti kopā, un vēl beigās ar dedzīgiem mīlas vārdiem.

Nu sākās kopējā gudrošana, ko lai atbild? Man nav vairs daudz laika, lai paprasītu sikumus un labāk zinātu, ko ieteikt, jo paziņoja jau vilcienu tuvošanos, kas te stāvēšot tikai piecas minūtes.

Vienojamies rakstīt īsi: „Braukšu, ja mani milēsi visu mūžu. Tu zini, kas es esmu, bet es nezinu, kas Tu. Izlem Tu.”

Mans vilciens jau taisās atiet, nepaspēju iedot viņam savu adresi, lai vēlāk dabūtu zināt, ar ko tas viss beidzies. Žēl.

Pieklājīga saruna ar kādas Pacifika salas iedzīvotājiem

Salinieks: Kungs lai ir svētīts! No kurienes nāc?

Es (cenšos, jau brīdināts, atbildēt sevišķi laipni): Esi svētīts. Nāku no savas viesnīcas un eju pastaigāties.

Salinieks: Ai—i—ai. Tad jau es tevi redzēšu atkal. Lai Dievs tevi svētī!

Pēc pusstundas satieku viņu ar vairākiem draugiem un draudzenēm, visus tērptus zāļu brunčos.

Kāds no viņiem: Esi svētīts! Vai patika pastaiga?

Es: Dievs lai jūs svētī. Patika ļoti. Tagad eju uz mājām.

Salinieks: Ko darīsi mājās?

Sēdēšu, lasīšu, gulēšu, staigāšu.

Viņi: Ai—i—ai. Tad jau tevi atkal redzēsim. Paliec svētīts.

Es: Uz redzēšanos. Ar Dieva svētību!

Kur pasaulē esot vispatīkamāk dzīvot?

Zināms, dzimtenē, kas devusi cilvēkam dārgāko — dzīvību un kur pavadīts mūža skaistākais posms — bērnība.

Bet, pieņemot, ja darbs un līdzekļi atļauj, var izmeklēties pabūt citās vietās pasaulē. Kur ir dzīvei patīkamākās vietas? Tā nav viena vieta, kur „vislabākais” būtu koncentrēts. Arī uzskati par labāko var būt dažādi. Tomēr var vērtēt:

I. Fiziski patīkami — tur, kur labāks klimats, skaista daba, daļums cilvēka celtā apkārtņē, kur lielākas ērtības.

II. Garīgi patīkami — tur, kur patīkama sabiedrība, labas darba iespējas, opera, teātris, koncertu klausīšanās iespējas, bibliotēkas, mākslas galerijas.

I. Par klimatu: Labvēlīgākā gaisa temperatūra cilvēkam esot ap 25°C, mitrums 50⁰/₀, bet vēlamas arī gada laiku maiņas, it īpaši tiem, kas auguši tur, kur ziema ar vasaru asi mainās. Vienmērīga siltuma, ne karstuma, labvēlību dod tropu zemju kalnu pilsētas, piem., kaut Karakasa Venecuēlā, Nairobija Kenijā vai daudzas mazās tropiskās salas atklātā okeana pasātu joslās: Havajas, Tahiti, Austrālijas koraļu rifa salas, Karaibu salas u.c. Dabas skaistums varētu būt definēts ar elementu kopumu: reljefs, ūdens, krāšņa veģetācija. Tādas ir skaistas ostas pilsētas: Rio de Žaneiro, Sidneja, Sanfrancisko, Kapštate, Hongkonga, Neapole, Stokholma. Daiļums cilvēka celtā apkārtnē: Brazīlija (pilsēta), Kanbera, Ņujorkas centrs un daudzas Eiropas pilsētas, dažas Japānas pilsētas u.c. Lielāko ērtību zeme ir un vēl paliek ASV.

II. Garīgi patīkami ir dzīvot simpatiskas nācijas vidū. Tādu ir daudz, arī primitīvi dzīvojošās tautas — polinēzieši, malajieši. Garīgās dzīves prasības — māksla, zinātne — tur mums jābūt lielos kultūras centros Eiropas, Amerikas un citu kontinentu galvas- vai lielpilsētās.

Atsevišķi stāv vietas pasaulē ar izcili īpatnēju dabu: daudzie kalni, Brazīlijas un Afrikas mūža meži, Afrikas un Austrālijas tuksneši, Antarktīdas un Grenlandes ledus zemes.

S A T U R Ā

Priekšvārds	7
-------------	---

I KĀDREIZ BIJA UN TAGAD IR

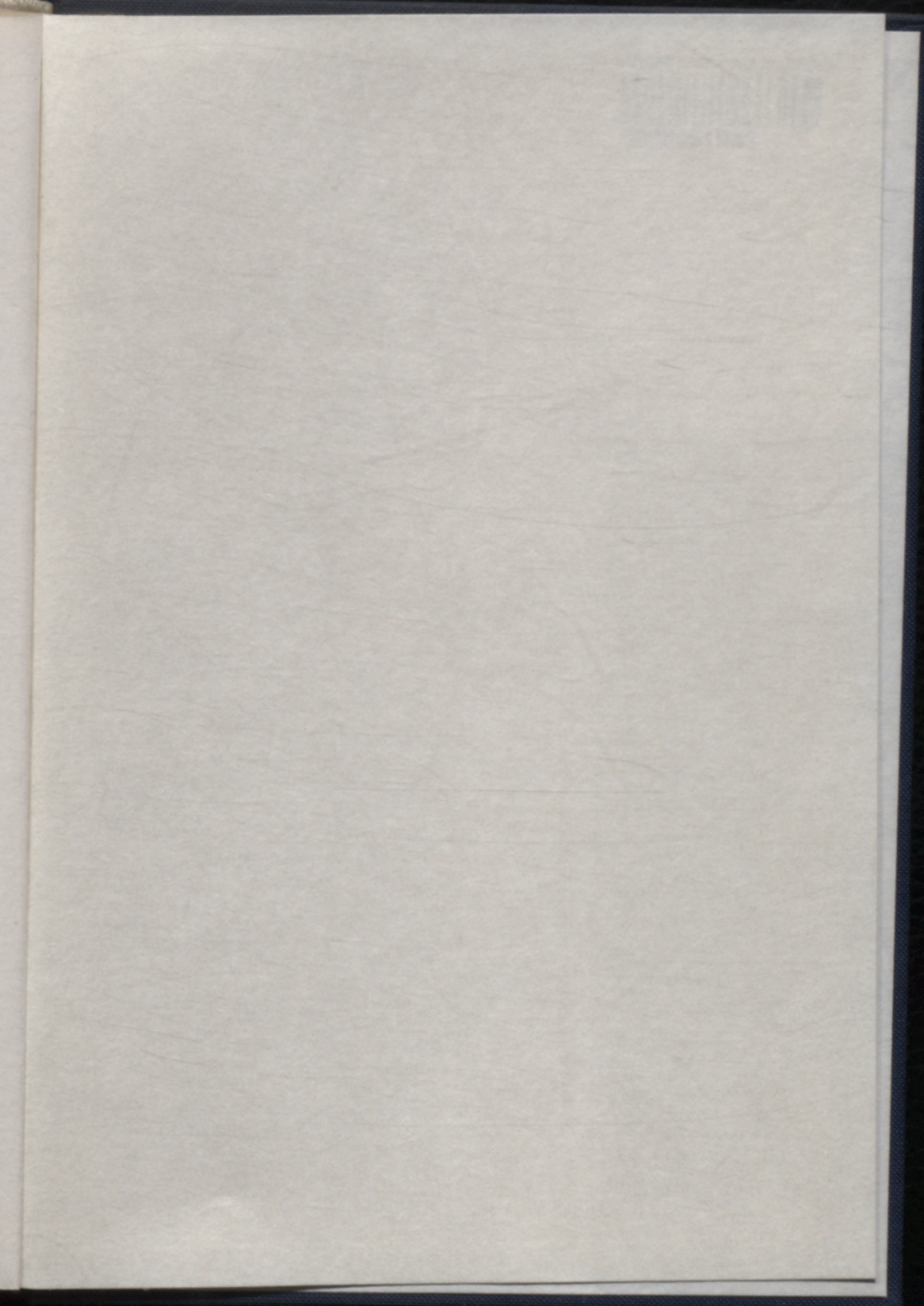
Dzimtais stūris. Ievads	11
Apgabala ģeoloģiskā pagātne	15
Apgabala kultūras vēsture	17

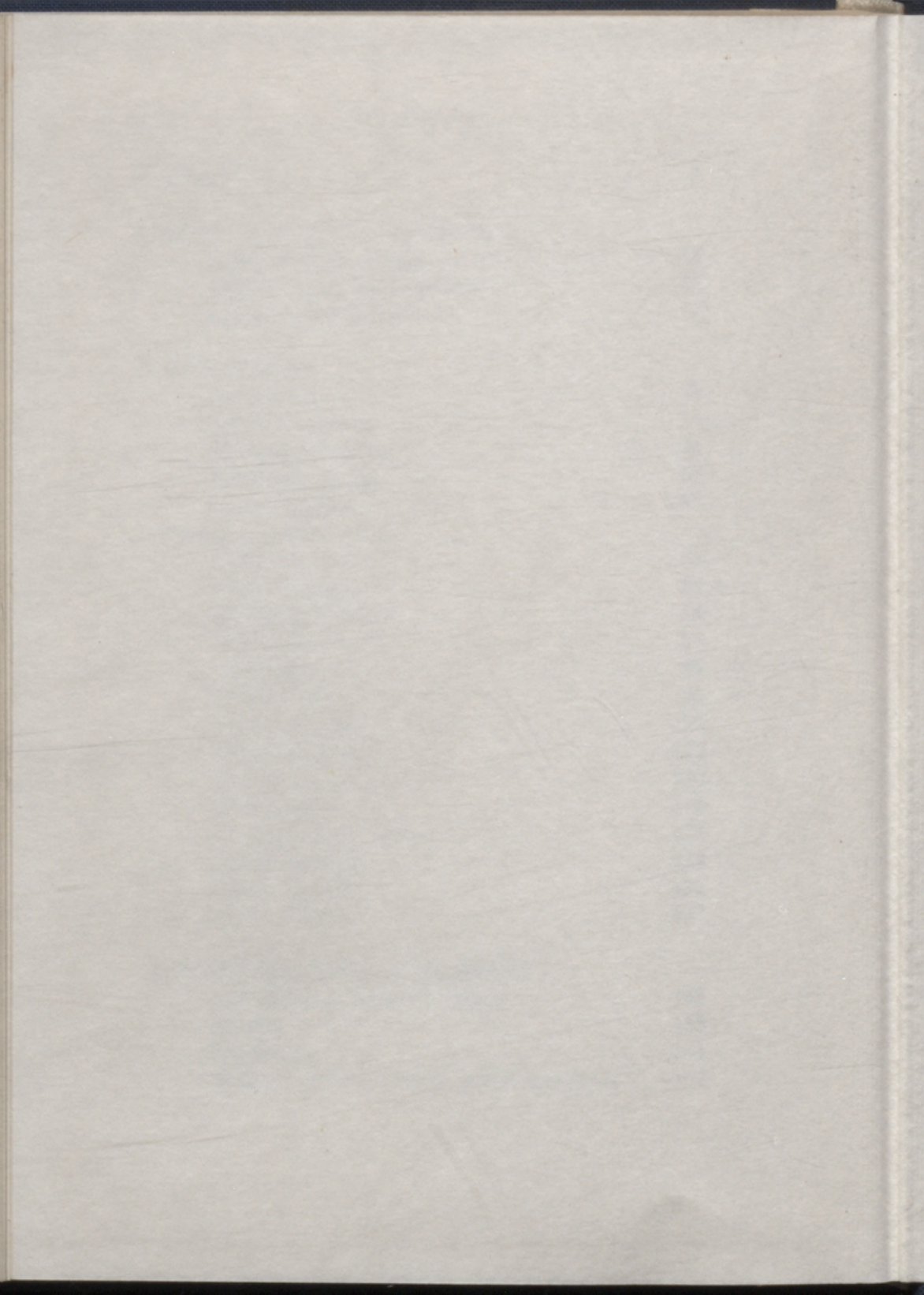
II SATIKŠANĀS

Priekšvārds	38
Sidnejs Čapmanis	39
Aleksandrs Glazunovs	46
Valters Gīzekings	52
Čarlzs Tomass	57
Pasaulē ievērotie latvieši	
Andrejs Auzāns	63
Jānis Akermanis	68
Mārtiņš Straumanis	74
Aleksis Dreimanis	80
Ojārs Lucis	85
Teodors Spāde	90
Zenta Mauriņa	95
Tālivaldis Ķeniņš	102
Atis Teichmanis	110
Mirdza Stūre	115
Mirdza Griķe-Damberga	122
Arvīds Jansons	128
Arturs Ozoliņš	133
Reinis Zusters	137

III KĀDREIZ REDZĒTS, DZIRDĒTS

Akadēmiskais darbs un zinātne	145
Mūzika	155
Glezniecība	161
Ikdienas dzīvē, militārās gaitās, ceļojumos	162

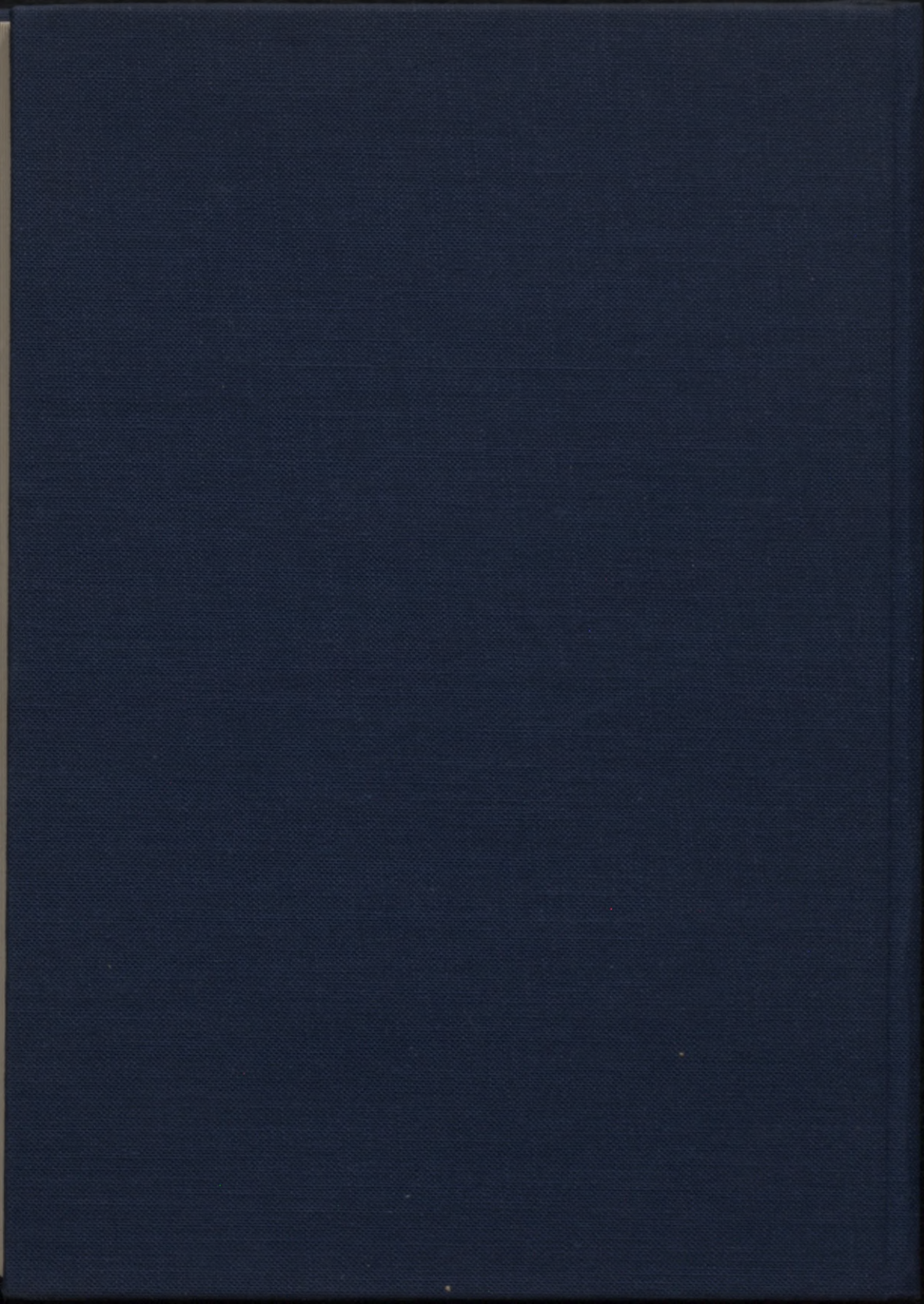

1.90 u.-

LATVIJAS NACIONĀLAJĀ BIBLIOTĒKA

0306051933

2.70